

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТКАЧУК ТАРАС АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 94 (4:73) «1933/1941»

ДИСЕРТАЦІЯ

**НІМЕЦЬКИЙ ЧИННИК У БРИТАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ
ВІДНОСИНАХ (1933 – 1941)**

032 – Історія та археологія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ткачук Т. А.

Науковий керівник: Машевський Олег Петрович, доктор історичних наук,
професор.

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Ткачук Т. А. Німецький чинник у британсько-американських відносинах (1933 – 1941). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2022.

Дослідження за темою дисертації проводилося упродовж 2018 – 2022 рр. відповідно до планів науково-дослідницької роботи кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Робота присвячена досить актуальній нині проблемі – розвитку британсько-американських відносин упродовж 1933 – 1941 рр., і, передусім, впливу проблеми нацистської Німеччини на їх еволюцію.

Під час проведення дослідження автор простежив поступову зміну усвідомлення, сприйняття відносин Лондона та Вашингтона упродовж 1933 – 1941 рр. британськими та американськими істориками – від погляду щодо «особливого», суто взаємовигідного стану цих взаємин (традиційний етап) до комплексного підходу з урахуванням усієї неоднозначності міжнародних відносин напередодні та на початку Другої світової війни (сучасний (постревізійоністський) період). Також було проаналізовано вітчизняну історіографію проблеми, у якій нині інколи все ще є певні стереотипи, сформовані радянськими дослідниками, з огляду на жорсткий контроль за українською історіографією історії країн Західної Європи та Північної Америки з боку Москви за радянських часів. Нині саме у Росії на пострадянському просторі простежується найбільша кількість праць, присвячених відносинам провідних західних держав 1930 – початку 1940 - х років, щоправда, величезний вплив на них мають агресивні зовнішньополітичні амбіції Кремля. Щодо джерельної бази дисертаційного

дослідження, то автором використано майже всі види доступних джерел, більшість з яких оцифровані і розміщені у мережі Інтернет. Усі матеріали умовно поділено на 5 основних груп: неопубліковані (архівні) документи, офіційні публікації, нарративні джерела (передусім, щоденники та мемуари визначних політиків та дипломатів), статистичні видання, а також періодична преса.

У роботі розглянуто вплив німецького чинника на розвиток взаємин США і Великої Британії на етапі становлення нацистського режиму (1933 – 1937 рр.). У вказаний період відбувалося формування британської позиції щодо Берліна, оскільки Лондон почав вважати режим А. Гітлера, як потенційну небезпеку для Європи лише у 1935 р. з огляду на ремілітаризацію німецького флоту, оскільки це спричинило безпосередню загрозу для першості британського ВМФ у світі. Така недооцінка загрози Німеччини стосувалася і США. Водночас, автор стверджує, що у 1933 – 1937 рр. німецький чинник не був визначальним у розвитку британсько-американських відносин, оскільки між обома державами відбувалися досить жорсткі суперечності в економічній сфері. Вони, на думку автора, проявилися у таких подіях: а) укладених ще у 1932 р. Оттавських угодах, що передбачали зміцнення торговельних зв'язків Великої Британії з її домініонами зі зростанням експортного мита для американської продукції; б) фінансовій політиці Лондона, яка була спрямована на зміцнення національної валюти – фунта-стерлінгів на міжнародному ринку і зумовила його конкуренцію з долларом США; в) проблемі виплати Великою Британією боргів, які вона була винна Сполученим Штатам унаслідок Першої світової війни. Тому вплив німецького фактору виявлявся, передусім, у формальній підтримці Вашингтоном позиції британського уряду на конференції зі скорочення озброєнь у Женеві у 1933 – 1934 рр., британсько-німецької морської угоди і рішень конференцій у Стрезі 1935 р. тощо. Водночас, США неодноразово використовували агресивні дії Німеччини з метою дипломатичного тиску на Лондон та розширення впливу своїх торговельних компаній у світі.

Автор також простежив роль німецького фактору у британсько-американських взаєминах напередодні Другої світової війни (1937 – 1939 рр.). Так, незважаючи на «ізоляціоністську» більшість у Конгресі США та Закон про нейтралітет, відбувалося посилення уваги адміністрації Ф. Рузвельта щодо агресивних дій режиму А. Гітлера з огляду на початок у липні 1937 р. японсько-китайської війни, оскільки саме Японія вважалася у США потенційно найнебезпечнішим супротивником і була партнером Берліна. Позиція Великої Британії щодо Німеччини у цей період визначалася політикою умиротворення, важливою причиною якої, на думку автора, була відсутність перспектив отримання американської військової допомоги у випадку війни, яка б компенсувала незавершеність британської програми переозброєння. Водночас, вплив німецького та японського факторів у британсько-американських відносинах був приблизно однаковим: Лондон намагався залучити США на свій бік у випадку масштабної війни як у Європі, так і на Далекому Сході з огляду на ризик уряду Н. Чемберлена бути втягнутим у неї одночасно на різних континентах. Про це свідчили спроби Великої Британії знайти компроміс з адміністрацією Ф. Рузвельта у всіх непорозуміннях у сфері міжнародної торгівлі.

Крім того, у роботі проведено аналіз впливу німецького чинника на розвиток британсько-американських відносин у перші два роки Другої світової війни (1939 – 1941 рр.). Позиції Великої Британії та Сполучених Штатів щодо Німеччини у вказаний період суттєво трансформувалися – від політики умиротворення, яку проводив Лондон, та «ізоляціонізму» США до війни обох держав з нацистським режимом і формування антигітлерівської коаліції. Водночас, нейтралітет Сполучених Штатів фактично зумовив відсутність масштабних бойових дій на Західному фронті восени 1939 – навесні 1940 рр. з огляду на не до кінця реалізовану програму переозброєння Великої Британії та нерішучість Вашингтона у наданні Лондону військової допомоги. Доленосними подіями для американської військової допомоги Великій Британії, на думку автора, стали укладений між державами «осі»

Троїстий пакт (вересень 1940 р.) та перемога Ф. Рузвельта на президентських виборах (листопад 1940 р.). Як наслідок, було прийнято Закон про «ленд-ліз» (березень 1941 р.), відповідно до якого Лондон отримав право на тимчасове користування американськими військовими об'єктами та на оренду зброї, а у листопаді 1941 р. скасовано Закон про нейтралітет, який суттєво гальмував отримання урядом В. Черчилля необхідної американської зброї та боєприпасів. Щодо економічної сфери, то тут у відносинах Лондона та Вашингтона відбувалося поступове нівелювання напруженості. Водночас, конкуренція долара і фунта-стерлінгів, боротьба за вплив британських та американських компаній за міжнародні ринки, на думку автора, лише загальмувалася через пріоритетність боротьби з «віссю» держав-агресорів.

З огляду на це, автор не застосовує поняття «особливі відносини» для характеристики британсько-американської співпраці напередодні і на початку Другої світової війни, оскільки вона не передбачала вирішення усіх суперечностей між державами, а стала ситуативним наслідком їхнього спільного геополітичного становища – боротьби з блоком «осі Берлін-Рим-Токіо». Тому, на думку автора, відносини Лондона і Вашингтона, що склалися упродовж 1933 – 1941 рр., можна охарактеризувати лише, як взаємодопомогу союзників у війні з нацистською Німеччиною.

У результаті, на основі системного аналізу різних видів джерел та наукової літератури вперше в українській історіографії було проведено комплексний аналіз впливу фактору нацистської Німеччини на еволюцію британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни, введено до наукового обігу низку раніше неопублікованих джерел з Британського національного архіву (м. Лондон) та бібліотеки президента США Ф. Рузвельта (м. Нью-Йорк). Також було вдосконалено загальне уявлення про характер впливу різних чинників на розвиток британсько-американських відносин у 1933 – 1941 рр., розуміння впливу торговельно-фінансового суперництва Великої Британії і Сполучених Штатів на фоні агресивних дій Німеччини у 1930-х – на початку 1940-х років, впливу

німецького фактору на причини недостатньої підтримки Вашингтоном Великої Британії упродовж 1933 – 1941 рр. Отримали подальший розвиток дослідження впливу британської політики умиротворення та американського «ізоляціонізму» на дії нацистської Німеччини напередодні та на початку Другої світової війни, а також інтерпретація використаних у роботі опублікованих джерел та історіографії.

Під час роботи над дисертацією автор застосував, як загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, узагальнення), методи, запозичені з інших наук (статистичний), так і суто історичні підходи (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, синергетичний). Водночас, дослідження проведено з огляду на принципи системності (передбачає комплексне дослідження розвитку британсько-американських відносин упродовж 1933 – 1941 рр.), історизму (полягає у розгляді міжнародних відносин напередодні і на початку Другої світової війни в їх еволюції, дотримуючись причинно-наслідкового зв'язку, аналізі впливу подій 1930 – початку 1940-х років на майбутні світові процеси), наукової неупередженості (передбачає власну оцінку автором роботи конкретних історичних подій та процесів за допомогою значної джерельної бази), наукового плюралізму (полягає у використанні позицій представників різних наукових шкіл для формування власної) та критичного аналізу джерел (передбачає комплексну перевірку надійності використаних документів, правдивості інформації, викладеної у них).

Результати проведеного дослідження можуть бути застосовані під час написання монографій, підручників та науково-методичних посібників, наукових статей, під час виступів на наукових конференціях, під час лекцій та підготовки до семінарських занять з історії міжнародних відносин 1918 – 1945 рр.

Ключові слова: США, Велика Британія, нацистська Німеччина, Японія, Адольф Гітлер, Франклін Делано Рузвельт, Вінстон Черчилль, Невілл

Чемберлен, політика умиротворення, ізоляціонізм, міжнародна торгівля, особливі відносини, Друга світова війна.

SUMMARY

Tkachuk T. A. German factor in British-American Relations (1933 – 1941). - Qualifying research, published in manuscript form.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 032 «History and archeology». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2022.

Research on the topic of the dissertation was carried out during 2018 – 2022 in accordance with the plans of research work of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The work is devoted to a very actual problem nowadays – the development of British-American relations during 1933 – 1941 and, above all, the influence of Nazi Germany on their evolution.

During the study, the author pointed out the gradual change in the awareness, perception of London-Washington relations between 1933 and 1941 by British and American historians, from a view of the «special», purely mutually beneficial state of that relationship (traditional period) to a comprehensive approach due to the ambiguity of international relations World War II (modern (post-revisionist) period). The domestic historiography of the problem was also analyzed, in which sometimes there are still certain stereotypes formed by Soviet researchers, given Moscow's strict control over Ukrainian historiography of Western European and North American history in Soviet times. As a result, the largest number of works devoted to the relations between the leading Western states of the 1930s and early 1940s have been created primarily in Russia in the post-Soviet space, although they are greatly influenced by the current Kremlin's aggressive foreign policy ambitions. Regarding the source base of thesis, the author used almost all types of available sources, most

of which are digitized and are available on the Internet. All the materials have been conditionally divided into 5 main groups: unpublished (archival) documents, official publications, narrative sources (especially diaries and memoirs of prominent politicians and diplomats), statistical publications and periodicals.

The paper points out the influence of the German factor on the development of relations between the United States and Great Britain during the rise of the Nazi regime (1933 – 1937). In this period the British position on Berlin was primarily formed because London began to consider the Hitler regime as a potential disaster for Europe only in 1935 because of remilitarization of the German navy, as it posed an immediate threat to the British naval supremacy in the world. This underestimation of Germany's threat also affected the United States. At the same time, the author makes up that in 1933 – 1937 the German factor was not solid in the development of British-American relations 1941 in comparison with quite strict contradictions between two countries in the economic sphere. According to the author, they were manifested primarily in the following events: a) concluded in 1932 Ottawa agreements, which was aimed to strengthen trade relations with Britain and its dominions with an increase in export duties for American products; b) the financial policy of London, which was aimed strengthening of national currency – the pound sterling – in the international market and led to its contradictions with the U.S. dollar; c) the problem of British payment for the debts it owed to the United States as a result of the First World War. Therefore, the influence of the German factor was manifested mostly in Washington's formal support of the British government's position on Arms Reduction at the Geneva Conference in (1933 – 1934), in the British-German Maritime Treaty and the decisions of the Stresa Conference in 1935, etc. At the same time, the United States has repeatedly used Germany's aggressive actions to put diplomatic pressure on London and expand the influence of its trading companies around the world.

The author also sets out the role of the German factor in British-American relations on the eve of World War II (1937 – 1939). Thus, despite the «isolationist» majority in the US Congress and the Neutrality Act, the Roosevelt administration's

attention to the aggressive actions of the Hitler regime has intensified since the beginning of the Japan-China war in July 1937 because Japan was considered as potentially the most dangerous contradictor for the United States and was a partner of Berlin. Britain's position on Germany during this period was determined by an «appeasement» policy, the important reason for which, according to the author, was the lack of perspective for US military assistance in the event of war to compensate incomplete British rearmament program. At the same time, the influence of German and Japanese factors in British-American relations was about the same: London attempted to make the United States an ally in the case of a large-scale war in Europe and the Far East due to the risk of Chamberlain's government being drawn into it on different continents at the same time. This was indicated by the attempts of Great Britain to find a compromise with the Roosevelt administration in all misunderstandings in the field of international trade.

In addition, the paper analyzes the influence of the German factor on the development of British-American relations in the first two years of World War II (1939 – 1941). The positions of Great Britain and the United States on Germany during that period were solidly transformed – from the «appeasement» policy pursued by London and «isolationism» of the United States to the war of both states with the Nazi regime and the formation of anti-Hitler coalition. At the same time, the neutrality of the United States in fact led to the lack of large-scale hostilities on the Western Front in the autumn of 1939 and spring of 1940 due to Britain's unfinished rearmament program and Washington's indecision to provide military assistance to London. According to the author, the Tripartite Pact between the Axis Powers (September, 1940) and Roosevelt's victory in the presidential election (November, 1940) were fateful for American military aid to Great Britain. As a result, the Lend-Lease Act was accepted (March, 1941), granting London temporary access to US military facilities and to lease weapons, and repealing the Neutrality Act in November 1941, which significantly hampered the delivery of the necessary American weapons and ammunition for Churchill's government. As for the economic sphere, tensions between London and Washington had been gradually

leveled. At the same time, the dollar – pound sterling rivalry, the struggle for the influence on international markets of British and American companies, according to the author, has only suspended given the priority of fighting the «axis» of aggressor states.

Regarding that, the author does not use the concept of «special relationship» to set out the cooperation between Britain and the United States before and at the beginning of World War II, because it did not provide the resolving of all contradictions between these states but became a situational consequence of their common geopolitical position – the struggle against the «Berlin-Rome-Tokyo» axis. Therefore, the relations between London and Washington developed during 1933 – 1941 can solely be put forward as mutual assistance of allies in the war with Nazi Germany.

As a result, based on a systematic analysis of the various types of sources and scientific literature, for the first time in Ukrainian historiography it was carried out a comprehensive analysis of the influence of the Nazi Germany factor on the evolution of British-American relations on the eve and at the beginning of the World War II, used a number of previously unpublished sources from the British National Archives (London) and the library of the US President F. Roosevelt (New York). It was also improved the general concept of the influence of various factors on the development of British-American relations in 1933 – 1941, the knowledge of the impact of trade and financial rivalry between Great Britain and the United States against the background of Germany's aggressive actions of the 1930s and early 1940s, and the influence of German factor on the reasons for Washington's lack of British support during 1933 – 1941. The study of influence of British «appeasement» policy and American «isolationism» on the actions of Nazi Germany on the eve and at the beginning of World War II was further developed, as well as the interpretation of published sources and historiography.

During the work on thesis the author used both general scientific methods (analysis, synthesis, generalization), methods from other sciences (statistical) and primarily historical approaches (comparative-historical, problem-chronological,

retrospective, synergetic). At the same time, the study was carried out based on the principles of systematics (provides a comprehensive study of British-American relations during 1933 – 1941), historicism (to consider international relations before and at the beginning of World War II in their evolution, following the causal connections, analysis of the impact of events of 1930 – early 1940's on future world processes), scientific impartiality (involves the author's own assessment of specific historical events and processes with a solid source base), scientific pluralism (to use the positions of different scientific schools for formation of the author's own) and critical analysis of sources (provides a comprehensive going through the reliability of the documents used, the verified information set out in them).

The results of this study can be used in writing monographs, textbooks and manuals, scientific articles, speeches at scientific conferences, lectures and seminars classes on the history of international relations during 1918 – 1945.

Key words: USA, Great Britain, Nazy Germany, Japan, Adolf Hitler, FDR, Winston Churchill, Neville Chamberlain, appeasement policy, isolationism, international trade, special relationship, World War II.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Ткачук Т. А. Встановлення нацистського режиму у Німеччині та позиція американського політикуму й дипломатії / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 10. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – С. 60-69. – DOI: 10.17721/2521-1706.2020.10

2. Ткачук Т. А. Вплив Японії на розвиток британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни (1931 – 1940) / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 13. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 64-75. – DOI: 10.17721/2521-1706.2022.13.6

3. Ткачук Т. А. Позиція Сполучених Штатів Америки щодо надання військової допомоги Великій Британії на початку Другої світової війни (1939 – 1941) / Т. А. Ткачук // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. – № 1 (17). – Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2022. – С. 110-121. – DOI: 10.46869/2707-6776-2022-17-5

Матеріали наукових конференцій:

4. Ткачук Т. А. Роль США у встановленні нацистського режиму у Німеччині / Т. А. Ткачук // Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11-12.10.2019 р.). – Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. – С. 17-21.

5. Ткачук Т. А. Британсько-американські відносини у першій половині 1930-х років: фактори впливу / Т. А. Ткачук // Шевченківська весна – 2021 (секція «історія»): матеріали ХІХ міжнародної наукової конференції

студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 26.03.2021 р.). – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. – С. 252-254.

6. Ткачук Т. А. Роль США у таємних британсько-німецьких переговорах 1939 р. / Т. А. Ткачук // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11.09.2021 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр дослідження проблем суспільства», 2021. – С. 36-40.

7. Ткачук Т. А. Початок Другої світової війни та її вплив на американсько-британські відносини / Т. А. Ткачук // США: політика, суспільство, культура: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, присвяченої 30-річчю встановлення дипломатичних відносин США й України (м. Київ, 26.01.2022 р.). – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 17-19.

8. Ткачук Т. А. Роль економічного фактору у британсько-американських відносинах напередодні та на початку Другої світової війни / Т. А. Ткачук // Актуальні проблеми історії зарубіжних країн у новий і новітній час: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10.05.2022 р.). – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 79-85.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	16
Вступ.....	17
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	24
1.1. Історіографія проблеми.....	24
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження.....	51
Розділ 2. Німецький фактор у британсько-американських відносинах у період становлення нацистського режиму (січень 1933 – травень 1937 рр.)	70
2.1. Прихід нацистів до влади в Німеччині і британсько-американські відносини (січень – жовтень 1933 р.).....	70
2.2. Британсько-американські відносини та початок ремілітаризації Німеччини (листопад 1933 – січень 1936 рр.).....	79
2.3. Окупація Німеччиною Рейнської демілітаризованої зони та її вплив на розвиток британсько-американських відносин (січень – липень 1936 р.)	91
2.4. Втручання Німеччини у Громадянську війну в Іспанії та його вплив на розвиток британсько-американських відносин (липень 1936 – травень 1937 рр.).....	101
Розділ 3. Німецький чинник у британсько-американських відносинах напередодні Другої світової війни (травень 1937 – серпень 1939 рр.)	109
3.1. Зміна уряду у Великій Британії та німецький чинник у британсько-американських відносинах (травень 1937 – лютий 1938 рр.)	109
3.2. Вплив анексії Німеччиною Австрії на розвиток британсько-американських взаємин (лютий – квітень 1938 р.).....	119
3.3. Чехословацька криза у контексті розвитку відносин Великої Британії і США (квітень 1938 – лютий 1939 рр.)	131
3.4. Вплив німецького чинника на розвиток британсько-американських взаємин напередодні Другої світової війни (березень – серпень 1939 р.)	143

Розділ 4. Німецький фактор у британсько-американських відносинах на початку Другої світової війни (вересень 1939 – грудень 1941 рр.)	156
4.1. Німецький чинник у британсько-американських відносинах у період «Дивної війни» (вересень 1939 – квітень 1940 рр.).....	156
4.2. Вплив агресивних дій Німеччини у квітні – жовтні 1940 р. на розвиток взаємин США і Великої Британії	173
4.3. Агресивні дії Німеччини у контексті британсько-американських відносин наприкінці першого періоду Другої світової війни (листопад 1940 – червень 1941 рр.).....	188
4.4. Напад Німеччини на Радянський Союз, Японії – на Перл-Харбор та остаточне формування британсько-американського військово-політичного альянсу (червень – грудень 1941 р.).....	200
Висновки	213
Список використаних джерел і літератури	218
Додатки	249

Перелік умовних скорочень

CAB – Cabinet Papers

CR – United States Congress. Congressional Record

DBFP – Documents on British Foreign Policy

DGFP – Documents on German Foreign Policy

FO – Foreign Office Documents

FRUS – Foreign Relations of the United States

L. – London

N. Y. – New York

PSF – Roosevelt Franklin D. President's Secretary's File

U. S. – United States

UK – United Kingdom

W. – Washington

К. – Київ

М. – Москва

НСДАП – Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз)

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність тематики:

Двадцяте століття, а особливо його перша половина, – це період найбільших війн і катастроф, які знало коли-небудь людство. Поміж істориків уже понад 80 років у центрі уваги наймасштабніша трагедія – Друга світова війна, щодо причин якої і до нині відбуваються запеклі дискусії. У цьому сенсі значна увага істориків звертається до відносин Великої Британії та США напередодні та на початку Другої світової війни – двох провідних держав світу, які мали величезний вплив на розвиток тогочасної міжнародної ситуації і продовжують її багато в чому визначати нині. Проте дискусійним є питання, чому Велика Британія та Сполучені Штати недостатньо оцінили ступінь загрози від Німеччини відразу після приходу А. Гітлера до влади і, як наслідок, суттєво не стримували агресію нацистського режиму, зайнявши пасивну позицію під час перших порушень Берліном Версальського договору 1919 р., німецько-італійської інтервенції в Іспанію, анексії Австрії та чехословацької кризи. Такою ж неоднозначною залишається «ізоляціоністська» політика США, які не втручалися у події в Європі не лише у 1933 р., коли А. Гітлер був призначений німецьким канцлером, але й у перші два роки Другої світової війни, надававши лише обмежену допомогу Великій Британії.

Нині проблема британсько-американських відносин суттєво актуалізувалася, оскільки теперішня геополітична ситуація у Європі дуже нагадує тогочасну у зв'язку з агресивними діями Російської Федерації на міжнародній арені. Відповідно відкритими залишаються питання: 1) чи проводить керівництво Великої Британії і США у сучасних геополітичних умовах таку ж політику умиротворення агресора, яка понад 80 років тому стала однією з причин розв'язання війни; 2) чи мають аналогії Мюнхенська угода 1938 р., яка лише відтермінувала на один рік Другу світову війну, з Мінськими домовленостями (вересень 2014 р. і лютий 2015 р.) з огляду на початок повномасштабної війни Росії з Україною у лютому 2022 р.

Сьогодні для України дослідження відносин Великої Британії і США є досить важливим, адже від позиції цих держав багато у чому залежить майбутнє нашої держави, а саме – її інтеграція у Європейський Союз та НАТО, міжнародна військова допомога і гарантії безпеки у тривалій перспективі. Отже, проблема, розглянута у даній роботі, є надзвичайно актуальною і потребує нових підходів у дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертація є складовою частиною наукових планів кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та виконана в межах науково-дослідної теми «Актуальні проблеми нової та новітньої історії зарубіжних країн» (реєстраційний номер 16 КФ 046-03).

Мета роботи: провести комплексне дослідження розвитку та трансформації британсько-американських відносин упродовж 1933 – 1941 рр. і з'ясувати роль нацистської Німеччини, як одного з найважливіших факторів впливу на ці взаємини.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження.
- Розглянути вплив німецького чинника на розвиток відносин США і Великої Британії у період становлення нацистського режиму (1933 – 1937 рр.).
- Простежити роль німецького фактору у британсько-американських взаєминах напередодні Другої світової війни (1937 – 1939 рр.).
- Проаналізувати вплив німецького чинника на розвиток британсько-американських відносин у перші два роки Другої світової війни (1939 – 1941 рр.).
- З'ясувати особливості, характерні риси та основні тенденції відносин між Великою Британією і Сполученими Штатами у досліджуваний період.

Об'єкт дослідження – історія міжнародних відносин напередодні та на початку Другої світової війни.

Предмет дослідження – вплив чинника нацистської Німеччини на розвиток відносин Великої Британії і США у 1933 – 1941 рр.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 30 січня 1933 р. (приходу нацистів до влади в Німеччині з оглядом передумов, тобто деяких подій 1931 – 1932 рр.) до 11 грудня 1941 р. (оголошення Німеччиною війни США). Вказані хронологічні межі обрано з метою проаналізувати весь період нацистського режиму від дипломатії до війни з Великою Британією і США. Оскільки Лондон вступив у світовий конфлікт на 2 роки раніше за Сполучені Штати, то верхньою межею обрано саме грудень 1941 р., коли американська адміністрація Ф. Рузвельта офіційно опинилася у стані війни з нацистською Німеччиною та її союзниками.

Географічні межі дослідження охоплюють території Сполучених Штатів Америки з її військовими базами у Західній півкулі; Великої Британії з її колоніями, домініонами (Канада, Південно-Африканський Союз, Австралія, Нова Зеландія) і підмандатними територіями; Німеччини з її анексованими та окупованими територіями. У дослідженні для порівняння з німецьким чинником розглянуто також фактор Японії з її окупованими регіонами Далекого Сходу, а також СРСР, позиція якого була досить важливою для міжнародних подій 1930 – початку 1940-х років.

Теоретико-методологічна основа дослідження, передусім, полягає у застосуванні принципів системності (передбачає комплексне дослідження розвитку британсько-американських відносин упродовж 1933 – 1941 рр., з урахуванням всіх факторів впливу на ці відносини, з'ясування їх цілісної картини), історизму (полягає у розгляді міжнародних відносин напередодні і на початку Другої світової війни в їх еволюції, основних фактів у хронологічному порядку, дотримуючись причинно-наслідкового зв'язку, аналізі впливу подій 1930 – початку 1940-х років на майбутні світові процеси), наукової неупередженості (передбачає самостійну оцінку автором роботи

конкретних історичних подій та процесів за допомогою значної джерельної бази), наукового плюралізму (полягає у використанні позицій представників різних наукових шкіл для формування власної) та критичного аналізу джерел (передбачає комплексну перевірку надійності використаних документів, правдивості інформації, викладеної у них, і, як наслідок, – пріоритет у вивченні архівних першоджерел над щоденниками і спогадами безпосередніх учасників подій 1930 – початку 1940-х рр.).

Під час роботи над дослідженням було застосовано, як загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, узагальнення), методи, запозичені з інших наук (статистичний), так і суто історичні підходи (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, синергетичний). Розглянемо детальніше деякі з них:

А) Порівняльно-історичний метод (дав змогу розглянути і порівняти усі найважливіші фактори впливу на розвиток британсько-американських відносин у 1933 – 1941 рр., позиції Великої Британії та США щодо створення системи колективної безпеки у Європі).

Б) Метод узагальнення (дав змогу визначити основні тенденції впливу нацистської Німеччини на відносини Лондона та Вашингтона та зробити як загальні висновки наприкінці роботи, так і проміжні наприкінці кожного підрозділу)

В) Статистичний метод (дав можливість використати статистичні документи для відображення позицій звичайних громадян США і Великої Британії щодо важливих міжнародних подій, результатів голосувань у парламентах держав та формування цілісної картини британсько-американських відносин загалом).

Г) Ретроспективний метод (використаний для з'ясування витоків британсько-американських протиріч у сфері міжнародної торгівлі, негативної позиції режиму А. Гітлера щодо Версальського договору 1919 р., причин територіальних проблем у відносинах Німеччини з сусідніми державами) .

Д) Проблемно-хронологічний метод (дав змогу здійснити викладення матеріалу у роботі у хронологічному порядку).

Е) Синергетичний метод (використаний для аналізу проблеми формування «особливих відносин» Великої Британії і США на початку Другої світової війни, тобто з'ясування, чи були події 1939 – 1941 рр. своєрідною точкою «біфуркації», яка визначила весь подальший характер цих відносин).

Отже, поєднання як власне історичних, так і міждисциплінарних методів та принципів у дослідженні стало важливим інструментарієм для досягнення визначеної мети та завдань дисертації.

Наукова новизна роботи полягає у розробці проблеми, яка не була предметом спеціального наукового дослідження у минулому. Отримані під час роботи над дисертацією результати зумовлюють новизну дослідження та визначаються вказаними нижче положеннями.

Вперше:

- Проведено комплексний аналіз впливу фактору нацистської Німеччини на еволюцію британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни.

- Введено до наукового обігу низку неопублікованих джерел з Британського національного архіву (м. Лондон) та бібліотеки Ф. Рузвельта (м. Нью-Йорк).

Удосконалено:

- Уявлення про характер впливу різних факторів на розвиток британсько-американських відносин у 1933 – 1941 рр.

- Розуміння впливу торговельно-фінансового суперництва Великої Британії і Сполучених Штатів на фоні агресивних дій Німеччини у 1930-х – на початку 1940-х років.

- Уявлення про вплив німецького фактору на причини недостатньої підтримки Вашингтоном Великої Британії упродовж 1933 – 1941 рр.

Отримали подальший розвиток:

- Аналіз та інтерпретація використаних у дослідженні опублікованих джерел та історіографії.

- Дослідження впливу британської політики умиротворення на дії нацистської Німеччини напередодні та на початку Другої світової війни.

- Аналіз американського «ізоляціонізму», як важливого чинника у відносинах США з країнами Європи.

Практичне значення: результати проведеного дослідження можуть бути застосовані використані під час написання монографій, підручників та науково-методичних посібників, наукових статей, під час виступів на наукових конференціях, протягом лекцій та підготовки до семінарських занять з історії міжнародних відносин 1918 – 1945 рр.

Апробація результатів дослідження здійснена під час участі на наступних наукових конференціях: 1) XVII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна-2019» (Київ, 15.03.2019); 2) Науково-практична конференція «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, історія, філософія» (Київ, 11-12.10.2019); 3) XIX міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2021» (секція «історія») (Київ, 26.03.2021); 4) Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (Одеса, 10-11.09.2021); 5) Наукова конференція молодих вчених «США: політика, суспільство, культура» (Київ, 26.01.2022); 6) Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми історії зарубіжних країн у новий і новітній час» (м. Київ, 10.05.2022 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 3 статтях фахових видань України, що входять до науково-метричних баз даних. Окремі положення дисертації відображено у 5 публікаціях тез виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями. Робота складається з анотації, вступу, основної частини (чотирьох розділів та чотирнадцяти підрозділів), висновків та списку використаних джерел і літератури (31 сторінка, 303 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок машинописного тексту, з них основний текст (без анотації, списку використаних джерел та додатків) – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Проблема британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни вже не одне десятиліття є предметом постійних дискусій поміж науковців. Серед таких дискусійних проблем є політика умиротворення, яку проводила Велика Британія щодо нацистської Німеччини, суперечності між американською адміністрацією Ф. Рузвельта та «ізоляціоністським» Конгресом, вплив СРСР та Японії на політику Лондона і Вашингтона стосовно Берліна, а також характеристика британсько-американських відносин наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр., як «особливих». Для порівняння різних поглядів дослідників та їхньої критичної оцінки проаналізуємо стан розробки проблеми у працях істориків США, Великої Британії, Радянського Союзу, сучасних Росії та України.

Розглядаючи науковий доробок дослідників Сполучених Штатів та Великої Британії, проаналізуємо 3 основні підходи, які, на наш погляд, переважали у роботах істориків цих держав: традиційний, ревізіоністський та сучасний.

1) Традиційний (у Британії – також «черчиллівський», або «офіційний») (друга половина 1940-х – початок 1960-х рр.).

Щодо Великої Британії, то у працях цього періоду простежується критика політики умиротворення подібно до прем'єр-міністра В. Черчилля (через те цю школу істориків інколи називають «черчиллівською»). На думку британських дослідників, політика умиротворення, що проводилася урядом Н. Чемберлена, не лише визначала зовнішньополітичний курс Лондона наприкінці 1930 – на початку 1940-х років, а й суттєво впливала на позицію США та Франції щодо нацистської Німеччини. Яскравим прикладом такої позиції є монографія члена Королівської академії наук Л. Вудварда, у якій

автор значну увагу приділив проблемі створення системи колективної безпеки напередодні війни, звинувативши за її провал уряд Н. Чемберлена¹. На нашу думку, праця стала відображенням прийнятого у перші повоєнні роки погляду на проблему, відповідно до якого політика умиротворення оцінювалася досить однобоко і упереджено, і тому це не дає підстав лише критикувати дії британського уряду щодо Німеччини упродовж 1937 – 1940 рр.

Важливим виданням також став шеститомник «Велика стратегія», виданий у 50 – 60-ті роки під редакцією професора Кембриджського університету Дж. Батлера. Так, дослідник простежив поступовий «кар'єрний ріст» В. Черчилля, який всі невдачі британського уряду використовував для зростання свого рейтингу. Займаючи пост військового міністра, В. Черчилль навіть поразку у Норвегії начебто зумів перекласти на невдалий зовнішньополітичний курс Н. Чемберлена, завдяки чому отримав вирішальну підтримку під час формування коаліційного уряду 10 травня 1940 р. Крім того, автор звернув увагу на ще одну важливу, на його погляд, причину невдач британських військ у 1939 – 1940 рр. – недостатню готовність держави до війни, яка була викликана по суті зупинкою переозброєння ще після окупації Німеччиною Рейнської зони (1936 р.)². На наш погляд, незважаючи на таку ж упереджену оцінку Дж. Батлером політики умиротворення, можна погодитися з позицією автора щодо впливу внутрішньополітичної боротьби Великої Британії на її дії на міжнародній арені, а також проблеми ремілітаризації, яка була однією з причин домовленостей Н. Чемберлена з німецьким канцлером А. Гітлером.

Деталі економічної блокади Німеччини британським флотом проаналізував військовий історик В. Медлікотт, на думку якого ключовим фактором такої політики Лондона було намагання уряду вирішити

---

¹ Woodward L. *British Foreign Policy in the Second World War. Vol. 1* / L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1970. – 640 p.

² Butler J. *Grand Strategy. Vol. 2 (September, 1939 – June, 1941)* / J. Butler. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1976. – 639 p.

протистояння з Берліном дипломатичним шляхом, передусім, за підтримки США. Водночас, автор зазначав, що упродовж 1940 р. відбулося суттєве зближення адміністрації Ф. Рузвельта з урядом Великої Британії за відсутності будь-яких протиріч двох держав в політичній та економічній сферах, що, однак, не відповідало реальності з огляду на досить жорсткі суперечності Лондона і Вашингтона у міжнародній торгівлі та фінансових питаннях³.

Ще однією характерною рисою «черчиллівського» періоду британської історіографії стала поява офіційних біографій англійських дипломатів. Передусім, варто зазначити про працю вказаного дослідника Дж. Батлера, який звернув увагу на постать британського посла у Вашингтоні Ф. Лотіана, як «досить енергійного» політика і демократа, дії якого нібито не були зумовлені посадою, а лише власними цінностями⁴. Відомою також є біографія прем'єр-міністра Н. Чемберлена, опублікована К. Фейлінгом. З огляду на значний документальний матеріал, який вміщував щоденники голови уряду, фрагменти його інтерв'ю з канцлером А. Гітлером, автор стверджував про неефективність політики умиротворення. Такий же висновок, на думку дослідника, зробив після початку Другої світової війни і Н. Чемберлен. На наш погляд, необхідно критично ставитися до таких оцінок діяльності британського прем'єра, оскільки його позиція у щоденниках досить часто не відповідала реальним аспектам політики уряду Н. Чемберлена на міжнародній арені⁵. У 1958 р. вийшла офіційна біографія британського короля Георга VI, написана відомим англійським істориком Дж. Уїлер-Беннетом. Праця створена із залученням значного обсягу приватних листів монарха, насамперед, з президентом Ф. Рузвельтом і є, на нашу думку, досить важливою

---

³ Medlicott W. The Economic Blockade. Vol. 1 / W. Medlicott. – L.: His Majesty's Stationery Office; Longmans, Green and Co., 1952. – 732 p.

⁴ Butler J. Lord Lothian (Philip Kerr), 1882 – 1940 / J. Butler. – L.: Macmillan & Co LTD, 1960. – 389 p.

⁵ Feiling K. Life of Neville Chamberlain. – L.: Macmillan & Co Ltd, 1946. – 475 p. – Access mode: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460025/page/n491/mode/2up>

для з'ясування позиції короля Великої Британії щодо важливих міжнародних подій⁶.

Розглядаючи праці істориків США щодо 1930-х – початку 1940-х років, варто звернути увагу на вплив «холодної війни» між Москвою та Вашингтоном на тенденції американської історіографії. Так, погляд дослідників на події 1933 – 1941 рр. полягав у перекладанні частини відповідальності за війну з гітлерівської Німеччини на СРСР, який ще до 1939 р. становив потенційну небезпеку для міжнародного порядку. Характерний погляд на проблему висловив у своїй роботі американський дипломат, публіцист та історик Дж. Кеннан. Він висловив сумніви, що справжній альянс США, Великої Британії і Франції з СРСР у 1938 – 1939 рр. зробив би війну неможливою, на відміну від начебто ефективнішого союзу західних держав з нацистською Німеччиною, спрямованого проти Москви⁷. Можемо погодитися з висновком автора про значно більшу небезпеку Радянського Союзу для країн Заходу, ніж режиму А. Гітлера, оскільки саме СРСР фактично підштовхнув Берлін до нападу на Польщу у вересні 1939 р., сподіваючись на поступове ослаблення провідних держав Європи у війні і подальшу реалізацію своїх агресивних планів зі світової «комуністичної революції».

Ще однією тенденцією «традиційного» періоду історіографії Сполучених Штатів є праці провідних американських журналістів, які були очевидцями подій війни. Так, варто згадати про дослідження історика та журналіста Р. Шервуда, який проаналізував вплив приватних розмов Ф. Рузвельта зі своїми радниками на позицію США щодо інших держав, передусім, британського уряду В. Черчилля. Також, на думку автора, Німеччина навіть після нападу Японії на Перл-Харбор залишалася для Вашингтона

---

⁶ Wheeler-Bennett J. King George VI. His Life and Reign / J. Wheeler-Bennett. – N. Y.: St. Martin's Press, 1958. – 891 p.

⁷ Kennan G. American Diplomacy, 1900 – 1950 / G. Kennan. – Chicago: University of Chicago Press, 1951. – 159 p.

пріоритетним супротивником. Це, однак, засвідчують лише матеріали приватної кореспонденції, що, на наш погляд, викликає сумніви, оскільки Сполучені Штати війну режиму А. Гітлера не оголошували⁸.

Щодо аналізу політики адміністрації Ф. Рузвельта у 1930 – на початку 1940-х рр., то поміж дослідників даного періоду переважав офіційний погляд, відповідно до якого зовнішньополітичний курс Вашингтона мав на меті стримування нацистської Німеччини для допомоги таким демократичним державам Європи, як Велика Британія і Франція. Яскравим прикладом є праці істориків У. Лангера та С. Глісона⁹. «Офіційного» підходу у перших своїх монографіях також дотримувався американський історик Ч. Гензілл, який з використанням широкої бази дипломатичних документів досліджував особливості європейської політики США напередодні Другої світової війни. Водночас, деякі висновки автора можна вважати передумовою для наступного, «ревізіоністського» напрямку вивчення проблеми. Так, дослідник розглянув приклади втручання Вашингтона у європейські проблеми навіть під час прийняття Закону про нейтралітет 1935 р., що означало, на його погляд, одне: за бажання Сполучені Штати могли легко його обійти. Щоправда, автор не врахував у своїх висновках усіх обставин суперечностей Білого дому та «ізоляціоністського» Конгресу¹⁰.

Винятком у цьому сенсі є робота провідного дослідника політики «ізоляціонізму» У. Кола, який вперше відверто засудив прихильників вказаного зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів. На думку автора, з огляду на постійні агресивні дії режиму А. Гітлера, Ф. Рузвельт повинен був

---

⁸ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – 989 p.

⁹ Langer W., Gleason S. The Challenge to Isolation. The World Crisis of 1937 – 1940 and American Foreign Policy. Vol. II / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Row, 1952. – 794 p.
Langer W., Gleason S. The Undeclared War, 1940 – 1941 / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Brothers, 1952. – 963 p.

¹⁰ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport, 1952. – 690 p.

діяти рішуче для підтримки основного союзника у Європі Великої Британії, однак саме «ізоляціоністська опозиція» не давала йому такої можливості¹¹.

2) Ревізіоністський напрямок британської та американської історіографії (60 – 80-ті роки ХХ ст.).

У 1960-х роках сформувалося нове покоління істориків, які не були безпосередніми очевидцями подій Другої світової війни. Крім того, відбувалося поступове розсекречення документів у Великій Британії через завершення терміну їхньої давності (він становив 30 років). Це дало змогу дослідникам дещо переосмислити проблему британсько-американських відносин у 1930 – на початку 1940-х рр.

Вочевидь, найхарактерніше вказаний підхід був продемонстрований у доробку британського дослідника Д. Уотта. Так, у збірнику різнопланових есе автор вперше здійснив спробу комплексно проаналізувати зовнішню політику Великої Британії у 1930-х роках з огляду на детальне вивчення механізму прийняття і реалізації урядових рішень, деструктивного впливу німецької пропаганди усередині країни, позиції ЗМІ, англійського бізнесу, який намагався зберегти фінансову стабільність тощо. Водночас, історик простежив еволюцію позиції США щодо Лондона, які, начебто незважаючи на прохання Великої Британії про допомогу, аж до початку війни вважали пріоритетним супротивником Японію на Тихому океані, а не режим А. Гітлера. З огляду на це, автор зробив висновок про «неминучість» британської політики умиротворення¹².

Щодо дій уряду Н. Чемберлена на міжнародній арені, то тут потрібно згадати працю І. Маклеода, автора фундаментальної праці про життя і діяльність британського прем'єра. Використавши значний обсяг документів, зокрема приватних листів голови уряду, дослідник змалював його як людину

---

¹¹ Cole W. *America First. The Battle against Intervention, 1940 – 1941* / W. Cole. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1953. – 329 p.

¹² Watt D. C. *Personalities and Policies; Studies in the Formulation of British foreign policy in the Twentieth century* / D. C. Watt. – L.: Longmans, 1965. – 279 p.

власної епохи, відзначаючи вплив на Н. Чемберлена пацифістських настроїв уряду та суспільства, посиленого страхом перед комуністичною загрозою з боку СРСР. З огляду на це, дослідник, на відміну від свого попередника К. Фейлінга, вочевидь, виправдовував британського прем'єра за його невдалу політику щодо Німеччини¹³. Цієї позиції також дотримувалися американські історики М. Гілберт та Р. Готт, які, засудивши політику умиротворення, однак, зняли з Н. Чемберлена цілковиту відповідальність за неї, оскільки він нібито лише продовжував попередній зовнішньополітичний курс Великої Британії, заснований на поступках А. Гітлеру. Водночас, на думку авторів, з якою варто погодитися, одним з факторів такої політики Лондона щодо Німеччини були суперечності зі Сполученими Штатами у торговельно-економічній сфері¹⁴.

Щодо історіографії США у 1960 – 1980-х роках, то варто відзначити посилену увагу до внутрішньої та зовнішньої політики адміністрації Ф. Рузвельта з метою її переосмислення. Оскільки президент США не встиг написати спогади через раптову смерть від інсульту у квітні 1945 р., то майже за 30 років після цього, мемуари голови Білого дому видав американський історик Б. Асбелл. Однак це були не звичайні нотатки президента, а фундаментальне дослідження особистості президента, детальний розгляд його політичної філософії, стратегії виконання соціально-економічних проблем Сполучених Штатів на фоні кризової атмосфери передвоєнного періоду, а також еволюцію сприйняття Ф. Рузвельтом канцлера А. Гітлера. Автор зумів, на наш погляд, проаналізувати складний процес прийняття рішень президентом та його адміністрацією, що дає змогу зрозуміти причини деяких аспектів зовнішньої політики США у 1930 – на початку 1940-х років¹⁵.

Загалом, для американської історіографії «ревізійністського» напрямку була характерна критика зовнішньої політики Ф. Рузвельта, який нібито

---

¹³ Macleod I. Neville Chamberlain / I. Macleod. – N. Y.: Atheneum, 1962. – 319 p.

¹⁴ Gilbert M., Gott R. The Appeasers / M. Gilbert, R. Gott. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1963. – 449 p.

¹⁵ The F.D.R. Memoirs / by B. Asbell. – N. Y.: Doubleday & Company, 1973. – 484 p. – Access mode: <https://archive.org/details/fdrmemoirs00asbe/page/n5/mode/2up>

намагався цілеспрямовано втягнути США у Другу світову війну. До того ж, «ізоляціоністи» начебто не були суттєвою загрозою для експансіоністських планів Білого дому. Таку позицію продемонструвала американська дослідниця М. Маккенна, яка відома, передусім, біографічною працею лідера «ізоляціоністів» у сенаті У. Бора. На думку автора, сенатор у своїх заявах намагався дотримуватися власних переконань щодо, наприклад, антагонізму інтересів Вашингтона та європейських держав, про що нібито попереджали засновники Сполучених Штатів ще наприкінці XVIII ст.¹⁶. Варто звернути увагу і на працю дослідника Р. Даллека, який вперше спробував комплексно проаналізувати зовнішню політику адміністрації Ф. Рузвельта напередодні і на початку Другої світової війни. На відміну від У. Кола, автор не стверджував про наявність значних протиріч між позицією Білого дому та «ізоляціоністського» Конгресу. Навпаки, президент США нібито демонстрував гнучкість і ретельно аналізував можливі ризики для збереження іміджу держави, як центру світової демократії, не перевищуючи таким чином свої повноваження для прийняття важливих рішень¹⁷.

Стереотипи «холодної війни» в американській історіографії почали відходити у минуле у середині 1970-х років, коли внаслідок політики розрядки відбулося пом'якшення відносин з СРСР і дещо розвіялися побоювання «червоної небезпеки». Так у праці П. Хердена основною загрозою Версальсько-Вашингтонській системі був вже нацистський режим, а не більшовицький. Водночас, історик вмістив у своєму дослідженні маловідомі факти звернень президента Ф. Рузвельта до німецького канцлера А. Гітлера, які, на його погляд, лише доводили Вашингтону неефективність переговорів з

---

¹⁶ McKenna M. C. Borah / M. C. McKenna. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. – 455 p.

¹⁷ Dallek R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932 – 1945 / R. Dallek. – N. Y.: Oxford University Press, 1979. – 680 p.

державою-агресором, і які є досить важливими для комплексного розуміння передвоєнної міжнародної ситуації¹⁸.

Щодо аналізу британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни, то у працях істориків даного періоду було поставлено від сумнів цілковите співробітництво Лондона і Вашингтона, звернувши увагу на наявність суперечностей між ними, подекуди досить вагомих. Серед таких праць відзначимо монографію американського історика Д. Рейнольдса «Формування англо-американського альянсу (1937 – 1941)». Автор зробив висновок, що США і Велику Британію наприкінці 1930-х років зблизила німецька проблема, і це був союз за політичним розрахунком. До того ж, на думку Д. Рейнольдса, Лондон ніколи не оголосив би війну Німеччині за відсутності підтримки адміністрації Ф. Рузвельта. Водночас, початком формування «британсько-американського альянсу» дослідник вважав укладення Троїстого пакту між Німеччиною, Італією та Японією (вересень 1940 р.). Із вказаним висновком можна погодитися лише частково, оскільки перша американська військова допомога надійшла до Великої Британії унаслідок поразки Франції улітку 1940 р.¹⁹. Спростовував «особливий характер» відносин Лондона і Вашингтона напередодні Другої світової війни також британський дослідник Р. Овендейл, який у своїй монографії приділив значну увагу аналізу підходів до збереження миру прем'єр-міністра Н. Чемберлена та президента Ф. Рузвельта, впливу на їх формування американської громадськості та позиції британських домініонів. Водночас, на думку автора, причиною неузгодженості дій Лондона та Вашингтона щодо стримування Німеччини та Японії у 1937 – 1939 рр. було начебто небажання

---

¹⁸ Hearden P. Roosevelt Confronts Hitler: America's Entry into World War II. – De Kalb, 1987. – 340 p.

¹⁹ Reynolds D. The Creation of the Anglo-American Alliance 1937 – 1941. – L.: The University of North Carolina Press, 1981. – 411 p.

Н. Чемберлена розвивати співробітництво зі Сполученими Штатами, які не демонстрували готовності виступити на захист демократичних країн Європи²⁰.

Також варто звернути увагу на працю професора історії університету у штаті Огайо У. Рока. На думку автора, основним фактором відсутності масштабної підтримки Вашингтоном Великої Британії у 1937 – 1940 рр. була саме особистість Н. Чемберлена з огляду на його нібито непривабливий зовнішній вигляд і слабкий характер. Водночас, В. Черчилль, який мав начебто протилежні якості, домогся вступу Сполучених Штатів у війну з Німеччиною. Також дослідник стверджував, що не лише «ізоляціонізм» США штовхав уряд Н. Чемберлена на переговори з Німеччиною, а, насамперед, антивоєнна позиція британських домініонів²¹. Інший американський історик, Дж. Леш, який тривалий час був особистим секретарем дружини Ф. Рузвельта Елеонори, дотримувався іншої позиції. На думку автора, «альянс» Великої Британії та США, сформований у 1940 – 1941 рр., зовсім не був зумовлений особистими якостями В. Черчилля, чи особливим ставленням до нього американської адміністрації: Сполучені Штати пішли на зближення з Лондоном лише через зростання загрози Німеччини у зв'язку з окупацією Франції та інших незалежних держав. Водночас, дослідник стверджував, що британсько-американське суперництво за міжнародні ринки начебто не припинилося, а лише було призупинене до перемоги над режимом А. Гітлера²². На наш погляд, вказані висновки У. Рока та Дж. Леша лише частково відображають суперечності Великої Британії та Сполучених Штатів, оскільки вони все ж не містять комплексної оцінки відносин обох держав. Водночас, вказані дослідники лише засвідчують відсутність «особливого» характеру британсько-американських взаємин упродовж 1933 – 1941 рр.

---

²⁰ Ovendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Ovendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – 404 p.

²¹ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – 337 p.

²² Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – 528 p.

Крім того, у 1960-х роках унаслідок появи у США деяких важливих розсекречених документів періоду Другої світової війни, були опубліковані офіційні біографії відомих американських військових та дипломатів. Передусім, варто звернути увагу на 4-томну працю історика Ф. Поуга, 2-й том якої використаний у даному дослідженні. Автор проаналізував вплив різних факторів на діяльність генерала Дж. Маршалла і, водночас, продемонстрував наявність суттєвих непорозумінь між адміністрацією Ф. Рузвельта та урядом В. Черчилля у 1940 – 1941 рр. Висновки Ф. Поуга, на наш погляд, засвідчили невіршеність британсько-американських суперечностей напередодні вступу Сполучених Штатів у Другу світову війну²³.

Ще однією характерною тенденцією «ревізіоністського» періоду було те, що у 70-х – у 80-х роках ХХ ст. дослідники почали звертати увагу на соціальні, економічні і військові проблеми. Це пояснювалось, насамперед, загальною тенденцією відходу від пріоритетного дослідження політичної історії у світовій історіографії. При цьому дослідники не відійшли в цілому від розгляду подій Другої світової війни, однак проводили глибший аналіз міжнародних відносин 1930 – 1940-х років, звертаючи увагу на маловідомі аспекти – наприклад, боротьбу Великої Британії і США за вплив на міжнародних ринках. На думку британського дослідника Е. Гілмена, однією з ключових причин війни стали саме жорстка конкуренція Лондона і Вашингтона у торговельній сфері. Автор стверджував, що це нібито зумовило таємні британсько-німецькі переговори улітку 1939 р., а спроби порозуміння США і Великої Британії напередодні та на початку Другої світової війни були лише виявом бажання обох держав зберегти власні ринки збуту з огляду на загострення міжнародно-політичної ситуації та інтереси своїх фермерів²⁴.

---

²³ Pogue F. George C. Marshall. Vol. 2: Ordeal and Hope, 1939 – 1942 / F. Pogue. – N. Y.: The Viking Press, 1966. – 491 p.

²⁴ Gilman E. Economic Aspects of Anglo-American Relations in the Era of Roosevelt and Chamberlain: PhD Thesis / E. Gilman. – L.: University Press, 1976. – 366 p. – Access mode: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2929456/341897.pdf>

Тенденція звернення до неполітичних аспектів світової історії спостерігалася і в американській історіографії. Так, на думку дослідника Л. Гарднера, економічні чинники визначали зовнішню політику адміністрації Ф. Рузвельта. З огляду на це, суттєвим фактором позиції США на міжнародній арені напередодні Другої світової війни автор вважав відносини з Великою Британією, з якою «порозуміння», однак, домінувало над суперечностями у торговельній сфері²⁵. Загалом, погляди Л. Гарднера та Е. Гілмена лише підтверджують нашу думку, що британсько-американський «альянс» був ситуативним з огляду на наявність спільного ворога і не вирішував фундаментальних проблем у відносинах Лондона і Вашингтона.

3) Сучасний (постревізійоністський) напрям британської та американської історіографії (з 90-х років ХХ ст.).

Трансформація поглядів у британській і американській історіографіях була викликана зміною геополітичної ситуації у світі у зв'язку з крахом біполярної системи міжнародних відносин. Водночас, дослідники почали звертати увагу на маловідомі процеси 1930-х – початку 1940-х років, намагаючись комплексно та в усіх сферах оцінити причинно-наслідковий зв'язок основних міжнародних подій.

Так, у 2010 р. директор Науково-дослідного інституту історії кіно і телебачення С. Чібнолл разом зі своїм колегою з Канади Б. Макфарлейном видали першу монографію, присвячену аналізу виробництва та розповсюдження британських фільмів категорії «В» (так називалися не досить популярні кінокартини з невеликим бюджетом порівняно з найвідомішими голлівудськими фільмами) у 1930 – 1960-х роках. Автори простежили еволюцію відносин Лондона та Вашингтона у сфері торгівлі кінопродукцією та зробили висновок про значні суперечності обох держав на цьому ринку напередодні і на початку Другої світової війни²⁶. Професор політичної

---

²⁵ Gardner L. *Economic Aspects of New Deal Diplomacy*. – Boston: Beacon Press, 1971. – 436 p.

²⁶ Chibnall S., McFarlane B. *The British 'B' Film* // S. Chibnall, B. McFarlane. – Palgrave: British Film Institute, 2009. – 368 p. – Access mode: <http://surl.li/dwyb>

економії університету Брістоля Р. Мідлтон у своїй праці фактично виправдав фіскальну політику британського уряду початку 1930-х років, яка начебто не передбачала конкуренції зі Сполученими Штатами. Водночас, автор простежив суперництво долара і фунта-стерлінгів на міжнародному ринку напередодні війни²⁷. На наш погляд, праці С. Чібнолла та Р. Мідлтона є досить важливими, оскільки вони дають змогу проаналізувати цілісну картину британсько-американських протиріч у сфері економіки та демонструють неоднозначність у відносинах Лондона та Вашингтона.

Щодо праць з політичної історії, то варто згадати роботу співробітника Імперського воєнного музею у Лондоні Т. Чармена. Залучивши нові документи архіву і проаналізувавши деякі маловідомі до цього аспекти «Дивної війни», автор вперше розглянув початок Другої світової війни крізь призму сукупності спогадів учасників і свідків подій. Фактично дослідник застосував досить популярний у провідних державах світу антропологічний підхід, а саме – звернув увагу на пересічну людину з її переконаннями та цінностями²⁸.

Водночас, на зламі ХХ – ХХІ ст. серед науковців зріс інтерес до таких дискусійних подій міжнародних відносин, як Мюнхенська угода 1938 р. та політ заступника фюрера Р. Гесса до Шотландії. Так, англійський історик авіації Р. Несбіт, залучивши деякі розсекречені матеріали архівів США, Німеччини та Великої Британії, здійснив спробу вперше провести комплексний аналіз причин польоту Р. Гесса, його цілей, а також дати відповідь на численні міфи та теорії змов, які нібито стосуються вказаної події. У цьому сенсі праця Р. Несбіта є досить важливою для з'ясування маловідомих аспектів німецько-англійських відносин, а також позиції Ф. Рузвельта щодо

---

²⁷ Middleton R. British Monetary and Fiscal Policy in the 1930s // Oxford Review of Economic Policy. – Vol. 26. – No. 3. – Oxford: University Press, 2010. – P. 414-441. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/oxrep/grq024>

²⁸ Charman T. The Day We Went to War / T. Charman. – L.: Virgin Books, 2010. – 468 p.

таємної місії заступника А. Гітлера до Великої Британії²⁹. Інший британський дослідник К. Сміт досить детально проаналізував еволюцію відносин прем'єр-міністра Н. Чемберлена та президента Ф. Рузвельта під час та після судетської кризи та намагався комплексно оцінити вибір Н. Чемберлена в Мюнхені³⁰.

Вказана тенденція спостерігається і поміж американських істориків. Так, дослідниця Б. Фарнхам простежила еволюцію позиції Ф. Рузвельта щодо чехословацької кризи 1938 р., звернувши увагу на особисті якості та переконання президента. На думку автора, однією з причин невтручання США у проблему територіальної приналежності судетських німців стало недостатнє розуміння Вашингтоном позиції британського прем'єр-міністра Н. Чемберлена, а також переоцінка переговорів з канцлером А. Гітлером, як засобу остаточного стримування режиму А. Гітлера³¹. Висновки Б. Фарнхам і К. Сміта, на наш погляд, відображають цілісну картину британсько-американських відносин у 1938 р. і дають змогу проаналізувати маловідомі факти непорозумінь між лідерами США і Великої Британії, які визначали позицію демократичних країн Заходу щодо німецько-чехословацького конфлікту.

Поміж сучасних робіт американських дослідників необхідно також відзначити працю колишнього держсекретаря США та історика міжнародних відносин Г. Кіссінджера «Дипломатія». За своєю глибиною дослідження і нестандартністю висвітлення ролі СРСР, Сполучених Штатів і Великої Британії у спробах створення системи колективної безпеки напередодні

---

²⁹ Nesbit R. *The Flight of Rudolf Hess: Myths and Reality* / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – 183 p.

³⁰ Smith K. *Reassessing Roosevelt's View of Chamberlain after Munich: Ideological Affinity in the Geoffrey Thompson-Claude Bowers Correspondence* // *Diplomatic History*. Vol. 33. – Oxford: University Press, 2009. – No. 5. – 839-864 p. – Access mode: https://www.jstor.org/stable/44214051?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

³¹ Farnham B. *Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory* // *Political Psychology*. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – 205-235 p. – Access mode: https://www.jstor.org/stable/3791679?read-now=1&refreqid=excelsior%3A8411413c7e5e9b5abd8f843373cb6bbe&seq=1#page_scan_tab_contents

Другої світової війни Г. Кіссінджер перевершив усіх своїх колег-науковців. Під час написання роботи він використав велику кількість рідкісних документів, до яких він мав доступ, перебуваючи у близькому оточенні до американського президента. Крім того, Г. Кіссінджер в окремому розділі своєї монографії зазначив про особливість позиції США напередодні та на початку Другої світової війни, її еволюцію від Закону про нейтралітет до прямої збройної допомоги Великій Британії, що, на наш погляд, автору вдалося комплексно проаналізувати³².

Крім цього, варто відзначити працю М. Домаруса, у якій автор не лише здійснив глибокий аналіз промов німецького канцлера, а й розглянув їхній причинно-наслідковий зв'язок з подіями у Європі і у самій Німеччині, що, безумовно, є суттєвим чинником під час дослідження британсько-американських відносин у 1930-х – на початку 1940-х рр. Цінними, на наш погляд, є вміщені у роботі матеріали нацистської та західної преси, які дають змогу краще збагнути вплив промов фюрера на європейське суспільство в цілому³³. Інший дослідник, Дж. Денеке, у своїй монографії також провів детальний аналіз американських газет та журналів, на базі яких простежив конфлікт «ізоляціоністів» та прихильників вступу США у протистояння з Німеччиною та Японією. Автору вдалося проаналізувати причини та наслідки внутрішньополітичної боротьби у Сполучених Штатах і її вплив на позицію Вашингтона на міжнародній арені, а його праця фактично стала першим фундаментальним дослідженням американської періодичної преси передвоєнного періоду³⁴.

---

³² Kissinger H. *Diplomacy* / H. Kissinger. – N. Y.: Simon & Schuster, 1994. – 915 p.

³³ Domarus M. *The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945*. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938) / M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – 3388 p.

³⁴ Doenecke J. *Storm on the Horizon: The Challenge to American Intervention, 1939 – 1941*. – Lanham: Rowman & Littlefield, Inc., 2000. – 551 p. – Access mode: <https://goo.su/9p8e>

Для розгляду дослідження проблеми британсько-американських відносин та ролі німецького чинника у їх розвитку упродовж 1933 – 1941 рр. у російській історіографії виділимо також 3 етапи.

1) Радянський (1945 – 1991 рр.) – характеризувався заполітизованістю, наявністю прийнятих в тогочасній історичній науці ідеологічних кліше про «винятковість» та «справедливість» сталінського режиму напередодні та під час війни, про його «дійсні» зусилля щодо збереження миру у світі. Водночас, упродовж цього періоду було видано праці, які є досить авторитетними і серед сучасних дослідників країн як Росії, так і України, та містять досить цінний фактологічний матеріал.

Поміж робіт істориків вказаного етапу слід виділити «Історію дипломатії» під редакцією академіка В. Потьомкіна, третій том якої (виданий 1945 р.) присвячений міжнародним відносинам 1920 – 1930-х років³⁵ та її друге видання під редакцією міністра закордонних справ СРСР А. Громика, з якого у дослідженні використаний том 4 про події Другої світової війни³⁶. У працях проаналізовано багато маловідомих фактів, зокрема про дипломатичну боротьбу Німеччини і західних держав щодо польського питання наприкінці серпня 1939 р., а також про вплив «п'ятої колони» Третього рейху на зовнішню політику Франції і Британії. Щоправда, роль СРСР у міжнародних відносинах надмірно ідеалізується – у роботах простежуються вищезгадані ідеологічні кліше щодо нібито радянських зусиль задля збереження миру наприкінці 1930-х років. Однак у другому виданні відчувається ще й вплив «холодної війни», оскільки автори надмірно акцентують увагу на агресивності і підступному «задумі» США, які залишились поза ареною військових дій і начебто по черзі підтримували обидві сторони протистояння. Також, на думку авторів, адміністрація Ф. Рузвельта була винна у сприянні політиці умиротворення, під час проведення якої Велика Британія і Франція з самого

---

³⁵ История дипломатии. Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.). — М: Гос. изд. полит. литературы, 1945.

³⁶ История дипломатии. Т. 4 / Под ред. А. А. Громыко. — М.: Политиздат, 1975. — 752 с.

початку не чинили опору агресивним діям А. Гітлера (передусім, під час окупації Рейнської демілітаризованої зони 1936 р., анексії Австрії, Мюнхенської угоди 1938 р. і «Дивної війни» 1939 – 1940 рр.). Натомість у праці виправдовується введення радянських військ на територію Польщі 17 вересня 1939 р. Все ж, не потрібно недооцінювати цей багатотомник, адже у ньому розглянуто значну кількість цінних фактів про перебіг британсько-французько-радянських, британсько-німецьких таємних переговорів, а також використано спогади німецьких дипломатів та генералів, що дає змогу проаналізувати позицію А. Гітлера щодо основних передвоєнних подій та зрозуміти його ставлення до США і Великої Британії.

Незважаючи на значну заангажованість, варто звернути увагу і на чотири томну «Історія США», видану колегією авторів Інституту всесвітньої історії Академії наук СРСР під керівництвом Г. Севостьянова. Так, дослідники стверджували про нібито причетність впливових американських політиків до зриву британсько-французько-радянських переговорів, а також підтримку ними політики умиротворення уряду Н. Чемберлена. З огляду на це, у праці зроблено висновок про відповідальність Сполучених Штатів за початок Другої світової війни. З іншого боку, автори частково виправдовували «ізоляціоністську» опозицію Конгресу США, оскільки вона начебто була сформована під впливом соціально-економічних потрясінь часів «Великої депресії» 1929 – 1933 рр. і мала на меті уникнути повторення такого ж сценарію у результаті втягнення Вашингтона у світовий конфлікт³⁷. Думку про нібито відсутність бажання адміністрації Ф. Рузвельта «посприяти» створенню військового блоку Великої Британії, СРСР і Франції підтверджував і дослідник В. Сіполс. Однак у своїй праці автор широко використав не опубліковані раніше документи з радянських та іноземних архівів³⁸.

---

³⁷ История США (в 4-х томах). Т. 3 (1918 – 1945) / Под ред. Г. Н. Севостьянова. – М.: Наука, 1985. – 672 с.

³⁸ Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза, 1936 – 1939 / В. Я. Сиполс. – М.: Наука, 1987. – 335 с.

Щодо робіт, присвячених британсько-американським відносинам напередодні та на початку Другої світової війни, на наш погляд, потрібно відзначити двотомник Л. Поздєєвої «Англо-американські відносини у роки Другої світової війни», перший том якого присвячений 1939 – 1941 рр., А. Уткіна «Дипломатія Франкліна Рузвельта» та М. Яковлева «США і Англія у Другій світовій війні»³⁹. Однак недоліком цих досліджень є, безумовно, намагання показати еволюцію британсько-американського співробітництва з погляду зростання їхньої конфронтації з Радянським Союзом, а, отже, факти, які визначали відносини США і Великої Британії, трактувалися дещо однобоко та упереджено.

2) Пострадянський період російської історіографії (1991 – 2000).

У перше десятиліття після розпаду СРСР відбулася зміна ідеологічних настанов у російській історіографії внаслідок розсекречення Архівів КДБ і визнання «Додаткового таємного протоколу» від 23 серпня 1939 року. Так, у цей період почала висловлюватися критика пакту Молотова-Ріббентропа, яка принципово розходилася з попередньою історіографічною традицією. Утворився напрям так званих «ревізіоністів» радянсько-німецького договору, які ставили під сумнів доцільність його підписання, спростовували тезу про «вигоду» договору для СРСР. Поміж дослідників вказаного напрямку можна виділити М. Семирягу, який відзначав, що радянсько-німецький пакт про ненапад був «справжнім відступом від ленінських настанов зовнішньої політики» і «принципів інтернаціоналізму»⁴⁰. Варто звернути увагу також на працю російського військового історика М. Мельтюхова, який стверджував, що радянсько-німецьке зближення стало спробою повернути колишні позиції Москви у світі, оскільки СРСР нібито був відкинутий за рівнем впливу на

---

³⁹ Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы второй мировой войны: 1939 – 1941 / Л. В. Поздеева. – М.: Наука, 1964. – 452 с.; Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. – Свердловск: издательство Уральского государственного университета, 1990. – 544 с.; Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне / Н. Н. Яковлев. – М.: Гос. изд. Министерства просвещения РСФСР, 1961. – 271 с.

⁴⁰ Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии, 1939 – 1941 / М. И. Семиряга. – М.: Высшая школа, 1992. – 303 с.

200 років назад. Водночас, автор проаналізував причини поразки Польщі у війні з Німеччиною восени 1939 р., а також більшовицький фактор у зовнішній політиці країн Заходу, передусім, Великої Британії та США⁴¹.

Поміж робіт пострадянського періоду російської історіографії відзначимо також монографію Н. Єгорова. Дослідниця виділила три етапи у розвитку американського «ізоляціонізму»: відродження (1935 – 1937) – становлення законодавства про нейтралітет, розквіту (1937 – 1939) – під час політики умиротворення британським урядом Н. Чемберлена, та втрати впливу (занепаду) (1939 – 1941) – від агресії Німеччини проти Польщі до нападу Японії на військову базу Перл-Харбор. На думку автора, зовнішня політика США пройшла поступову трансформацію від повного невтручання до допомоги європейським союзникам без втягнення у війну та, нарешті, до вступу у світовий конфлікт. Водночас, можна погодитися з дослідницею, що така надто тривала зміна поглядів американського керівництва щодо загрози нацистської Німеччини фактично сприяла мовчазному схваленню британського умиротворення режиму А. Гітлера⁴².

Ще однією характерною рисою пострадянського періоду російської історіографії стало фактичне ототожнення більшовицького, нацистського, фашистського і фалангістського режимів відповідно в СРСР, Німеччині, Італії та Іспанії. Прикладом такої позиції є монографія дослідників Я. Драбкина і Н. Комолової⁴³. Водночас, таке співставлення тоталітарних режимів Європи, на наш погляд, було лише демонстрацією розриву з радянськими історіографічними шаблонами, оскільки необхідно враховувати особливості кожного з них – передусім, розбіжності в ідеології, обставини приходу до

---

⁴¹ Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939 – 1941 / М. И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 483 с.

⁴² Егорова Н. И. Изоляционизм и европейская политика США: 1933 – 1941 гг. / Н. И. Егорова – М.: Институт всеобщей истории РАН, 1995. – 235 с.

⁴³ Драбкин Я. С., Комолова Н. П. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я. С. Драбкин, Н. П. Комолова. – М., 1996. – 539 с.

влади більшовиків, нацистів, фашистів і фалангістів, а також їхні позиції щодо Другої світової війни.

3) Сучасний період російської історіографії (початок XXI ст.).

Нині у російській історичній науці відбувається поворот до риторики часів «холодної війни», а саме – визнання західних держав на чолі з США своїми віковичними ворогами, які начебто упродовж всієї історії намагаються ізолювати Росію – «острівець» православної цивілізації. Крім того, часто наголошується на винятковості ролі СРСР у порятунку країн Європи від «коричневої чуми» нацизму, а також фактично засуджуються дії Великої Британії і США щодо Німеччини, як непослідовні та спрямовані, насамперед, на стримування Радянського Союзу. Водночас, під час розгляду проблеми досить часто використовуються поняття «британсько-американська змова», «підступний Альбіон» тощо. Яскравим прикладом відображення вказаної позиції є російський збірник науково-публіцистичних статей, присвячених 70 - й річниці завершення Другої світової війни під редакцією істориків О. Мілаєвої та О. Чернової⁴⁴.

Таку риторику можна простежити і у праці О. Наумова «Фашистський інтернаціонал. Підкорення Європи». Поряд з цим, на основі архівних матеріалів, дипломатичних документів, публікацій періодики і мемуарної літератури у книзі детально проаналізовано крах системи колективної безпеки, суть британської політики умиротворення, трагічні моменти чехословацької кризи і Мюнхенської угоди 1938 р., причини німецько-італійського втручання у Громадянську війну в Іспанії та нейтралітету США і Великої Британії, що дає змогу глибше зрозуміти причини Другої світової війни та оцінити альтернативний погляд щодо відносин Лондона та Вашингтона у вказаний період⁴⁵.

---

⁴⁴ Память нужна живым: всероссийский сборник научных и научно-публицистических статей / Под ред. О. В. Милаевой, О. В. Черновой. – Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2015. – 196 с.

⁴⁵ Наумов А. О. Фашистский интернационал. Покорение Европы / А. О. Наумов. – М.: Вече, 2005.

Характеризуючи позицію США на початку Другої світової війни, необхідно розглянути кандидатську дисертацію російського дослідника О. Петросянца, у якій, незважаючи на певну заангажованість, міститься значна джерельна база і використано багато наукових праць британських, американських та німецьких істориків, а також значний статистичний матеріал. Під час аналізу політики Сполучених Штатів щодо Німеччини восени 1938 – взимку 1941 рр., автор звернув увагу, передусім, на спроби президента Ф. Рузвельта якнайшвидше скасувати Закон про нейтралітет для надання допомоги урядам Британії і Франції у створенні системи колективної безпеки. Також варто погодитися з дослідником щодо зростання антинацистських настроїв в американському суспільстві, які стали вагомим чинником впливу на офіційну позицію Вашингтона⁴⁶.

Проблему американсько-німецьких відносин також проаналізував у своїй роботі історик А. Павлюченко. Праця стала одним з перших фундаментальних досліджень міжнародних відносин у період становлення нацистського режиму (1933 – 1938) із залученням раніше недоступних для використання документів німецьких і французьких архівних фондів, вивезених радянськими військами у другій половині 1940-х років. Автор простежив еволюцію німецького чинника у зовнішній політиці США та зростання внутрішніх протиріч у позиціях президента Ф. Рузвельта та Конгресу, передусім, щодо дій Великої Британії з метою створення системи колективної безпеки у Європі. Водночас, на думку дослідника, причиною «ізоляціонізму» США і фактичної підтримки Вашингтоном британської політики умиротворення напередодні Другої світової війни стали «антибільшовицькі» настрої між американських дипломатів⁴⁷. На наш погляд, фактор СРСР, справді, здійснював вплив на позицію Вашингтона щодо подій на міжнародній арені, однак не варто

---

⁴⁶ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – 351 с.

⁴⁷ Павлюченко А. В. Американско-германские отношения и проблема стабильности в Европе (1933 – 1938 гг.): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / А. В. Павлюченко. – М.: МГУ, 2014. – 315 с.

ігнорувати також німецький, японський чинники і, передусім, доктрину Монро, принципи якої і були покладені в основу американської політики «ізоляціонізму».

У вказаному напрямі працював також історик О. Гольцев, який у дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук досить ґрунтовно проаналізував відносини нацистської Німеччини та США у військовій, політичній та економічній сферах. Водночас, у праці простежуються досить упереджені погляди автора щодо начебто агресивної експансії Сполучених Штатів на міжнародній арені. На його думку, Німеччина та США нібито постійно «використовували» одна одну: нацисти розглядали Вашингтон, як потенційне джерело грошових прибутків, а адміністрація Ф. Рузвельта за допомогою Німеччини начебто намагалася посилити свій вплив у Європі, водночас, не відмовляючись від «ізоляціонізму»⁴⁸.

Щодо причин британської політики умиротворення Німеччини, на наш погляд, варто звернути увагу на працю дослідника С. Демидова, який, незважаючи на все ж наявність російських історіографічних шаблонів щодо «агресивного Заходу», використав маловідомі дипломатичні документи Британського національного архіву і зробив досить важливі висновки. Так, можна погодитися з автором, що вказаний зовнішньополітичний курс Лондона був лише тимчасовою необхідністю для повноцінної реалізації програми переозброєння держави⁴⁹.

Щодо аналізу передвоєнних відносин Великої Британії та Сполучених Штатів, то поміж сучасних російських дослідників варто відзначити працю А. Гадєєва. Автор простежив витoki суперництва двох держав у фінансово-торговельній сфері, а також порівняв їхні темпи економічного розвитку. На

---

⁴⁸ Гольцев А. Специфика германо-американских отношений в политической, экономической и военной сферах (1933 – 1941 гг.): Автореф. канд. истор. наук: спец. 07.00.15 «история международных отношений и внешней политики» / А. Гольцев. – Нижний Новгород: НГУ имени Н. И. Лобачевского, 2006. – 22 с.

⁴⁹ Демидов С. В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании в Европе в 1933 – 1939 годах: дис. докт. ист. наук: 07.00.03 / С. В. Демидов. – Рязань: Госуд. педаг. университет им. С. А. Есенина, 2001. – 406 с.

його думку, причиною непорозумінь Лондона з адміністрацією Ф. Рузвельта стало те, що, залишаючись боржником для США, Велика Британія випередила їх за обсягом виробництва промислової продукції та світовою часткою експорту у середині 1930-х років. Водночас, у праці простежується досить заангажоване сприйняття СРСР, як «рятівника» миру на міжнародній арені⁵⁰. Аналіз суперечностей у британсько-американських відносинах проведено у дисертації М. Єрмакової, яка стала першим в російській історіографії фундаментальним дослідженням позиції Сполучених Штатів щодо Франції напередодні Другої світової війни. Варто погодитися з думкою автора, що французький уряд з метою залучення Лондона і Вашингтона до рішучих дій щодо Німеччини часто маніпулював їх боротьбою за сфери впливу на Тихому океані. Водночас, дослідниця зробила висновок про переважання у середині 1930-х років «інтернаціоналістських» настроїв серед оточення президента Ф. Рузвельта над «ізоляціоністськими». На наш погляд, така тенденція напередодні Другої світової війни у Білому домі, справді, домінувала, однак вона не стосувалася Конгресу, у якому «ізоляціоністи» втратили вплив лише восени 1941 р.⁵¹

У сучасній українській історіографії проблема британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни вивчена недостатньо. Зумовлено це тим, що у період СРСР вітчизняні наукові роботи були присвячені лише тим проблемам історії міжнародних відносин, дослідження яких санкціонувалося Москвою, і які детально контролювалися радянським ідеологічним апаратом. Також загальну ситуацію поміж науковців УРСР ускладнював постійний «відтік» кадрів до московських дослідницьких установ. Поміж досліджень радянського періоду української історіографії варто відзначити монографію професора Г. Цветкова, присвячену

---

⁵⁰ Гадеєв А. В. Англия в системе международных отношений накануне Второй мировой войны / А. В. Гадеєв // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 140. – С. 10-16.

⁵¹ Єрмакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Єрмакова. – М.: МГУ, 2014. – 332 с.

американсько-радянським відносинам напередодні Другої світової війни. Звичайно, у праці простежуються ідеологічні кліше щодо «антирадянських дій» адміністрації Ф. Рузвельта, однак здобутком роботи є аналіз значної джерельної бази, що складалася з фондів Національного архіву США, Бібліотеки Конгресу та деяких американських університетів⁵².

Нині у вітчизняних дослідників простежується посилена увага до раніше недостатньо вивчених проблем всесвітньої історії та історії міжнародних відносин зокрема, а також переосмислення вже наявних напрямків дослідження. Поміж праць, присвячених аналізу історії провідних країн Європи та США та відносин між ними, варто, на наш погляд, виділити дисертацію С. Крутька, у якій автор вперше в незалежній Україні звернув увагу на зовнішньополітичні проблеми уряду Н. Чемберлена, а також вплив на Лондон фактору комуністичної загрози⁵³. Дослідниця І. Лукач детально проаналізувала витоки американської доктрини Монро та її втілення у зовнішній політиці США щодо країн Латинської Америки на початку ХХ ст. Незважаючи на те, що вказана праця не належить до хронологічних меж досліджуваного періоду, розуміння основних принципів і прикладів використання доктрини є досить важливим для розгляду причин політики «ізоляціонізму» у Сполучених Штатах у міжвоєнний період, яка здійснювала значний вплив на відносини Вашингтона з країнами Європи і, передусім, Великою Британією⁵⁴.

Щодо вивчення британсько-американських відносин, можна відзначити лише узагальнюючі роботи, де охарактеризовано основні аспекти цих

---

⁵² Цветков Г. Н. Политика США в отношении СССР накануне Второй мировой войны / Г. Н. Цветков. – К.: Политиздат Украины, 1973. – 190 с.

⁵³ Крутько С. О. Британсько-радянські відносини в роки прем'єрства Н. Чемберлена (1937 – 1940 рр.): дисертація канд. іст. наук: 07.00.02 / С. О. Крутько. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 160 с.

⁵⁴ Лукач І. Втілення принципів доктрини Джеймса Монро в «Дипломатії долара» США в Латинській Америці на початку ХХ ст. / І. Лукач. – Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 182-187. – Режим доступу: <https://cutt.ly/wDQgeW5>

відносин упродовж всього ХХ ст., а не лише у період існування нацистського режиму у Німеччині. Так, варто звернути увагу на статтю дослідниці Т. Клиніної⁵⁵ та монографію С. Пик⁵⁶. На думку авторів, так звані «особливі» відносини двох держав утворилися, зокрема, завдяки «дружбі» Ф. Рузвельта та В. Черчилля на початку Другої світової війни. Інша дослідниця, професор Н. Яковенко, у монографії, присвяченій ролі Великої Британії у євроінтеграційних процесах другої половини ХХ – початку ХХІ ст., стверджувала, що британсько-американський альянс став можливим не відразу, а в результаті багатовікової різнопланової взаємодії двох країн⁵⁷.

Крім того, у пострадянській період в українській історіографії відбувається значне переосмислення причин Другої світової війни. На думку дослідників, саме агресивні плани Радянського Союзу фактично зумовили напад нацистської Німеччини на Польщу у вересні 1939 р. і подальшу окупацію країн Європи, з чим, безперечно, неможливо не погодитися. Цього погляду дотримувався професор А. Трубайчук, який у монографії «Брудершафт двох диктаторів» проаналізував політичні портрети німецького канцлера А. Гітлера та лідера СРСР Й. Сталіна та простежив еволюцію радянсько-німецького співробітництва від відносин Москви і Веймарської республіки у 1920-х роках до укладання пакту Молотова-Ріббентропа у серпні 1939 р. та поступову кризу цих відносин упродовж 1939 – 1941 рр.⁵⁸. Агресивну політику СРСР, як основного винуватця світового конфлікту, розглянули також історики Є. Браїлян та А. Галушка. Монографія дослідників особливо цінна значним фактологічним матеріалом, присвяченим військовим

---

⁵⁵ Клиніна Т. «Особливі» англо-американські відносини (1939 – 1949): історіографія проблеми / Т. Клиніна // Схід. - No. 6(120) (2012). – Режим доступу: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6\(120\).16666](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6(120).16666)

⁵⁶ Пик С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пик. – К.: Знання, 2006. – 283 с.

⁵⁷ Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.

⁵⁸ Трубайчук А. Ф. Брудершафт двох диктаторів / А. Ф. Трубайчук. – К.: Асоціація істориків «Істина», 1993. – 336 с.

діям та маловідомим аспектам дипломатичної боротьби Великої Британії, Франції з Німеччиною та її союзниками на початку Другої світової війни⁵⁹.

Також варто відзначити ще одну тенденцію у сучасній вітчизняній історіографії – аналіз відносин України в історичній ретроспективі з провідними державами світу. Так, аналіз ролі українських земель напередодні та під час Другої світової війни проведено у монографії «Україна в роки Другої світової війни», виданій у співавторстві доцента М. Боровика та професора І. Патриляка, де звернуто увагу на важливість українського чинника поряд з німецькою проблемою у відносинах провідних країн Заходу у 1930-х – на початку 1940-х років. Водночас, автори проаналізували маловідомі факти, пов'язані з приєднанням до СРСР східних регіонів Польщі та реакції польського маршала Е. Ридз-Смігли на раптове введення радянських військ 17 вересня 1939 р.⁶⁰. В останні роки від редакцією дослідників Інституту національної пам'яті з'явилася праця «Війна і міф. Невідома Друга світова», метою якої є спростування популярних у радянську добу вимислів про події 1939 – 1945 рр. на території України. Водночас, робота містить цікавий аналіз передвоєнних подій (передусім, пакту Молотова-Ріббентропа) у загальноєвропейському масштабі⁶¹.

Отже, проаналізувавши стан розробки проблеми британсько-американських відносин упродовж 1933 – 1941 рр. та ролі їхньому розвитку німецького чинника у доробку істориків Великої Британії, США, СРСР, Російської Федерації та України, можна зробити такі висновки:

1) Еволюція підходів дослідників Сполучених Штатів та Великої Британії щодо розвитку відносин Лондона та Вашингтона у 1933 – 1941 рр. Так, у перші повоєнні десятиліття дослідники дотримувалися позиції щодо

---

⁵⁹ Галушка А., Браїлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним 1939 – 1941 / А. Галушка, Є. Браїлян. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 360 с.

⁶⁰ Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

⁶¹ Війна і міф. Невідома Друга світова / за ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 272 с.

існування «альянсу» і відсутності будь-яких суперечностей обох держав, навіть незважаючи на помилкову, на їхній погляд, британську політику умиротворення нацистської Німеччини. Такий стан відносин Лондона та Вашингтона часто називали «особливими». Однак наступне покоління істориків повністю спростувало попередню позицію, оскільки британсько-американське зближення було зумовлене лише досить схожим геополітичним становищем обох держав з огляду на наявність спільного ворога – блоку держав «осі».

2) На пострадянському просторі найбільша кількість досліджень, присвячених зовнішньополітичним проблемам Лондона і Вашингтона та Другій світовій війні загалом, були здійснені російськими істориками. Зумовлено це, на наш погляд, тим, що за часів СРСР саме у Москві працювали більшість дослідників, які спеціалізувалися на історії міжнародних відносин. Однак у роботах радянського періоду були наявні значні ідеологічні кліше, у результаті чого автори були досить упередженими у своїх оцінках ролі Великої Британії і США у світі у 1930-х роках. Незважаючи на тимчасову об'єктивність у перше десятиліття після розпаду Радянського Союзу, нині дослідники знову повертаються до заангажованих трактувань фактів через агресивну політику режиму В. Путіна на міжнародній арені, і це, безперечно, суттєво гальмує розвиток історичної науки у сучасній Російській Федерації.

3) Недостатнє вивчення проблеми у британській та американській історіографіях у період 1933 – 1937 рр., оскільки більшість дослідників звертають увагу на відносини США з урядами Н. Чемберлена та В. Черчилля. Водночас, в останні роки простежується зростання інтересу у західних істориків до вказаного періоду, однак переважно у контексті британсько-американського суперництва у сфері міжнародної торгівлі.

4) Недостатнє вивчення досліджуваної проблеми у сучасній російській та вітчизняній історіографії, оскільки все ще відсутні фундаментальні роботи з аналізу британсько-американських відносин упродовж 1930 – початку 1940-х років. У сучасній Україні ситуація ускладнена

ще й радянською спадщиною, адже: 1) вітчизняні наукові роботи були присвячені лише тим проблемам історії міжнародних відносин, дослідження яких санкціонувалося Москвою і детально контролювалися радянським ідеологічним апаратом; 2) загальну ситуацію поміж науковців УРСР ускладнював постійний «відтік» кадрів до московських дослідницьких установ. Нині у вітчизняній історіографії простежується позитивна тенденція: з кожним роком публікується дедалі більше наукових праць, присвячених міжнародним відносинам 1930 – початку 1940-х років, а також відбувається переосмислення радянських ідеологічних кліше.

1.2. Аналіз джерельної бази дослідження

Неможливо здійснити комплексне дослідження проблеми розвитку британсько-американських відносин та ролі у цьому процесі німецького чинника без використання різних видів джерел, більшість з яких нині є оцифрованими у мережі Інтернет. На наш погляд, джерельну базу варто розподілити на такі групи:

- 1) Архівні документи.
- 2) Офіційні публікації (тексти міжнародних договорів, протоколи засідань американського Конгресу та міжнародних конференцій, збірники дипломатичних документів,).
- 3) Наративні джерела (щоденники, спогади та тексти публічних виступів відомих політиків та дипломатів, листування між ними, записи очевидців важливих світових подій тощо).
- 4) Періодична преса досліджуваного періоду.
- 5) Статистичні публікації.

До першої групи джерел належать використані у процесі роботи над дисертацією оцифровані матеріали Британського Національного архіву у

Лондоні, а також президентської бібліотеки Ф. Рузвельта, розташованої у м. Гайд-Парк на околицях Нью-Йорка.

З документів Національного архіву провідне значення мають записи засідань уряду Великої Британії, які були розсекречені наприкінці 1960 – на початку 1970-х років. У даному дослідженні використано матеріали фондів №23 («Interwar Conclusions»), №24 («Interwar Memoranda») та №65 («Second World War Conclusions»). Фонди №23 та №65 містять підсумкові звіти про засідання британських урядів та рішення, прийняті у їх результаті, у той час як фонд №24 складається з меморандумів та протоколів цих засідань. Відрізняються вони також хронологією: 23-й і 24-й охоплює період 1919 – 1939 рр., а 65-й – Другу світову війну (1939 – 1945).

Так, фонд №23 дає змогу проаналізувати погляди британських міністрів щодо переозброєння країни у зв'язку з агресивними діями Німеччини⁶², обставини надання урядом Н. Чемберлена гарантії безпеки Польщі у випадку порушення її територіальної цілісності⁶³, причини оголошення часткової мобілізації у Великій Британії наприкінці квітня 1939 р.⁶⁴, а також відмови Сполучених Штатів надати допомогу Лондону у протистоянні з Японією під час «Тянцинського інциденту» напередодні Другої світової війни⁶⁵. Фонд №24 містить цінну інформацію про вплив безробіття на позицію уряду С. Болдуїна щодо окупації Німеччиною Рейнської зони та про проблему модернізації британського тихоокеанського флоту⁶⁶. Фонд №65 дає можливість проаналізувати обставини британсько-німецького суперництва у Латинській

⁶² CAB 23-90a. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-90a.pdf>

⁶³ CAB 23-98. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-98.pdf>

⁶⁴ CAB 23-99. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-99.pdf>

⁶⁵ CAB 23-100. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-100.pdf>

⁶⁶ CAB 24-263, 24-229, 24-265. Meetings and Papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937 / The National Archives. – Access mode: <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/cabinet-gov/cab24-interwar-memoranda.htm#Cabinet%20Memoranda%201937%20to%201939>

Америці⁶⁷, дипломатичної місії заступника держсекретаря Сполучених Штатів С. Веллеса на початку 1940 р.⁶⁸, торговельної конкуренції Великої Британії та США на початку Другої світової війни⁶⁹, а також причини та характер економічних поступок уряду В. Черчилля взимку 1941 р.⁷⁰, позицію американського посла Дж. Кеннеді щодо перспектив надання Лондону військової допомоги⁷¹ тощо.

Іншою важливою частиною джерел Національного архіву є документи Британського МЗС, які з певних причин не увійшли до складу офіційних публікацій. Так, фонди №800/324 та №800/397 містять кореспонденцію британського посла у Вашингтоні Ф. Лотіана з міністром закордонних справ Е. Галіфаксом, прем'єр-міністром Н. Чемберленом та іншими впливовими політиками та дають змогу проаналізувати: а) еволюцію поглядів адміністрації Ф. Рузвельта щодо режиму А. Гітлера; б) вплив нацистської пропаганди на позицію США; в) роль радянсько-фінської війни 1939 – 1940 рр. у британсько-американських відносинах⁷²; г) тактику війни, якої дотримувався уряд Н. Чемберлена восени 1939 р.; г) обставини інциденту з британським лайнером «Queen Mary» (вересень 1939 р.); д) позицію Ф. Рузвельта щодо перспектив надання допомоги Великій Британії на Далекому Сході⁷³.

Також варто звернути увагу на фонд «Personal Files» №61281, який дає змогу з'ясувати деякі причини та обставини польоту заступника німецького

---

⁶⁷ CAB 65/3. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-3.pdf>

⁶⁸ CAB 65/6. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-6.pdf>

⁶⁹ CAB 65/1. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-1.pdf>

⁷⁰ CAB 65/17. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-17.pdf>

⁷¹ CAB 65/2. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-2.pdf>

⁷² FO 800/324 / Public Record Office, London / The National Archives. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁷³ FO 800/397 / Public Record Office, London / The National Archives. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267496>

канцлера Р. Гесса до Шотландії у травні 1941 р.⁷⁴. Водночас, численні документи, присвячені вказаній події, до нині залишаються недоступними, незважаючи на встановлений у Великій Британії 30-річний термін таємності, який уже давно минув. Причина таємності цих документів не відома, і, вочевидь, тому аналіз причин та обставин польоту Р. Гесса досить часто супроводжується численними міфами і гіпотезами.

Загалом, документи Британського національного архіву є досить цінними для дослідження проблеми, оскільки вони містять унікальні, маловідомі факти міжнародних відносин 1930 – початку 1940-х рр., і значна частина з них є рукописами відомих британських політиків та дипломатів, що не дає підстав сумніватися в оригінальності цієї групи джерел.

Матеріали президентської бібліотеки Ф. Рузвельта складаються з численної конфіденційної документації голови Білого дому, яка зберігалася у його особистого секретаря і містить кореспонденцію, меморандуми, які з певних причин не були включені до офіційних публікацій, та вирізки з газет. Так, фонд дає змогу проаналізувати позиції американського посла у Лондоні Дж. Кеннеді, посла у Римі Б. Лонга, посла у Берліні У. Додда, посла у Варшаві Дж. Кадехі, посла у Мадриді К. Баурса та інших дипломатів щодо відносин з Німеччиною та Японією, перспектив війни у Європі та надання військової допомоги Великій Британії⁷⁵.

⁷⁴ Personal Files №61281. Vol 1 / KV-2-34 // The National Archives. – 85 p. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3539615>

⁷⁵ Roosevelt, Franklin D. Papers as President: PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 37: Great Britain - Kennedy, Joseph P., July 1939 – 1940. Part 2 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0357.pdf; Box № 41. Italy: Long, Breckinridge 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0398.pdf; Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf; Box № 46. Poland: 1935 – 1938 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0447.pdf; Box № 50: Spain, 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0478.pdf

Конфіденційне листування Ф. Рузвельта з британським прем'єр-міністром В. Черчиллем виділено в окремий фонд під назвою «Map Room Papers». Численні матеріали кореспонденції дають змогу простежити характер відносин лідерів двох держав, а також впливу цих відносин на офіційні позиції США та Великої Британії щодо важливих міжнародно-політичних подій⁷⁶.

Окремий фонд бібліотеки вміщує матеріали усіх прес-конференцій американського президента, які дають можливість проаналізувати публічні висловлювання Ф. Рузвельта щодо Великої Британії, а також тлумачення так званої «доктрини Монро», яка була фактичним фундаментом для «ізоляціонізму» США⁷⁷.

Серед джерельної бази бібліотеки варто звернути увагу також на неопубліковані щоденники секретаря фінансів Г. Моргентаяу. Водночас, їх не можна назвати типовими нотатками важливих подій: це – записи про службову діяльність секретаря, які складаються зі стенограм його зустрічей і телефонних розмов, а також копій та оригіналів найважливішої кореспонденції та меморандумів, з якими Г. Моргентаяу працював. Матеріали даного фонду дають змогу проаналізувати ставлення Ф. Рузвельта щодо британських урядів Н. Чемберлена та В. Черчилля, прогнози президента про перспективи Другої світової війни, які він висловлював у приватних розмовах зі своїм оточенням.

Загалом, джерела електронної бібліотеки Ф. Рузвельта вміщують маловідомі факти щодо міжнародних подій досліджуваного періоду, значний обсяг кореспонденції між британськими та американськими дипломатами і тому, на наш погляд, є досить цінними. Водночас, вказане листування не є цілком об'єктивним видом джерел, оскільки відображає персональні погляди політиків та дипломатів, і тому наявну у них інформацію завжди необхідно

---

⁷⁶ Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, September 1939 – 1940 (Vol. 1), July – December 1941 (Vol. 3); Churchill – FDR, October 1939 – December 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.

⁷⁷ Press Conferences of President Franklin D. Roosevelt, 1933 – 1945. Series 1: Press Conference Transcripts / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.

порівнювати з офіційними текстами меморандумів, міждержавних договорів, стенограм, рішень урядів тощо.

Важливими для проведення комплексного дослідження проблеми німецького чинника у британсько-американських відносинах є офіційні публікації документів. Безумовною перевагою таких збірників є їхня об'єктивність, адже вони вміщують дипломатичні документи (меморандумів, нот, звітів посольств, міждержавних договорів), рішення урядів щодо питань внутрішньої політики, звіти міністерств тощо. Водночас, до офіційних публікацій наявні джерела досить часто вносяться вибірково: інколи – з причини таємності документів, а інколи – через бажання не оприлюднювати деякі факти діяльності органів влади. З огляду на це, джерела цієї групи необхідно розподілити на такі підгрупи:

А) Американські документи.

Насамперед, необхідно звернути увагу на серію збірників «Foreign Relations of the United States», виданих історичним відділом Держдепартаменту США. Це видання було започатковане ще у 1861 р. і на сьогодні складається з понад 450 томів дипломатичних документів, 23 з яких використані у даній роботі. У збірниках наявні офіційні дані оборонних відомств, матеріали з міжнародних конференцій зі скорочення озброєнь, розкриті деякі деталі фінансових операцій США з німецьким рейхсбанком, торговельно-економічного суперництва Сполучених Штатів з Великою Британією, «єврейського питання» в американсько-німецьких відносинах, дипломатичного листування Держдепартаменту з посольствами у Берліні та Лондоні, парламентських дебатів щодо Закону про нейтралітет тощо⁷⁸.

---

⁷⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1932. Vol. 1 (General); 1933. Vol. 1 (General), Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa); 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth), Vol. 2 (Europe, Near East and Africa); 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa), Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe); 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth), Vol. 2 (Europe); 1937. Vol. 1 (General), Vol. 4 (The Far East); 1938. Vol. 1 (General), Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa); 1939. Vol. 1 (General), Vol. 2 (General. The British Commonwealth and Europe), Vol. 5 (American Republics); 1940. Vol. 1 (General), Vol. 2 (General and Europe), Vol. 3 (The British

Окремий том присвячений проблемі американсько-японських відносин, зокрема відображає деякі аспекти боротьби за сфери впливу на Тихому океані між США, Японією та Великою Британією⁷⁹.

Офіційний погляд на американську зовнішню політику упродовж 10 років до вступу США у Другу світову війну відображає видання «Peace and War. United States Foreign Policy 1931 – 1941». У публікації вміщено редакції Закону про нейтралітет, який визначав тогочасну «ізоляціоністську» позицію Сполучених Штатів на міжнародній арені, звіти генерального консула у Берліні Дж. Месерсмита в період становлення у Німеччині нацистського режиму тощо. Недоліком цього видання є, на наш погляд, деяка упередженість у виборі джерел, оскільки до збірника включено лише ті документи, у яких зовнішня політика США повністю підтримувалась⁸⁰. Менш тенденційною, на наш погляд, стала 13-томна публікація міжнародних і двосторонніх договорів за участю США з 1776 по 1949 рр., 2-й і 3-й томи з якої використано у даному дослідженні⁸¹.

Варто згадати також про видання деяких унікальних документів з фондів бібліотеки президента Ф. Рузвельта, які складаються як з офіційних звітів голови Білого дому, так і витяги з його прес-конференцій, приватних листів, послань Конгресу. Другий том збірника, використаний у дослідженні, на наш погляд, дає змогу простежити еволюцію поглядів президента США щодо ситуації у Європі у період початку ремілітаризації Німеччини

Commonwealth, The Soviet Union, The Near East and Africa), Vol. 5 (The American Republics); 1941. Vol. 1 (General, the Soviet Union), Vol. 2 (Europe), Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1938 – 1961.

⁷⁹ Papers Relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – 1050 p.

⁸⁰ Peace and War. United States Foreign Policy, 1931 – 1941. – W.: US Government Printing Office, 1943. – 850 p. – Access mode: <https://www.ibiblio.org/hyperwar/Dip/PaW/index.html>

⁸¹ Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 2: Multilateral 1918 – 1930; Vol. 3: Multilateral 1931 – 1945 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968.

(1934 – 1935 pp.)⁸². Така поступова трансформація позиції Ф. Рузвельта відображена у 13-томному виданні «Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt», 3 томи якого присвячені початку Другої світової війни і дають змогу проаналізувати обставини та шляхи надання американської військової допомоги Великій Британії⁸³.

Не менш важливими для дослідження відносин Лондона та Вашингтона є офіційні публікації матеріалів засідань двох палат американського Конгресу – Палати представників (нижньої) та сенату (верхньої). Багатотомне видання вміщує численні стенограми дебатів, протоколи сесій, результати голосувань за різноманітні законопроекти (передусім, поправки до Закону про нейтралітет, затвердження програми «ленд-лізу»), що не лише дає змогу простежити еволюцію позиції Конгресу США щодо загрози Німеччини на міжнародній арені та військової допомоги Великій Британії, а й з'ясувати погляди деяких представників «ізоляціоністської» опозиції у парламенті⁸⁴.

Нарешті, досить цінними для дослідження проблеми є збірники слухань у Конгресі у справі нападу Японії на Перл-Харбор (7 грудня 1941 р.), які відбувалися упродовж листопада 1945 – травня 1946 рр. Публікації містять свідчення американського адмірала Г. Старка та відображають його позицію щодо перспектив військової допомоги Великій Британії, Троїстого

---

⁸² Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs. Vol. 2: March 1934 – August 1935 / Ed. by Edgar B. Nixon. – Cambridge – Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969. – 664 p.

⁸³ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 Vol.: War – and Neutrality; 1940 Vol.: War – and Aid to Democracies; 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company – Harper & Brothers, 1941 – 1950.

⁸⁴ CR. Vol. 79. Part 1 (January 3 – January 29, 1935). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 74th Congress; Vol. 81. Part 1 (January 5 – February 12, 1937). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 75th Congress; Vol. 84. Part 8 (June 28 – July 13, 1939). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 76th Congress; Vol. 87. Part 2 (February 19 – March 18, 1941), Part 6 (July 3 – August 11, 1941), Part 7 (August 12, 1941 – October 20, 1941), Part 8 (October 21 – November 25, 1941), Part 13 (July 14 – October 10, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U.S. Government Printing Office, 1935 – 1941.

пакту 1940 р., а також сприйняття у Вашингтоні нацистського режиму А. Гітлера напередодні вступу США у Другу світову війну⁸⁵.

Б) Британські документи.

Основний масив джерел цієї групи – це багатотомний збірник «Documents on British Foreign Policy». Поміж опублікованих у ньому документів, варто звернути увагу на численні меморандуми британського Міністерства закордонних справ («Foreign Office»), військових відомств (Комітету начальників штабів збройних сил країни і їхніх заступників), дипломатичне листування (звіти британських посольств і консульств, телеграми, дані англійської розвідки про стан і розвиток збройних сил європейських держав). Збірник документів особливо цінний для аналізу перебігу переговорів між СРСР і західними державами у Москві упродовж квітня – серпня 1939 року і з'ясування причин їх провалу, обставин відмови США у наданні Великій Британії допомоги улітку 1939 р. у зв'язку з «Тяньцзінським інцидентом» у Китаї, а також обставин вступу Лондона у Другу світову війну⁸⁶.

Варто відзначити також багатотомні офіційні публікації стенограм засідань нижньої (громад) та верхньої (лордів) палат британського парламенту, які відображають позиції різних представників двох основних партій Великої Британії щодо відносин із США та країнами «осі». У збірниках також наявні досить важливі тлумачення причин і сутності британсько-американського торговельного суперництва, а також обставин відставки прем'єр-міністра Н. Чемберлена у травні 1940 р.⁸⁷

В) Німецькі документи.

Додаткову інформацію щодо британсько-американських відносин та ролі в них німецького чинника можна знайти у багатотомному збірнику

⁸⁵ Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Parts 5, 14, 16-17. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946.

⁸⁶ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IV – VII, IX / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1951 – 1955.

⁸⁷ Great Britain. Parliament. House of Commons. Hansard records. Vol. 299, 360, 376 / UK Parliament.

«Documents on German Foreign Policy». Особливістю цього видання, з якого у дослідженні використані томи з серій C (1933 – 1937 pp.) та D (1937 – 1945)⁸⁸, є те, що основна джерельна база у ньому складається із документів, які походять із захоплених британсько-американськими військами архівів Третього Рейху наприкінці Другої світової війни. І хоча ці архівні матеріали опубліковані лише вибірково, наявні джерела (численні ноти, телеграми посольств США і Німеччини, виступи канцлера А. Гітлера у рейхстазі, протоколи таємних переговорів держав «осі» тощо) дають змогу оцінити позицію керівництва Третього Рейху щодо адміністрації Ф. Рузвельта, загальні методи нацистської дипломатії, а також альтернативний погляд Великої Британії щодо агресивних дій нацистського режиму у Європі. Матеріали свідчень німецького генералітету на Нюрнберзькому процесі та деякі таємні документи, що стали доступними після завершення Другої світової війни, вміщує видання «Nazy Conspiracy and Aggression»⁸⁹.

Г) Радянські документи.

Варто звернути увагу, передусім, на публікацію «Збірників документів з міжнародної політики та міжнародного права», яка, незважаючи на суттєву заангажованість, вміщує важливі деталі щодо ремілітаризації Німеччини у 1934 – 1936 pp.⁹⁰. У збірнику «Год кризиса 1938 – 1939» особлива увага приділяється позиції наркома закордонних справ СРСР В. Молотова і наркома оборони К. Ворошилова, зокрема опубліковано деякі деталі щоденних розмов останнього з військовою місією західних держав, які відсутні у дипломатичних документах Великої Британії⁹¹. Необхідно також відзначити

---

⁸⁸ DGFP 1918 – 1945 Series C (1933 – 1937). Vol. 3-6. – W.: U.S. Government Printing Office, 1959 – 1983; Series D (1933 – 1937). Vol. 1-3, 6-13. – W.: U.S. Government Printing Office, 1949 – 1964.

⁸⁹ Nazy Conspiracy and Aggression. Vol. VII / by US Office of Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – 1116 p.

⁹⁰ Сборники документов по международной политике и международному праву. Вып. X: Разоружение, 1933 – 1936. – М.: НКВД, 1936. – 290 с.

⁹¹ Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы в 2 томах. Т. 2. (1 июня – 4 сентября 1939 г.). – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.

багатотомне видання документів зовнішньої політики СРСР. Важливість збірника полягає у тому, що його основну частину складають документи, опубліковані у період Перебудови у Радянському Союзі (1985 – 1991) внаслідок розсекречення деяких архівних фондів КДБ, нині знову закритих для доступу у зв'язку з поверненням сучасної Росії до риторики часів «холодної війни». Оскільки СРСР у 1930-х роках фактично перебував осторонь від подій у Європі, у документах простежується альтернативний погляд на причини та перспективи нового світового конфлікту, на сутність відносин між Лондоном та Вашингтоном⁹².

Важливими для дослідження німецького фактору у британсько-американських відносинах є опубліковані щоденники, листи та спогади видатних дипломатів і політичних діячів 1930 – початку 1940-х років. Хоч ці джерела (передусім, мемуари) створювалися з метою виправдання ролі автора у важливих міжнародних подіях і тому є менш достовірним матеріалом, ніж дипломатичні документи, все ж варто на них звернути увагу.

Поміж британської мемуарної літератури відзначимо спогади посла у Берліні Н. Гендерсона, опубліковані після його звільнення з посади на початку вересня 1939 р., у яких автор детально розглянув діяльність деяких лідерів нацистського режиму. Зокрема, посол дотримувався поширеного у Лондоні погляду, що з деякими нацистськими міністрами нібито існувала можливість порозуміння, серед яких Н. Гендерсон особливо відзначав рейхсміністра авіації Германа Герінга. Водночас, посол засвідчував наявність стратегічних планів канцлера А. Гітлера щодо агресивних дій проти незалежних держав Європи, незважаючи на показову готовність Берліна до компромісу з Великою Британією⁹³.

---

⁹² Документы внешней политики СССР. Том 20. 1 января – 31 декабря 1937 г. – М.: Политиздат, 1976. – 788 с.

⁹³ Henderson N. M. Failure of Mission, Berlin 1937 – 1939. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1940. – 362 p.

Необхідно також звернути увагу на спогади британського прем'єр-міністра й основного ініціатора політики умиротворення Німеччини наприкінці 1930-х років Н. Чемберлена. У мемуарах простежується одна з найважливіших причин вказаного зовнішньополітичного курсу: на думку автора, СРСР був значно більшим супротивником для Лондона, ніж нацистська Німеччина напередодні Другої світової війни⁹⁴. Досить цінними для дослідження є і щоденники британського прем'єра, які, передусім, склалися з приватних листів до сестри, де Н. Чемберлен висловлював відверті погляди щодо заступника держсекретаря США С. Веллеса та деяких інших американських дипломатів⁹⁵.

Ставлення Лондона до позиції Сполучених Штатів з огляду на ситуацію у Європі відображено у спогадах Першого лорда британського Адміралтейства А. Даффа Купера, щоденниках британського дипломата О. Харві⁹⁶, а також лейбориста Г. Нікольсона, який, не перебуваючи на високих державних посадах, понад 20 років належав до складу парламенту. Нотатки Г. Нікольсона дають змогу проаналізувати обставини поразки британського флоту у Норвегії та відставки Н. Чемберлена навесні 1940 р.⁹⁷. Про «хаос» поміж англійських командирів у зв'язку з агресією Німеччини проти країн Скандинавії зазначав у своїх мемуарах і британський генерал Г. Ісмей⁹⁸.

І, нарешті, особливе місце серед мемуарів завдяки своїй фундаментальності займають спогади Вінстона Черчилля, прем'єр-міністра

---

⁹⁴ Chamberlain N. *The Struggle for Peace*. – L.: Hutchinson & Co Ltd, 1939. – 394 p. – Access mode: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.176501/page/n393/mode/2up>

⁹⁵ *The Neville Chamberlain Diary Letters*. Vol. 4 (The Downing Street Years, 1934 – 1940) / Ed. by R. Senf. – Aldershot – Burlington: Ashgate, 2000. – 591 p.

⁹⁶ Cooper D. *Old Men Forget. The Autobiography of Duff Cooper*. – N. Y.: E. P. Dutton & Co. Inc., 1954. – 424 p.; *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937 – 1940* / Ed. by J. Harvey. – L.: Collins, 1970. – 451 p.

⁹⁷ *The Diaries & Letters of Harold Nicolson*. Vol. II, *The War Years 1939 – 1945* / Ed. by N. Nicolson. – N. Y.: Atheneum, 1967. – 528 p.

⁹⁸ *The Memoirs of General the Lord Ismay* / by H. Ismay. – L.; Toronto: Heinemann, 1960. – 520 p.

Великої Британії у 1940 – 1945 та 1951 – 1955 рр. Його багатотомна праця «Друга світова війна» була написана відразу після завершення війни, а, отже, у ній простежується атмосфера «холодної війни» між СРСР і США, одним з учасників якої був сам автор. Все ж, не можна не помітити, що мемуари британського прем'єра відрізняються масштабністю, проникливим аналізом, сміливими історичними оцінками. На думку В. Черчилля, Друга світова війна була одним із тих міжнародних конфліктів, якого можна було б легко уникнути навіть після нападу Німеччини на Польщу, коли на Західному фронті сили вермахту були дуже слабкими, не кажучи вже про окупацію Рейнської зони, анексії Австрії і укладення Мюнхенської угоди, проти якої у вересні 1938 р. автор найбільше виступав. Таким чином, упродовж майже усього першого тому спогадів В. Черчилль демонстрував не лише негативне ставлення до канцлера А. Гітлера, хоч у 1933 р. і вважав його «патріотом», але й відверто засуджував політику умиротворення уряду Н. Чемберлена. У другому та третьому томах простежується британсько-американське зближення, яке, на думку автора, було нібито зумовлене його особистою дружбою з президентом Ф. Рузвельтом. Водночас, на відміну від Н. Чемберлена, В. Черчилль демонстрував більш прихильне ставлення до Радянського Союзу, особливо після нападу на нього Німеччини улітку 1941 р.⁹⁹

Поміж американських наративних джерел важливе значення мають мемуари держсекретаря США у 1933 – 1944 рр. К. Хелла. У своєму двотомнику автор здійснив один з найбільш детальних аналізів трансформації зовнішньополітичного курсу Вашингтона напередодні та на початку Другої світової війни, передусім, на прикладі позиції адміністрації Ф. Рузвельта щодо Громадянської війни в Іспанії, фінансових суперечностей з німецьким

---

⁹⁹ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. — Harmondsworth: Penguin Books, 1985. — 729 p.; Vol. II: Their Finest Hour / W. Churchill. — Boston: Houghton Mifflin, 1949. — 755 p.; Vol. III: The Grand Alliance / W. Churchill. — Boston: Houghton Mifflin, 1985. — 821 p.

рейхсбанком, відносин з Японією тощо. Водночас, держсекретар не був прихильником «ізоляціонізму», а також політики умиротворення уряду Н. Чемберлена, однак і не схвалював можливість безпосереднього вступу США у війну на боці Великої Британії¹⁰⁰.

Досить подібної позиції дотримувався і керівник відділу європейських справ Держдепартаменту Сполучених Штатів Дж. Моффат, який у своїх «Дипломатичних паперах» інколи висловлював відверті підозри щодо Лондона через начебто його таємні переговори з Німеччиною¹⁰¹. Поряд зі щоденником секретаря внутрішніх справ Г. Ікеса¹⁰² та спогадами помічника держсекретаря з латиноамериканських справ А. Берлі, який був автором майже всіх промов президента США у 1933 – 1938 рр.¹⁰³, записи Дж. Моффата є досить цінними для аналізу механізму прийняття рішень у Сполучених Штатах, дискусій серед оточення американського президента, а також з'ясування особистих поглядів Ф. Рузвельта щодо агресивних дій Німеччини, прем'єр-міністрів Великої Британії тощо. У цьому сенсі необхідно також звернути увагу на спогади заступника держсекретаря США С. Веллеса, у яких автор розглянув деталі своєї дипломатичної місії на початку 1940 р.¹⁰⁴ та щоденник Б. Лонга, який після звільнення у 1936 р. з посади посла у Римі став помічником держсекретаря США і стверджував про начебто неготовність Сполучених Штатів до війни з Німеччиною навесні 1941 р.¹⁰⁵.

Поміж наративних джерел американських дипломатичних представників у європейських державах, на наш погляд, варто відзначити кореспонденцію

¹⁰⁰ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1-2 / by K. Hull. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – 1804 p.

¹⁰¹ The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – 408 p.

¹⁰² Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936-1939. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – 759 p.; Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. III. The Lowering Clouds 1939 – 1941. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – 710 p.

¹⁰³ Navigating the Rapids, 1918 – 1971: From the Papers of Adolf A. Berle / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – 863 p.

¹⁰⁴ Welles S. The Time for Decision / S. Welles. – L.: Hamish Hamilton, 1944. – 343 p.

¹⁰⁵ Long B. The War Diary of Breckinridge Long: Selections from the Years, 1939 – 1944 / B. Long. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1966. – 415 p.

У. Булліта, який перебував на посаді посла у Парижі упродовж жовтня 1936 – травня 1940 рр. і був відомий своєю недовірою до уряду В. Черчилля з огляду на нібито таємні контакти останнього з партією британських фашистів¹⁰⁶. Провідне значення має щоденник американського посла у Берліні У. Додда (працював на вказаній посаді з серпня 1933 по грудень 1937 рр.). Автор досить детально розглянув внутрішньополітичне життя Німеччини, а також охарактеризував діяльність нацистської пропаганди, яка, на його погляд, мала значний вплив усередині Сполучених Штатів. Водночас, у щоденнику простежується еволюція сприйняття послом режиму А. Гітлера від стриманого до різко негативного¹⁰⁷.

Критика британської політики умиротворення міститься у щоденнику американського журналіста у Берліні У. Ширера, який працював у 1930-х – на початку 1940-х років кореспондентом кількох газет у Німеччині і доповнив свій «Берлінський щоденник» матеріалами допитів німецьких генералів на Нюрнберзькому процесі. Як наслідок, «Злет і падіння Третього Рейху» визнана фахівцями кращою книгою з історії передвоєнних міжнародних відносин у Європі. Матеріали, зібрані автором у двох працях, цінні під час розгляду виступів А. Гітлера у рейхстазі, на яких У. Ширер часто був присутній, подій у Відні у березні 1938 р., позиції німецького генералітету під час розробки канцлером чергового агресивного плану, а також для розуміння суспільних настроїв передвоєнних років, як у США, так і у європейських державах, у яких побував кореспондент¹⁰⁸.

Щодо Ф. Рузвельта, то варто відзначити двотомне видання його неофіційного листування, у якому містяться особисті погляди президента

¹⁰⁶ Bullitt C. For the President, Personal and Secret / Ed. by O. Bullitt. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1972. – 661 p.

¹⁰⁷ Ambassador Dodd's Diary, 1933 – 1938 / Ed. By W. E. Dodd and Martha Dodd. – N. Y.: Harcourt Brace, & Co, 1941. – 490 p. – Access mode: <https://archive.org/details/ambassadorodd00doddrich/mode/2up>

¹⁰⁸ Shirer W. Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent, 1934 – 1941. – N. Y.: Alfred A. Knopf, 1941. – 648 p.; Shirer W. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazy Germany / W. Shirer. – N.Y.: Simon & Schuster, 1960. – 1270 p.

США щодо важливих міжнародних подій¹⁰⁹. Як уже було згадано, Ф. Рузвельт не встиг видати свої мемуари за життя, тому у роботі було використано спогади сина президента Елліота, які він опублікував відразу після завершення Другої світової війни. Цінність праці полягає у тому, що Елліот досить часто брав участь у важливих зустрічах дипломатів провідних держав світу, а, отже, володів достатнім обсягом інформації щодо багатьох міжнародно-політичних подій кінця 1930-х – початку 1940-х років. Крім того, у спогадах вміщені численні нотатки приватних розмов автора з Ф. Рузвельтом, під час яких президент часто висловлював альтернативні погляди щодо Мюнхенської угоди 1938 р., обставин укладення Атлантичної хартії 1941 р. тощо. Водночас, висновки Елліота не завжди відповідали реальності, оскільки він намагався дещо виправдати підтримку адміністрацією Ф. Рузвельта СРСР, що активно використовувалося у радянській історіографії для посилення антиамериканських ідеологічних кліше в умовах «холодної війни»¹¹⁰.

У дослідженні використано також спогади польських дипломатів, а саме посла у Вашингтоні Я. Цехановського та посла у Парижі Ю. Лукасевича, які містять досить цінну інформацію про характер британсько-американських відносин та ставлення місцевих еліт щодо перспектив війни з Німеччиною¹¹¹.

Щодо німецької мемуаристики, то варто відзначити «Військовий щоденник» керівника Генерального штабу Третього Рейху Ф. Гальдера, 2-й і 3-й томи якого використані у даному дослідженні. Автор продемонстрував, наскільки ризикованими були дії А. Гітлера на міжнародній арені напередодні Другої світової війни, наскільки незахищеними були західні кордони Німеччини під час польської кампанії, а також показав суперечності між канцлером та його оточенням, що неодноразово спричиняли безуспішні

¹⁰⁹ F. D. R.: His Personal Letters. Vol. III (1928 – 1937) - IV (1937 – 1945) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1950. – 743 p.

¹¹⁰ Roosevelt E. As He Saw It / E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pierce, 1946. – 270 p.

¹¹¹ Ciechanowski J. Defeat in Victory / J. Ciechanowski. – Garden City, N.Y.: Doubleday & Co, Inc., 1947. – 401 p.; Diplomat in Paris, 1936 – 1939. Papers and Memoirs of Juliusz Łukasiewicz, Ambassador of Poland / Ed. by W. Jedrzejewicz. – N. Y.: Columbia University Press, 1970. – 415 p.

замахи на фюрера¹¹². Важливе для дослідження значення має праця «Моя боротьба» канцлера А. Гітлера. Текст книги, як відомо, був написаний під час його перебування у в'язниці у 1924 р. і виданий після звільнення упродовж 1925 – 1926 рр. Праця дає змогу з'ясувати деталі біографії А. Гітлера, його теорії щодо «життєвого простору», єврейського питання, перспектив відносин з провідними державами – Францією, США, Великою Британією, а також інші аспекти нацистської ідеології¹¹³.

Досить важливі для комплексного аналізу британсько-американських відносин у 1933 – 1941 рр. є спогади радянського посла у Лондоні Івана Майського, який, маючи доступ до багатьох джерел інформації, досить часто демонстрував альтернативний погляд на важливі події у Європі. Так, цінними є його думки щодо причин Мюнхенської угоди 1938 р., Громадянської війни в Іспанії, де автор звернув увагу на фактор бездіяльності Ліги Націй у проблемі збереження миру, щодо критики деякими британськими політиками «ізоляціонізму» США тощо. Водночас, І. Майський намагався виправдати зовнішню політику СРСР та змалювати начебто відсутність реальної більшовицької загрози для західних держав у той період¹¹⁴.

Цінними для дослідження є численні матеріали періодичної преси, поміж яких, передусім, варто звернути увагу на відповідно британську та американську впливові газети «The Times»¹¹⁵ і «The New York Times»¹¹⁶. Обидві видання відображали офіційну позицію двох держав щодо

¹¹² Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939 – 1942 гг. Том 2. От запланированного вторжения в Англию до начала Восточной кампании (1.7.1940 – 21.6.1941); Том 3. От начала восточной кампании до наступления на Сталинград (22.06.1941 – 24.09.1942) / Пер. с нем. И. Глаголева и Л. Киселева. – М.: Воениздат, 1969 – 1971.

¹¹³ Гитлер А. Моя борьба / пер. с немецкого под ред. В. Корчагина. – М.: Витязь, 2002. – 602 с.

¹¹⁴ Майский И. Воспоминания советского дипломата, 1925 – 1945 гг. / И. Майский – Т.: Узбекистан, 1980. – 672 с.

¹¹⁵ The Times, 18 March, 1933; 10 March, 1936; 18 February, 1938; 10 March, 1938; 14 March, 1938; 15 March, 1938.

¹¹⁶ New York Times, 15.04.1935, 15.03.1939, 21.03.1939, 17.04.1939, 14.09.1939, 14.12.1939, 30.03.1940, 23.04.1940, 04.09.1940, 14.06.1941, 22.06.1941, 06.08.1941, 01.10.1941, 03.10.1941, 18.10.1941, 14.11.1941.

найважливіших аспектів міжнародних відносин 1930 – початку 1940-х років, однак досить часто ці погляди доповнювалися аналітикою очевидців подій. До того ж, вказана періодика містить цінну інформацію щодо сприйняття пересічними американцями британців, відображає настрої суспільства напередодні та на початку Другої світової війни, діяльність нацистської пропаганди у США і Великій Британії, висловлювання сенаторів-ізоляціоністів, які не потрапили в офіційні публікації засідань Конгресу, а також матеріали інших газет, з певних причин недоступних для використання у даній роботі.

Поміж статистичних публікацій необхідно звернути увагу на соціальні опитування у США, які на регулярній основі з 1935 р. проводив Інститут громадської думки під керівництвом Дж. Геллапа. Перший том результатів таких опитувань охоплює період 1935 – 1948 рр. і дає змогу окреслити тенденцію у позиції жителів Сполучених Штатів щодо важливих міжнародних подій, передусім, законодавчих рішень адміністрації Ф. Рузвельта, його протистояння з нацистським режимом А. Гітлера, а також перспектив надання американської військової допомоги Великій Британії¹¹⁷. Варто також виокремити електронний атлас «Географія електорату», який містить досить детальні результати президентських виборів у США, інформацію щодо рівня підтримки кандидатів та партій загалом у різних штатах¹¹⁸.

Отже, проаналізувавши джерела дослідження німецького чинника у британсько-американських відносинах 1933 – 1941 рр., можна зробити такі висновки:

1) Джерельна база є досить різноплановою і детально відображає міжнародні процеси і вплив агресивних дій нацистської Німеччини на

¹¹⁷ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – 587 p. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

¹¹⁸ 1940 Popular Vote by Counties // Atlas of the U.S. Presidential Elections since 1789. – Access mode: http://geoelections.free.fr/USA/elec_comtes/1940.htm

відносини Великої Британії та США напередодні і на початку Другої світової війни.

2) У роботі використано значний масив як опублікованих документів та праць, більшість з яких оцифровані і доступні для використання у мережі Інтернет, так і архівних матеріалів, що дало змогу звернути увагу на раніше маловідомі аспекти британсько-американських відносин. Водночас, не всі документи нині доступні для використання: деякі з них (передусім, про політ Р. Гесса до Шотландії) все ще залишаються під грифом секретності, хоч із досліджуваного періоду минуло уже понад 80 років.

РОЗДІЛ 2. НІМЕЦЬКИЙ ФАКТОР У БРИТАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ (СІЧЕНЬ 1933 – ТРАВЕНЬ 1937 РР.)

2.1. Прихід нацистів до влади в Німеччині і британсько-американські відносини (січень – жовтень 1933 р.)

30 січня 1933 р. відбулася одна з найвагоміших подій в історії міжвоєнного періоду – президент Німеччини П. фон Гінденбург призначив новим рейхсканцлером А. Гітлера, лідера партії НСДАП. Прийшовши до влади законним шляхом, нацисти розпочали встановлення диктатури: були заборонені всі політичні партії, окрім НСДАП; розгорталися переслідування проти євреїв. У серпні 1934 р. німецький парламент (рейхстаг) відповідним законом присвоїв А. Гітлеру довічні звання «фюрер» (від нім. «*fuhrer*» – вождь, лідер) і «рейхсканцлер»¹¹⁹. Розглянемо, який вплив здійснила ця подія на британсько-американські відносини, а також на позицію Лондона і Вашингтона щодо самої Німеччини.

Щодо реакції Великої Британії на встановлення нацистського режиму, то В. Черчилль, майбутній британський прем'єр-міністр, у спогадах різко критикував як ідеї А. Гітлера, так і його призначення канцлером. Водночас, він зізнався, що на початку 1930-х років мало був знайомий з програмою нацистської партії і спочатку сприймав А. Гітлера як патріота, який відстоював інтереси своєї переможеної батьківщини¹²⁰. Різко негативну позицію щодо нацистського режиму, однак, можемо прослідкувати у британського посла у Німеччині Г. Рамбольда, який сприймав нового канцлера як «дуже розумного і зухвалого демагога», а його оточення як «надзвичайних та неврівноважених бандитів». Водночас, можна стверджувати про порівняно стриману реакцію

---

¹¹⁹ Winkler H. *Germany: The Long Road West*. Vol. 2: 1933 – 1990. – Oxford: University Press, 2006. – P. 38-39.

¹²⁰ Churchill W. *The Second World War*. Vol. I: *The Gathering Storm*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 75.

британського МЗС, який лише брав до відома донесення посла і не квапився змінювати зовнішньополітичний курс щодо Німеччини¹²¹.

Щодо реакції США на прихід А. Гітлера до влади, то президент Ф. Рузвельт, по-перше, був переконаний, що новий німецький канцлер є справжньою загрозою війни, «фанатичним націоналістом»¹²². Так, у розмові з Г. Моргентау президент зазначив про «дуже суттєву ймовірність» розв'язання нового світового конфлікту¹²³. Однак президент намагався не діяти всупереч громадській думці і, передусім, ізоляціоністам у Конгресі, які добре пам'ятали наслідки участі США у Першій світовій війні і вбачали у будь-якому втручанні Вашингтона у європейські справи запуск повторного сценарію. Водночас, ті ж конгресмени підтримували можливість протидії експансії Японії, переоснащення американського флоту, адже Тихий океан нібито був сферою інтересів Сполучених Штатів. Саме тому дії Ф. Рузвельта щодо Німеччини з 1933 р. обмежилися намаганням або залучення А. Гітлера до переговорного процесу за участі провідних держав Європи, або ж у перспективі формування коаліції держав – потенційних жертв нацистської агресії з метою запобігання збройному конфлікту та участі США у ньому¹²⁴.

У цьому сенсі важливо відзначити Міжнародну конференцію з роззброєння, скликану у Женеві у лютому 1932 р., метою якої було значне скорочення будь-яких видів озброєнь, чисельності військових формувань. Конференції передувало укладення договору «Про відмову від війни як засобу міжнародної політики» – так званого «Пакту Бріана-Келлога», названого на честь його ініціаторів – французького прем'єр-міністра А. Бріана та

---

¹²¹ Neville P. Foreign Office and Britain's Ambassadors to Berlin, 1933 – 1939 // Contemporary British History. – Vol. 18. – Issue 3: The Foreign Office and British Diplomacy in the Twentieth Century. – L.: Routledge, 2004. – P. 111-112.

¹²² The F.D.R. Memoirs / by B. Asbell. – N. Y.: Doubleday & Company, 1973. – P. 373.

¹²³ Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933-July 27, 1945). Series 1: Morgenthau Diaries / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum / Digital collections. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/md00.pdf

¹²⁴ Freidel F. FDR vs. Hitler: American Foreign Policy, 1933 – 1941 // Proceedings of the Massachusetts Historical Society. – Third Series. – Vol. 99. – Boston: Massachusetts Historical Society, 1987. – P. 26-27.

тодішнього держсекретаря США Ф. Келлога. Договір повинен був розпочати новий етап у міжнародних відносинах, заснований на лише мирних засобах вирішення взаємних протиріч між державами¹²⁵.

Ще на початку конференції у Женеві президент США Г. Гувер подав на розгляд проект скорочення озброєнь на 1/3 всіма державами світу¹²⁶. Водночас, Німеччина та Італія вимагали рівності в чисельності збройних сил з іншими державами. Американський історик Ч. Тензілл стверджував, що саме неспроможність німецької делегації відстояти паритет щодо кількості озброєнь з іншими державами, стало однією з причин відставки тодішнього канцлера Німеччини Г. Брюнінга президентом П. фон Гінденбургом¹²⁷. Це, безумовно, свідчить про бажання Німеччини ще до приходу нацистів до влади відновити свою колишню військову могутність, а те, що через тимчасовий вихід у вересні 1932 р. німецької делегації конференція оголосила про перерву, засвідчує важливість німецької проблеми у відносинах провідних держав світу на початку 1930-х років.

Не дарма, після призначення рейхсканцлером А. Гітлера, у березні 1933 р. був озвучений проект британського прем'єр-міністра Р. Макдональда, за яким чисельність німецької армії передбачалося збільшити з 100 тис. до 200 тис. за умови скорочення строкової служби до восьми місяців¹²⁸. Водночас, представники західних держав намагалися зрозуміти погляд А. Гітлера щодо міжнародного скорочення озброєнь. З цією метою президент США Ф. Рузвельт надіслав Нормана Дейвіса, голову американської делегації на конференції у Женеві, до Берліна на переговори. 8 квітня Н. Дейвіс провів тривалу бесіду з А. Гітлером, під час якої стала зрозумілою позиція канцлера:

---

¹²⁵ Kellogg-Briand Pact 1928 // The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. Access mode: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp#art2

¹²⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1932. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1948. – P. 213.

¹²⁷ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport: Greenwood Press, 1952. – P. 34.

¹²⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – P. 45.

скорочення озброєнь за відсутності паритету німецьких збройних сил з іншими державами, на його думку, було продовженням Версальського договору (укладений між країнами Антанти на переможеною у Першій світовій війні Німеччиною у 1919 р.), назвавши його «беззаконним», «покликаним утримувати Німеччину назавжди у стані неповноцінності»¹²⁹. Особливо А. Гітлера дратувала кількість польських та радянських військ, запропонована планом Р. Макдональда: відповідно 200 і 500 тис. осіб¹³⁰.

Водночас, Ф. Рузвельт після роз'яснення позиції німецького канцлера продемонстрував гнучкість своєї позиції: поряд з підтримкою британського плану скорочення озброєнь, він під час зустрічі 6 травня з головою рейхсбанку Я. Шахтом запевнив останнього у «підтримці всіх можливих зусиль, щоб наступальне озброєння будь-якої іншої держави було зведене до німецького рівня»¹³¹. У свою чергу, А. Гітлер нібито продемонстрував надію на співпрацю під час виступу у рейхстазі 17 травня 1933 р., як відповідь на звернення американського президента до 44 держав світу з пропозицією підтримати план роззброєння на конференції у Женеві. За словами німецького канцлера, хоча Німеччина все ще наполягає на «фактичній рівності прав щодо роззброєння», вона не вдаватиметься до сили для досягнення своїх цілей¹³².

У результаті, як відомо, німецька делегація 14 жовтня залишила конференцію, адже її вимоги виконані не були¹³³. Це посилило протиріччя між державами, і діяльність конференції скоро зайшла у глухий кут: з 29 травня по

---

¹²⁹ Ibid. – P. 85.

¹³⁰ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport: Greenwood Press, 1952. – P. 37.

¹³¹ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – P. 131.

¹³² Documents on International Affairs / as. By S. A. Heald. – L.: Humphrey Milford – Oxford: University Press, 1934. – P. 207.

¹³³ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – P. 267.

11 червня 1934 р. відбулося останнє засідання, незадовго після якого вона остаточно припинила свою роботу¹³⁴.

Жорсткішою була реакція США щодо проблеми виплати боргів Німеччиною. Справа у тому, що саме за ініціативи Вашингтона для відновлення економіки німецької Веймарської республіки було затверджено у 1924 р. «план Дауеса»¹³⁵, а пізніше – у 1930 р. – «план Юнга»¹³⁶. Обидва плани передбачали збільшення американських позик Берліну для виплати репарацій країнам Антанти через поразку Німеччини у Першій світовій війні. Водночас, спроможність повертати американські кредити Веймарською республікою суттєво знизилася через «Велику депресію» – економічну кризу, у якій Німеччина постраждала найбільше з-поміж усіх європейських держав. У результаті, саме після приходу нацистів до влади Берлін вирішив тимчасово призупинити виплату відсотків за кредитами США. Це було озвучено 9 червня 1933 р. у відповідній постанові голови рейхсбанку Я. Шахта¹³⁷.

Постанова, вочевидь, справила негативне враження на Вашингтон. Так, К. Хелл у спогадах описував своє «обурення» під час зустрічі 8 травня з Я. Шахтом (щодо датування зустрічі, не можна стверджувати, що воно є точним – голова рейхсбанку оприлюднив своє рішення про мораторій лише через місяць після цього), а президент Ф. Рузвельт нібито був просто «шокований» рішенням Німеччини¹³⁸. Новопризначений американський посол у Берліні У. Додд, ще не ознайомившись особисто з нацистським режимом, уже відбував до столиці Третього Рейху з негативним враженням

---

¹³⁴ Константинов В. Ю. Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932 – 1934 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – Т. 4. – Режим доступу: <https://cutt.ly/wfjtzzW>

¹³⁵ The Dawes Report (1924) // German History in Documents and Images. – Access mode: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=4417

¹³⁶ The Dawes Plan, the Young Plan, German Reparations, and Inter-allied War Debts // Milestones: 1921 – 1936 / Office of the Historian. – Access mode: <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/dawes>

¹³⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – P. 439-440.

¹³⁸ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 237-238.

щодо політики А. Гітлера. Згідно з його спогадами, перед від'їздом він нібито почув від Ф. Рузвельта про «пихатість» і «зарозумілість» Я. Шахта, а від групи американських банкірів під час конференції у Нью-Йорку 3 липня – сподівання, що У. Додд зможе «врятувати» Німеччину від «відкритого дефолту». Водночас, банкіри запропонували знизити розмір кредитних відсотків з семи до чотирьох¹³⁹.

Ще одним «каменем спотикання» у відносинах Вашингтона та нацистського режиму на етапі його становлення стала єврейська проблема. Так, у перший тиждень липня майбутній американський посол у Німеччині У. Додд перед від'їздом до Берліна провів у Нью-Йорку тривалу бесіду з деякими видатними представниками єврейської національної меншини, серед яких був рабин Стівен Вайс та Фелікс Варбург. Вони закликали посла негайно змінити репресивну політику нацистського уряду щодо євреїв, і У. Додд нібито запевнив, що використає для цього усі наявні у нього повноваження. Однак не всі американські дипломати різко засуджували переслідування у Німеччині євреїв. Так колишній радник экс-президента США В. Вільсона Е. Хауз під час бесіди з У. Доддом зазначив, що не виправдовує переслідувань цієї національної меншини нацистами, у той же час висловивши думку, що євреїв не потрібно допускати до «економічного та інтелектуального домінування» у будь-якій державі світу¹⁴⁰. Погляд Е. Хауза є, вочевидь, свідченням того, що у США деякі впливові діячі поділяли переконання А. Гітлера щодо «всесвітньої єврейської змови», зазначене у його праці «*Mein Kampf*» («Моя боротьба»)¹⁴¹. Президент Ф. Рузвельт висловив думку, що проблема репресій щодо певних категорій національних меншин у Німеччині не є справою американського уряду. Водночас, він подав ідею Держдепартаменту про можливість імміграції євреїв, як біженців, до

---

¹³⁹ Ambassador Dodd's Diary, 1933 – 1938 / Ed. By W. E. Dodd and Martha Dodd. – N. Y.: Harcourt Brace, & Co, 1941. – P. 5, 9.

¹⁴⁰ Ibid. – P. 9-10.

¹⁴¹ Гитлер А. Моя боротьба / пер. с немецкого под ред. В. Корчагина. – М.: Витязь, 2002. – С. 68.

Сполучених Штатів¹⁴². Отже, негативна реакція США щодо мораторію на виплату Третім Рейхом боргів і, навпаки, поміркованість у проблемах скорочення озброєнь та антисемітизму засвідчує пріоритет економічних інтересів у зовнішній політиці Сполучених Штатів на початку 1930-х років.

Розглядаючи британсько-американські відносини на фоні діяльності конференції зі скорочення і обмеження озброєнь у Женеві, можемо прослідкувати їхню взаємну підтримку один одного та узгоджені дії, передусім, щодо німецької проблеми. Так, як уже зазначалося, США підтримали британський «план Макдональда». Держсекретар Сполучених Штатів К. Хелл 25 квітня 1933 р. зазначив у телеграмі до Н. Дейвіса, що проект Великої Британії – «чудовий крок» до досягнення мети конференції¹⁴³. Водночас, у британській газеті «Times» стверджувалося, що підтримка проекту Р. Макдональда на конференції Вашингтоном – передусім, формальна, адже американський Конгрес нібито виявляє значно більший інтерес щодо проблем економіки, ніж виробництва зброї та боєприпасів¹⁴⁴.

І, справді, у період встановлення нацистського режиму у Німеччині відносини між США і Великою Британією визначалися, насамперед, економічними факторами через глибоку кризу, викликану в обох державах «Великою депресією». Провідне значення у цьому сенсі мала конференція в Оттаві (Канада) у серпні 1932 р., де було встановлено «особливі» торговельні відносини між Великою Британією та її домініонами на основі запровадження «імперського тарифу» – низьких митних зборів для товарів усередині Британської імперії, передусім, на сільськогосподарську продукцію. Для

---

¹⁴² Freidel F. FDR vs. Hitler: American Foreign Policy, 1933 – 1941 // Proceedings of the Massachusetts Historical Society. – Third Series. – Vol. 99. – Boston: Massachusetts Historical Society, 1987. – P. 27.

¹⁴³ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – P. 107.

¹⁴⁴ The Times, 18 March, 1933 / The Times Archive. – Access mode: <https://cutt.ly/Zfh7iqc>

решти держав світу діяло мито на експорт до регіонів імперії у розмірі 10 %¹⁴⁵. Однак не завжди товари з домініонів могли вільно потрапляти до замовників на території метрополії. Так, у випадку з Канадою більшість пшениці доставлялася транзитом через морські порти США через порівняно нижчі витрати, ніж це могло б відбуватися напряду. Як свідчать дипломатичні документи Сполучених Штатів, Вашингтон був, очевидно, стурбований введенням «імперського тарифу», оскільки це нібито завдавало шкоди монополії торговельних операцій США у Західній півкулі¹⁴⁶. У свою чергу, британський міністр закордонних справ Дж. Саймон у листі до секретаря американського посольства Р. Атертона зазначив про відсутність доказів того, що канадська пшениця не перепродавалася, тимчасово перебуваючи на території США¹⁴⁷. Переговори, які тривали між представниками обох держав упродовж весни 1933 р., і реалізувалися 2 червня у відповідному меморандумі, не призвели до скасування рішень Оттавських угод, а лише посилили контроль над пересуванням канадської пшениці територією Сполучених Штатів¹⁴⁸. Водночас, незважаючи на конфлікт інтересів Лондона і Вашингтона, не можемо стверджувати, що це стало підґрунтям для погіршення британсько-американських відносин. Так, у вже згаданому листі до Р. Атертона Дж. Саймон наголошував про відсутність у рішеннях Оттавських угод загрози торговельним інтересам США, аргументуючи це нібито продовженням традиційної протекціоністської політики Великої Британії¹⁴⁹.

Іншим фактором, який визначав відносини між Лондоном і Вашингтоном на фоні встановлення нацистського режиму у Німеччині, стала фіскальна політика Великої Британії. Справа в тому, що новий британський уряд

---

¹⁴⁵ Trade regulations & commercial policy of the United Kingdom / by Research Staff of the National Institute of Economic and Social Research. – Cambridge: University Press, 1943. – P. 21, 27.

¹⁴⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – P. 1-2.

¹⁴⁷ Ibid. – P. 5-6.

¹⁴⁸ Ibid. – P. 8-10.

¹⁴⁹ Ibid. – P. 6.

Національної єдності з 1931 р. почав здійснювати надзвичайні заходи щодо підтримки національної валюти – фунта стерлінгів та шукати джерела для поповнення державного бюджету. Одним з таких джерел став податок на прибуток всіх без винятку громадян, які займали державні посади на території Об'єднаного королівства, зокрема іноземців. На думку професора політичної економії університету Брістоля Р. Мідлтона, такі заходи дали змогу значно збалансувати британську економіку наприкінці «Великої депресії», навіть більше, ніж це було у Франції, Німеччині і США¹⁵⁰. Водночас, саме спроба встановлення обов'язкових податків на прибуток для американських громадян, які працювали в офіційних дипломатичних представництвах на території Об'єднаного королівства, стала ще одним чинником суперечностей між Лондоном і Вашингтоном. Так, американський генеральний консул у Британії Р. Фрейзер різко засудив таке рішення уряду Національної єдності, тому що воно нібито призведе до «катастрофи» для багатьох працівників «разом зі зменшенням зарплати та падінням курсу долара». США, висловивши сподівання, що Лондон так само зробить винятки для американських дипломатів, не ввели такі ж податки на доходи для британців у консульствах на своїй території¹⁵¹. Однак компромісне врегулювання проблеми, згідно з опублікованими документами зовнішньої політики США, не відбулося: Міністерство фінансів Великої Британії здійснило подальші кроки, запровадивши податки на автомобілі американських консульських службовців¹⁵².

Отже, розглянувши обставини приходу нацистів до влади у Німеччині та вплив цієї події на розвиток британсько-американських відносин упродовж 1933 р., можемо простежити такі тенденції:

---

¹⁵⁰ Middleton R. *British Monetary and Fiscal Policy in the 1930s* // *Oxford Review of Economic Policy*. – Vol. 26. – No. 3. – Oxford: University Press, 2010. – P. 431.

¹⁵¹ FRUS. *Diplomatic Papers 1933*. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – P. 29-30.

¹⁵² *Ibid.* – P. 36.

1) Недостатнє розуміння британським та американським істеблішментом поступового встановлення тоталітарного режиму в Німеччині, як надважливу проблему чи загрозу війни. Причиною цього, на наш погляд, стало те, що майже весь спектр британсько- та американсько-німецьких відносин відбувався на фоні важливих міжнародних подій – конференції зі скорочення озброєнь у Женеві, врегулювання питань виплати Німеччиною повоєнних репарацій, і, по суті, продовжував тенденцію, закладену задовго до приходу А. Гітлера до влади.

2) Провідний вплив на британсько-американські відносини саме економічних факторів – таких, як Оттавські угоди 1932 р. та надзвичайні заходи Великої Британії щодо підтримки національної валюти – фунта стерлінгів. Як наслідок, тут можемо прослідкувати значно гостріші протиріччя між Лондоном та Вашингтоном, ніж у міжнародній політиці.

2.2. Британсько-американські відносини та початок ремілітаризації Німеччини (листопад 1933 – січень 1936 рр.)

Період кінця 1933 – початку 1936 рр. став початком ревізії Німеччиною Версальського договору 1919 р. Вона почалася з виходу у жовтні 1933 р. з Ліги Націй та Міжнародної конференції зі скорочення і обмеження озброєнь у Женеві, а у наступні роки переросла у масштабне зростання німецьких збройних сил і, нарешті, у прийняття закону про військовий обов'язок у березні 1935 р. Як ці події вплинули на ставлення Великої Британії та Сполучених Штатів до Німеччини, а також яке значення вони мали на розвитку двосторонніх відносин між Лондоном та Вашингтоном, розглянемо.

Отже, після виходу з Ліги Націй та конференції з роззброєння у Женеві, Німеччина розпочала самовільну ремілітаризацію. Справа в тому, що за Версальським договором 1919 р. чисельність військ Німеччини допускалася у розмірі 100 тис. осіб за умови добровільного комплектування (відповідно до

статей 160 і 173)¹⁵³. Навесні 1934 р. А. Гітлер віддав наказ про збільшення чисельності збройних сил до 300 тис. до кінця року¹⁵⁴. У результаті, кількість військ Третього Рейху на 1 жовтня 1934 р. становила 240 тис., що майже у півтора рази перевищувало допустиму норму за Версальським договором¹⁵⁵. Водночас, розпочалося масштабне будівництво флоту, тоннажністю понад 25 тис. тонн (згідно статті 190 Версальського договору було дозволено лише 10 тис.¹⁵⁶). Це не могло не турбувати провідні країни Заходу, передусім, Велику Британію, ВМФ якої був на той час одним з найбільших у світі, і США, які почали все більше звертати увагу на події у Європі ще зі встановлення нацистського режиму у січні 1933 р.

Щодо США, то там в основному розуміли приховані наміри Берліна з масштабної ремілітаризації. Так генеральний консул Сполучених Штатів у Німеччині Дж. Мессерсміт у листопаді 1933 р. відзначав, що нацисти, насправді, прагнуть миру лише тому, щоб «виграти час для перетворення своєї держави у найпотужніше знаряддя війни, яке коли-небудь існувало», і що чим довше режим А. Гітлера залишається при владі, тим більшою є небезпека для всього світу¹⁵⁷. Водночас, окрім повідомлень про ремілітаризацію Третього Рейху, до адміністрації США неодноразово поступали свідчення про посилення переслідування режимом А. Гітлера євреїв¹⁵⁸, а також про пропагандистську діяльність нацистів усередині Сполучених Штатів¹⁵⁹.

---

¹⁵³ Итоги империалистической войны. Версаль. Серия мирных договоров / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина / Пер. с фр. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – С. 63-64, 67.

¹⁵⁴ Сборники документов по международной политике и международному праву. Вып. X: Разоружение, 1933 – 1936. – М.: НКВД, 1936. – С. 21.

¹⁵⁵ Павлюченко А. В. Американо-германские отношения и проблема стабильности в Европе (1933-1938 гг.): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / А. В. Павлюченко. – М.: МГУ, 2014. – С. 119.

¹⁵⁶ Итоги империалистической войны. Версаль. Серия мирных договоров / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина / Пер. с фр. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – С. 74.

¹⁵⁷ Peace and War. United States Foreign Policy, 1931 – 1941. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – P. 190-191.

¹⁵⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 2 (Europe, Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 518-519.

¹⁵⁹ Ambassador Dodd's Diary, 1933 – 1938 / Ed. By W. E. Dodd and Martha Dodd. – N. Y.: Harcourt Brace, & Co, 1941. – P. 318.

Все це, вочевидь, не сприяло покращенню відносин Берліна і Вашингтона, однак щодо реальних дій адміністрації США, то американське керівництво обмежилось лише формальними протестами. Так Ф. Рузвельт у серпні 1934 р. писав послу у Німеччині У. Додду: «Я, як і Ви,.. чекаю якогонебудь проблиску надії, який дав би мені можливість простягнути руку допомоги країнам Європи. Однак нині такої можливості немає»¹⁶⁰. К. Хелл, у свою чергу, пояснив невтручання Вашингтона у внутрішньоєвропейські справи відсутністю безпосередньої загрози війни з причини ремілітаризації Німеччини¹⁶¹.

Ще одним фактором, який здійснював вагомий вплив на позицію США, була так звана ізоляціоністська опозиція у парламенті (Конгресі). На фоні переозброєння Німеччини Ф. Рузвельт вирішив спробувати зробити свою державу офіційним членом Міжнародного Суду. І хоч ця подія мала стати, на думку президента, лише символічним кроком підтримки країн Європи у збереженні миру, Сенат заблокував її: не вистачило лише 7 голосів «за». У нижній палаті Конгресу США підтримали рішення Сенату, оскільки вступ до Міжнародного Суду означав для Вашингтона нібито вступ до Ліги Націй, а, отже, порушення політики ізоляціонізму¹⁶².

Не змінилася позиція США і після ще одного кроку режиму А. Гітлера – оголошення 16 березня 1935 р. «Закону про відновлення збройних сил» Третього Рейху, згідно з яким не лише значно зростала кількість військ, а й встановлювалася обов'язкова загальна військова повинність¹⁶³. Це означало лише одне – остаточне порушення Німеччиною усіх військових статей

¹⁶⁰ Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs. Vol. 2: March 1934 – August 1935 / Ed. by Edgar B. Nixon. – Cambridge – Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969. – P. 187.

¹⁶¹ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 37-38.

¹⁶² CR. Vol. 79. Part 1. Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 74-th Congress. – W.: U.S. Government Printing Office, 1935. – P. 1127, 1199.

¹⁶³ Сборники документов по международной политике и международному праву. Вып. X: Разоружение, 1933 – 1936. – М.: НКВД, 1936. – С. 265-266.

Версальського договору. Так, Ф. Рузвельт під час прес-конференції 20 березня висловив сподівання, що держави Європи будуть вирішувати проблеми скорочення озброєнь лише мирним шляхом¹⁶⁴. Крім того, німецький посол у США Г. Лютер повідомив у Берлін, що у Конгресі частина депутатів нібито виправдовують відновлення Німеччиною військової повинності. У результаті американський Держдепартамент не надіслав А. Гітлеру навіть ноти протесту, оскільки у Білому домі і Конгресі вирішили, що це могло бути безпосереднім втручанням у справи Європи, тобто порушенням ізоляціоністського курсу¹⁶⁵.

У той же час, колосальне зростання військового бюджету Німеччини у 1934 – 1935 рр. Вашингтон не залишив без уваги (+1052 % порівняно з бюджетом 1931 р.). Як наслідок, у 1935 р. військові витрати США були підвищені на 180 млн. доларів¹⁶⁶. Однак, саме навесні 1935 р. спеціальна комісія США розпочала розробку Закону про нейтралітет, який і став згодом законодавчим закріпленням тогочасної американської зовнішньополітичної стратегії¹⁶⁷.

Схожою була позиція Великої Британії щодо ремілітаризації Німеччини. Лондон вирішив вести переговори з Берліном за участі Франції, яка, вочевидь, не бажала рівності власних озброєнь з нацистським режимом. Так, у січні 1934 р. британський уряд переглянув так званий «план» прем'єр-міністра Р. Макдональда, який полягав в обмеженні чисельності німецької армії 200 тис. осіб, і збільшив цю чисельність до 300 тис.¹⁶⁸ Однак, на початку

---

¹⁶⁴ Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs. Vol. 2: March 1934 – August 1935 / Ed. by Edgar B. Nixon. – Cambridge – Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969. – P. 448.

¹⁶⁵ DGFP. 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. 3 (June 14, 1934 – March 31, 1935). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – No 545. – P. 1027-1028.

¹⁶⁶ Павлюченко А. В. Американо-германские отношения и проблема стабильности в Европе (1933-1938 гг.): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / А. В. Павлюченко. – М.: МГУ, 2014. – С. 122.

¹⁶⁷ Peace and War. United States Foreign Policy, 1931 – 1941. – W.: US Government Printing Office, 1943. – P. 266-271.

¹⁶⁸ Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014 – С. 114.

лютого 1935 р. держави заявили про готовність визнати право Німеччини на зростання кількості військ за умови повернення останньої до Ліги Націй, укладення тристоронньої конвенції щодо повітряних сил, а також гарантії незалежності Австрії і недоторканості кордонів держав на сході (відповідно проекти так званих Дунайського і Східного пактів)¹⁶⁹. У зв'язку з цим до Берліна було заплановано візит міністра закордонних справ Великої Британії Джона Саймона.

Після оголошення відновлення Німеччиною загальної військової повинності Лондон, однак, не суттєво змінив свою позицію: уряд лише надіслав ноту протесту, але наказав Дж. Саймону продовжувати свою місію у Берліні¹⁷⁰. Поряд з цим, на початку березня 1935 р. у так званій «Білій книзі» з проблем національної оборони (такі «книги» створювалися, як короткий звіт про важливі внутрішньо- і зовнішньополітичні проблеми для уряду) на засіданні Палати громад зазначалося, що «це переозброєння... може створити ситуацію, за якої світ буде в небезпеці»¹⁷¹.

Як наслідок, уряд Р. Макдональда усе ж здійснив спробу запровадити механізм протидії порушенням Німеччиною Версальського договору. 23 березня міністри закордонних справ Франції, Британії та Італії під час наради у Парижі вирішили скликати спільну конференцію у м. Стреза (Італія) для узгодження подальшої політики щодо нацистського режиму і, передусім, запровадження економічних санкцій. Заслухавши французький меморандум щодо порушення Берліном Версальського договору, учасники конференції лише висловили надію, що А. Гітлер погодиться на обмеження озброєнь у

---

¹⁶⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 190-191.

¹⁷⁰ Shirer W. Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent, 1934 – 1941. – N. Y.: Alfred A. Knopf, 1941. – P. 28.

¹⁷¹ DGFP. 1918 – 1945. Series C (1933-1937). Vol. 3 (June 14, 1934 – March 31, 1935). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – No 517. – P. 979.

майбутньому¹⁷². У результаті жодних дій, які могли б зупинити Німеччину, здійснено не було.

Все ж, розуміння британським урядом загрози нацистського режиму для безпеки у Європі, вочевидь, призвело до підписання 18 червня угоди з Третім Рейхом щодо військово-морського флоту. Договір узаконював співвідношення 35:100 (тобто німецький флот складав 35 % від англійського) і дозволяла Німеччині мати однакову з Британією кількість підводних човнів. При цьому Лондон не лише не повідомив Францію про деталі договору, а й дав змогу Третьому Рейху безперешкодно продовжувати масштабну ремілітаризацію¹⁷³.

Розглядаючи британсько-американські відносини наприкінці 1933 – у 1935 рр., можемо прослідкувати відсутність суттєвих протиріч у дипломатичних кроках щодо Німеччини. Навпаки, США часто відкрито підтримували британський уряд у його спробах вести переговори з Берліном. Так, у лютому 1934 р. держсекретар Сполучених Штатів К. Хелл у меморандумі, переданому британському послу Р. Ліндсею, схвально відгукнувся про зміни проекту Р. Макдональда щодо зростання чисельності збройних сил Німеччини, назвавши Велику Британію «єдиною державою, яка докладає справжніх зусиль для роззброєння»¹⁷⁴. Крім того, з американського посольства у Лондоні неодноразово надходили листи з надією на співпрацю британського уряду з адміністрацією Ф. Рузвельта щодо німецького питання. Наприклад, англійський дипломат і майбутній посол у Берліні Н. Гендерсон висловлював думку, що лише Вашингтон може допомогти Великій Британії знайти компроміс у відносинах Франції і Німеччини¹⁷⁵. Водночас, Держдепартамент США у листі до посольства у Лондоні зазначив, що

¹⁷² New York Times, 15.04.1935. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1935/04/15/issue.html>

¹⁷³ The Anglo-German Naval Agreement // Totally History. Access mode: <http://totallyhistory.com/the-anglo-german-naval-agreement/>

¹⁷⁴ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 22-23.

¹⁷⁵ Ibid. – P. 11.

пропозиції уряду Р. Макдональда зі скорочення та обмеження озброєнь не є достатньо «рішучими», порадивши повністю заборонити будь-яку наступальну зброю, прийняти універсальну конвенцію з протидії можливим агресивним діям будь-якої держави та запровадити систему автоматичного контролю за її виконанням¹⁷⁶.

Британська спроба домовленостей з Німеччиною, однак, спричинила загострення протиріч з Францією: 17 квітня 1934 р. Париж опублікував ноту, у якій було заявлено про пріоритет зміцнення власної обороноздатності над міжнародними конвенціями зі скорочення і обмеження озброєнь¹⁷⁷. Офіційної реакції Вашингтона щодо такого кроку французького уряду не було, однак у приватному листуванні представники США неодноразово не схвалювали позицію Франції і, навпаки, переконували її стати на бік Британії. Наприклад, Н. Дейвіс, керівник американської делегації на конференції у Женеві, у листі до Ф. Рузвельта у березні 1934 р. зауважив, що нібито у разі виходу з переговорів щодо скорочення озброєнь (тобто, відмови підтримати британський план Р. Макдональда), Париж зіткнеться з неконтрольованою ремілітаризацією Німеччини¹⁷⁸. Водночас, не можна стверджувати, що адміністрація Ф. Рузвельта таємно намагалася порушити політику «ізоляціонізму» і, тим самим, втручатися у відносини між європейськими державами. Так, Дж. Моффат писав Р. Філіпсу, що допомога США «полягає лише у тому, що стосується проблем роззброєння»¹⁷⁹. Однак, при цьому Вашингтон займав позицію Великої Британії.

Підтримку США Лондон здобув і під час вищезазначених британсько-французьких переговорів у лютому 1935 р., на яких розглядалося повернення

---

¹⁷⁶ Ibid. – P. 22-23.

¹⁷⁷ Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014 – С. 116.

¹⁷⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 224-225.

¹⁷⁹ B. Long to F. Roosevelt. April 19, 1934 / PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 41. Italy: Long, Breckinridge 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.

Німеччини до Ліги Націй. Схвальний відгук на це зробив К. Хелл в особистому посланні, назвавши переговори «важливим кроком до організації та збереження миру у Європі»¹⁸⁰. Водночас, упродовж весни 1935 р. Вашингтон продовжував звертати увагу на міжнародно-політичні події у Європі, зокрема на конференцію у Стрезі. Так, Ф. Рузвельт навіть був готовий підтримати Велику Британію, Францію та Італію, якщо б вони прийняли рішення про «повну блокаду» німецьких кордонів¹⁸¹. Очевидно, позиція американського президента щодо такого результату переговорів у Стрезі залежала б від спротиву ізоляціоністів, однак підтримка К. Хеллом британсько-німецької морської угоди у червні 1935 р. свідчить про пріоритетність відносин США з Лондоном, ніж з іншими західноєвропейськими державами. Крім того, схвалення Вашингтоном цієї угоди порушувало плани щодо скорочення і обмеження морських озброєнь і, передусім, підривало довіру Франції та інших демократичних держав Європи до США, як гаранта миру. Так, французький посол у Сполучених Штатах Штраус у листі до К. Хелла висловив своє обурення підтримкою Держдепартаментом дій Великої Британії, назвавши це грубим порушенням статей Версальського договору щодо допустимої норми тоннажності німецького флоту¹⁸².

Водночас, не потрібно забувати про Японію, яка у той час явно давала зрозуміти США про своє бажання домінувати на Тихому океані. І тут позиція Лондона, очевидно, мала важливе значення. Дж. Моффат згадував у щоденнику про нібито «побоювання» Ф. Рузвельта, що за умов збереження status-quo на морі, тобто чинного Вашингтонського договору 1922 р., «Британія і Японія можуть досягти взаєморозуміння у вигляді пакту про ненапад»,

---

¹⁸⁰ FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 192-193.

¹⁸¹ Franklin D. Roosevelt. Selected Speeches, Messages, Press Conferences and Letters / Ed. by B. Rauch. – N. Y. - Toronto: Rinehart & Co, Inc., 1957. – P. 138.

¹⁸² FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 165.

зачинивши для Сполучених Штатів «двері тихоокеанського ринку»¹⁸³. Про подібну тенденцію серед британських політиків у відносинах з Японією згадував у листі до К. Хелла і Н. Дейвіс¹⁸⁴

Справа в тому, що восени 1934 р. на фоні ремілітаризації Німеччини, США залучили Лондон до переговорів з Японією щодо проблеми перегляду встановленої кількості військово-морських озброєнь. Там японські представники заявили про необхідність визнання свого паритету у ВМФ (Вашингтонський договір 1922 р. встановлював співвідношення флотів США, Британії та Японії, як 5:5:3¹⁸⁵). Як наслідок, Токіо демонстративно вийшов з усіх підписаних раніше морських угод¹⁸⁶. У зв'язку з цим постало питання про скликання конференції з проблеми скорочення озброєнь на морі, яка у результаті відбулася у Лондоні з грудня 1935 р. по березень 1936 р.

Під час двосторонніх переговорів напередодні конференції британські представники висловили свою солідарність з позицією США і погодилися не йти на будь-які поступки Японії¹⁸⁷. Франція, яка теж брала участь у конференції, демонструвала не таку радикальну позицію: на думку французького посла у Великій Британії Ш. Корбена, паритет Токіо у військово-морських озброєннях, як і вся морська угода, були можливими лише за сприятливої міжнародно-політичної ситуації¹⁸⁸. Російський дослідник М. Єрмакова стверджувала, що Париж так намагався звернути увагу США і Великої Британії до німецької проблеми, як пріоритетної, однак змушений був

¹⁸³ The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – P. 117.

¹⁸⁴ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 245.

¹⁸⁵ Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 2: Multilateral 1918 – 1930 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968. – P. 353.

¹⁸⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 406.

¹⁸⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 156-158.

¹⁸⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 67.

не чинити спротив їхнім рішенням¹⁸⁹. Японія, як наслідок, знову вийшла з переговорного процесу, і нова морська конвенція у березні 1936 р. була підписана уже без неї¹⁹⁰.

Водночас, ще під час конференції британська делегація вирішила, очевидно, продовжити свою стратегію у відносинах з Німеччиною щодо ВМФ і висунула пропозицію укласти майбутній договір на базі чинного британсько-німецького, залучивши до процесу інші держави.¹⁹¹ Однак підтримки США Лондон цього разу не отримав: через нібито спротив Франції Н. Дейвіс за згодою з К. Хеллом та Ф. Рузвельтом заявив про відмову укладати угоду на базі двосторонніх домовленостей Великої Британії та Німеччини¹⁹². З огляду на схвалення вищезгаданого морського договору між Лондоном та Берліном у червні 1935 р., США продемонстрували неоднозначність своєї позиції. На наш погляд, це свідчило, з одного боку, про бажання Вашингтона залучити Велику Британію, як лише тактичного союзника, у своєму суперництві з Японією, а з іншого – максимально уникнути втягнення у внутрішньоєвропейські проблеми.

Крім того, у новому Лондонському морському договорі було вміщено так званий «гарантійний пункт», який давав змогу перегляду встановлених лімітів на озброєння за умов агресивних держав, які не підписали угоду, а, отже, Німеччини¹⁹³. Н. Дейвіс заявив про «вагомий внесок у збереження міжнародної безпеки та миру». З іншого боку, договір лише надав дозвіл країнам Заходу розпочати власну ремілітаризацію за необхідності, тобто

---

¹⁸⁹ Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014 – С. 151.

¹⁹⁰ Papers Relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – P. 297.

¹⁹¹ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 94.

¹⁹² R. Phillips to F. Roosevelt. February 25, 1936 / PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 142. London Naval Conference: 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.. – P. 1-2.

¹⁹³ Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 3: Multilateral 1931 – 1945 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968. – P. 272.

підготовку до можливої війни. Так, на думку М. Єрмакової, Лондонська морська угода спричинила подальше зближення Великої Британії, Франції та США, як майбутніх союзників у Другій світовій війні¹⁹⁴.

З одного боку, можна погодитися з тезою М. Єрмакової щодо важливості японського фактору у розвитку британсько-американських відносин у середині 1930-х років. З іншого, не можна не звернути увагу на економічний аспект цих відносин. На думку американського історика Л. Гарднера, з 1933 по 1937 рр. між Британією та США зберігалось порозуміння у торговельно-економічній сфері, у той час як зв'язки з Німеччиною у цій сфері падали¹⁹⁵. Справді, ми можемо прослідкувати деяке зниження напруженості у переговорах щодо торговельних угод між обома державами, порівняно з попередніми роками у зв'язку з вищезгаданими Оттавськими угодами. Рішення Лондона все ще турбували США, адже це ставило під загрозу успішність їх подальших торговельних операцій з британськими домініонами. З огляду на те, що представники Сполучених Штатів продовжували наполягати на укладенні нової «конвенції з лібералізації торгівлі» навіть через 2 роки після Оттавських угод, свідчить про відсутність повного взаєморозуміння Лондона та Вашингтона в економічній сфері. Разом з тим, можна прослідкувати бажання США іти на значні поступки Великій Британії для вирішення проблеми. Так, у меморандумі про засідання тарифної комісії директор американського Комітету досліджень державної політики у міжнародних економічних відносинах Е. Хансен зазначав про відсутність особливого інтересу Лондона щодо торговельної угоди з США¹⁹⁶. Під час того ж засідання, однак, американські представники запропонували розглянути питання дво-, або трирічного мораторію на виплату боргів Великої Британії

---

¹⁹⁴ Єрмакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Єрмакова. – М.: МГУ, 2014 – С. 154-155.

¹⁹⁵ Gardner L. Economic Aspects of New Deal Diplomacy. – Boston: Beacon Press, 1971. – P. 105-106.

¹⁹⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – P. 797-798.

Вашингтону за наслідками Першої світової війни. Крім того, вони погоджувалися на можливість підняття курсу фунта стерлінга щодо долара¹⁹⁷. З огляду це, на наш погляд, можна стверджувати про деяку залежність Сполучених Штатів від позиції Лондона щодо як економічних, так і міжнародно-політичних питань (порівняємо, наприклад, дану ситуацію з відносинами обох держав на фоні вищезгаданої проблеми відновлення паритету Японії у військово-морському флоті).

Отже, для британсько-американських відносин на фоні ремілітаризації Німеччини упродовж 1934 – 1935 рр., на наш погляд, були характерні такі тенденції:

1) Як і раніше, недостатнє розуміння Великою Британією і США загроз для міжнародно-політичної ситуації поступової ревізії Німеччиною Версальського договору. Водночас, варто звернути увагу на деякі відмінності позиції двох держав: якщо адміністрація Ф. Рузвельта, взагалі, намагалася уникнути втручання у відносини європейських держав, то Лондон поступово почав схилитися до двосторонніх домовленостей з Берліном, які стали фактично передумовою для політики умиротворення, яку проводив пізніше уряд Н. Чемберлена.

2) Намагання Сполучених Штатів домогтися підтримки Лондона у «конфлікті інтересів» на Тихому океані з Японією. Так, на фоні ремілітаризації Німеччини саме японський уряд розглядався Вашингтоном, як потенційний супротивник. Водночас, адміністрація Ф. Рузвельта прагнула використати Велику Британію, як лише тактичного союзника на Далекому Сході, оскільки Лондон теж був потенційним суперником у боротьбі за розподіл «сфер впливу» у регіоні.

3) Провідний вплив на британсько-американські відносини, як і раніше, саме економічних факторів – таких, як спроба укладення нового торговельного договору замість досить не вигідних для Сполучених Штатів

---

¹⁹⁷ Ibid. – P. 800-801.

Оттавських угод 1932 р. та проблема виплат Великою Британією повоєнних боргів.

2.3. Окупація Німеччиною Рейнської демілітаризованої зони та її вплив на розвиток британсько-американських відносин (січень – липень 1936 р.)

Після введення у дію «Закону про утворення вермахту» навесні 1935 р. у Німеччині розпочалося масштабне озброєння, щоправда, це не стосувалося Рейнської області. Справа в тому, що за Версальським мирним договором регіон увійшов у так звану 50-кілометрову демілітаризовану зону уздовж лівого і правого берегів р. Рейн, де Німеччині було заборонено тримати будь-які війська і будувати укріплення¹⁹⁸. Заборони у 1925 р. були підтверджені на конференції у Локарно¹⁹⁹. Після того, як нацистський режим упродовж 1934 – 1935 рр. уже здійснив порушення чинних міжнародних договорів, у Великій Британії і США розуміли, що наступні агресивні дії Німеччини – лише питання часу. Так, навесні 1935 р., тобто за рік до окупації військами вермахту Рейнської зони, американський посол у Берліні У. Додд у звітах Держдепартаменту неодноразово повідомляв про зростання кількості нацистських казарм та аеродромів з бомбардувальниками. На його погляд, війна для Німеччини була «безпосередньою і пріоритетною ціллю», яка повинна була реалізуватися за 1-2 роки²⁰⁰. Американський посол в Італії Б. Лонг у листі до президента Сполучених Штатів Ф. Рузвельта, взагалі,

---

¹⁹⁸ Итоги империалистической войны. Версаль. Серия мирных договоров /Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина /Пер. с фр. – М, 1925. – С. 21.

¹⁹⁹ Документы международных отношений (1917 – 1945 гг.) / Моск. гос. институт международных отношений (ун-т) МИД РФ; Сост. И. А. Ахтамзян. – М.: МГИМО, 1999. – С. 46-47.

²⁰⁰ FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1952. – P. 321.

стверджував, що війна для Європи навіть була необхідною, як «ліки від хвороби»²⁰¹.

Щодо дій у відповідь на можливу загрозу з боку Берліна, то тут позиції Великої Британії і США у більшості збігалися – стримування Німеччини без використання військових методів. У Британії – це курс на досягнення двосторонніх домовленостей з Третім Рейхом, яскравим виявом чого стала угода щодо військово-морського флоту. Договір узаконював співвідношення 35:100 (тобто німецький флот складав 35 % від англійського) і дозволяла Німеччині мати однакову з Британією кількість підводних човнів²⁰². У Вашингтоні пов'язували можливість військових дій проти режиму А. Гітлера з ризиком розповсюдження більшовизму, вважаючи Третій Рейх своєрідною «буферною зоною». Таку позицію відстоював, передусім, Б. Лонг²⁰³. Тому розглянемо, чи вплинула окупація німецькими військами Рейнської зони навесні 1936 р. на зовнішньополітичні позиції Великої Британії та США, а також які наслідки це мало для взаємин цих держав.

Ще за рік до вступу вермахту до Рейнської області, А. Гітлер під час своєї промови у рейхстазі 21 травня 1935 р. запевнив про своє небажання порушувати Локарнський договір, а, отже, змінювати коли-небудь «status quo» демілітаризованої зони²⁰⁴. Такі запевнення продовжувалися аж до лютого 1936 р.²⁰⁵, у той час як ще улітку 1935 р. генералітет Німеччини знав про справжні плани німецького канцлера²⁰⁶. Серед командирів вермахту точилися дискусії щодо окупації Рейнської зони через низьку боєздатність німецьких

---

²⁰¹ B. Long to F. Roosevelt. April 19, 1935 / PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 41. Italy: Long, Breckinridge 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.

²⁰² The Anglo-German Naval Agreement // Totally History. – Access mode: <http://totallyhistory.com/the-anglo-german-naval-agreement/>

²⁰³ B. Long to F. Roosevelt. April 19, 1935 / PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 41. Italy: Long, Breckinridge 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum.

²⁰⁴ DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. IV (April 1, 1935 – March 4, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1962. – No 96. – P. 175.

²⁰⁵ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 189.

²⁰⁶ Nazi Conspiracy and Aggression. Vol. VII / by US Office of Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 454

військ. Це, зокрема, підтвердив экс-прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж під час розмови з повноважним представником СРСР у Лондоні І. Майським, згадуючи про маневри вермахту у Баварії у вересні 1936 р. Британський політик назвав німецьких солдатів «хлопчиками» і висловив сумнів, що А. Гітлер може розпочати яку-небудь війну раніше, ніж за 10 років. Водночас, Д. Ллойд Джордж зазначив що окупація Німеччиною Рейнської області відбулася через «систематичні відступи» британського та французького урядів, які начебто «лише розпалювали апетити агресорів і робили їх сміливішими»²⁰⁷. Фактично на це німецький канцлер і сподівався.

Формальним приводом для вступу вермахту до Рейнської зони 7 березня 1936 р. стала ратифікація французьким парламентом договору про взаємодопомогу з СРСР у випадку агресії, здійсненої щодо них іншими державами²⁰⁸. Під час виступу у рейхстазі того ж дня А. Гітлер звинуватив Францію у порушенні Локарнського договору, таким чином виправдавши свої дії²⁰⁹. Водночас, як канцлер, так і його генерали намагалися уникнути можливих бойових дій з французькими військами, тому за найменшого спротиву французів вермахт згідно з таємним наказом повинен був негайно відступити²¹⁰. Однак ні Париж, ні Лондон не розпочали війну через Рейнську зону, обмежившись нотами протесту.

Е. Іден, міністр закордонних справ Великої Британії, у розмові з французьким колегою П. Фланденом так прокоментував позицію свого уряду: «Окупація рейхсвером Рейнської зони завдала серйозного удару по принципу дотримання чинних договорів. Але, на щастя, немає підстав вважати, що дії

---

²⁰⁷ Документы внешней политики СССР. Том 20. 1 января – 31 декабря 1937 г. – М.: Политиздат, 1976. – С. 357-358

²⁰⁸ Документы международных отношений (1917 – 1945 гг.) / Моск. гос. институт международ. отношений (ун-т) МИД РФ; Сост. И. А. Ахтамзян. – М.: МГИМО, 1999. – С. 69-72

²⁰⁹ The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938) / by M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – P. 774-775.

²¹⁰ Shirer W. Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent, 1934 – 1941. – N. Y.: Alfred A. Knopf, 1941. – P. 45.

Німеччини пов'язані з будь-якою загрозою військових дій»²¹¹. У газеті «News Chronicle» обгрунтовувалася думка, що Рейнська криза була лише «символічним» актом агресії, і тому жодний британець не мав достатніх підстав для підтримки французьких військ у можливій війні з Німеччиною. У газеті «Evening Standart», взагалі, Локарнський договір, який порушив нацистський режим, було названо «нічним кошмаром» і «постійною загрозою для миру і процвітання»²¹². Нарешті, на думку депутата Палати громад Г. Ніколсона, у деяких регіонах Британії начебто вважали, що вермахт вступив на власну територію і тому не порушив територіальні межі сусідніх держав²¹³.

Чимало істориків після Другої світової війни критикували бездіяльність Великої Британії, звинувативши уряд С. Болдуїна у втраті шансу уникнути майбутнього світового конфлікту²¹⁴. Тієї ж позиції згодом дотримувався і В. Черчилль, британський прем'єр-міністр у 1940 – 1945 і 1951 – 1955 рр.: на його думку, саме через рішення Лондона Німеччину не було зупинено, хоч Франція і демонструвала готовність до військової операції²¹⁵. Однак у наступного покоління дослідників з'явилися протилежні погляди. Так, англійський історик Дж. Емерсон стверджував про існування у Лондоні «провини» за Версальський договір, зростання пацифізму і пріоритет Британії у вирішенні важливих соціально-економічних проблем²¹⁶. Можна погодитися з цією думкою, адже, по-перше, в уряді вважали, що британська громадськість

---

²¹¹ Shirer W. *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany* / W. Shirer. – N.Y.: Simon & Schuster, 1960. – P. 293-294.

²¹² *Germany and Locarno: British Press Views* / *The Times*, March 10, 1936. – Access mode: <https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1936-03-10/18/5.html?region=global>

²¹³ Nicolson H. *Germany and the Rhineland* / *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931 – 1939)*. Vol. 15. No. 6 (Nov. - Dec., 1936). – P. 4. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/2602408>

²¹⁴ Mowat C. *Britain Between the Wars, 1918 – 1940* / C. L. Mowat. – L.: Methuen & Co, 1968. – P. 557.

²¹⁵ Churchill W. *The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 175.

²¹⁶ Reinolds B. *The British Government and the Rhineland Crisis* / B. Reinolds / *Masters Research Thesis*. – Melbourne: School of Historical Studies, 2010. – P. 4-5.

не готова до ймовірної війни через окупацію Рейнської зони²¹⁷. По-друге, у 1935 р. у Британії була зафіксована рекордна кількість безробітних з кінця Першої світової війни – 725 тис. осіб²¹⁸, тому англійці явно не поділяли думку про можливе зменшення соціальних виплат, щоб використати ці кошти на інші потреби²¹⁹. По-третє, ремілітаризація стала менш актуальною у зв'язку зі значним скороченням ринків збуту товарів у першій половині 1930-х років і жорсткою торговельною конкуренцією зі Сполученими Штатами²²⁰. У результаті, військовий міністр Великої Британії А. Дафф Купер після окупації Рейнської зони заявив про неготовність своєї держави до війни щонайменше до літа 1939 р.²²¹

Щодо позиції США, то держсекретар К. Хелл не заперечував ревізію Німеччиною Версальського і Локарнського договорів, але оскільки Вашингтон не брав участі у підписанні цих угод, то Німеччина нібито «не порушила жодних зобов'язань щодо Сполучених Штатів»²²². Деякі американські сенатори, взагалі, виправдовували дії нацистського режиму²²³. Водночас, не можна стверджувати, що у Вашингтоні не розуміли загрози, яку міг становити нацистський режим після окупації Рейнської області. Так, американський посол у Німеччині У. Додд у листі до К. Хелла назвав

²¹⁷ DGFP 1918 – 1945. Series C (1933-1937). Vol. V (March 5 – October 31, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1966. – No 178. – P. 237.

²¹⁸ CAB 24-263. Meetings and papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937. №172 (36) / The National Archives – P. 31. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-263.pdf>

²¹⁹ CAB 24-265. Meetings and papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937. №327 (36) / The National Archives. – P. 227. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-265.pdf>

²²⁰ Gregg P. Modern Britain: A Social and Economic History Since 1760 / P. Gregg. – N. Y.: Pegasus, 1967. – P. 426-428. – Access mode: https://archive.org/details/modernbritainsoc0000greg_z1z5/page/440/mode/2up

²²¹ CAB 24-265. Meetings and papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937. №326 (36) / The National Archives. – P. 224. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-265.pdf> 4

²²² C. Hull to F. Roosevelt, March 9, 1936 / Box № 31. Germany: 1933 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. P. 1-2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0312.pdf

²²³ DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. V (March 5 – October 31, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1966. – No 42. – P. 67.

нацистську Німеччину «ще небезпечнішою для світу, ніж у 1914 р.»²²⁴. Посол у Варшаві Дж. Кадехі у листі до президента Ф. Рузвельта заявив: «Якщо гітлерівський режим не буде повалено, то війна у Європі неминуча, як неминучим є схід сонця». При цьому він назвав окремі протести британських політиків «криком у пустелі»²²⁵.

Однак адміністрація Ф. Рузвельта не наважилася змінити свій ізоляціоністський курс у зовнішній політиці: у лютому 1936 р. Конгрес США продовжив термін дії Закону про нейтралітет, прийнятого 31 серпня 1935 р.²²⁶. Закон забороняв Сполученим Штатам у разі нового масштабного військового конфлікту не лише брати участь у ньому, а й експортувати зброю, боєприпаси, військове спорядження у будь-який порт держав-учасниць війни²²⁷. Насамперед, ці обмеження стосувалися Європи.

Британсько-американські відносини на фоні нових агресивних дій нацистського режиму продовжували залишатися складними у сфері міжнародної торгівлі. Так, держсекретар США К. Хелл у меморандумах неодноразово виступав проти укладення Великою Британією двосторонніх торговельних угод²²⁸. На його думку, це нібито порушувало міжнародний баланс у фінансовій сфері, за збереження якого виступав Вашингтон. Це начебто також погіршувало загальне економічне становище держав, з якими британський уряд ще не укладав таких угод, та «сприяло елементам, які намагаються закріпити ці недалекоглядні заходи, завдаючи шкоди... світові в цілому». Однак причиною цих непорозумінь між Лондоном і Вашингтоном були саме інтереси США і, насамперед, американських компаній-експортерів

---

²²⁴ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 195.

²²⁵ J. Cudahy to F. Roosevelt, March 20, 1936 / Box № 46. Poland: 1935 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 1-2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0447.pdf

²²⁶ Peace and War. United States Foreign Policy, 1931-1941. – W.: US Government Printing Office, 1943. – P. 313-314.

²²⁷ Ibid. – P. 265-266.

²²⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 630-631.

товарів на міжнародному ринку. У список держав, з якими британський уряд упродовж 1933 – 1936 рр. підписав двосторонні угоди про взаємне зниження торговельних бар'єрів, входили і деякі країни Латинської Америки – Аргентина та Уругвай, які адміністрація Ф. Рузвельта сприймала, як свою зону економічних інтересів²²⁹.

Однак не можна стверджувати про відсутність впливу німецького чинника у торговельних відносинах Великої Британії і Сполучених Штатів. У меморандумах К. Хелл часто використовував згадки про нацистський режим, як інструмент впливу на Лондон. Наприклад, 22 січня держсекретар зазначив про зростання кількості безробітних у багатьох державах світу через вплив британської економічної політики, що, як наслідок, призводить до встановлення у цих країнах «диктаторських режимів», а 5 лютого закликав Британію об'єднати зусилля для відновлення «фінансової, біржової, кредитної та торговельної діяльності» з метою запобігти «військовому домінуванню» Німеччини над Європою²³⁰. Крім того, після окупації Німеччиною Рейнської демілітаризованої зони спостерігається посилення тиску США на Лондон у зв'язку з економічними проблемами. Наприклад, К. Хелл у меморандумі 1 квітня зазначив, що британська торговельна політика лише стимулювала агресію Німеччини та Італії у Європі, тобто долала «симптоми», у той час як потрібно боротися з самим «захворюванням»²³¹. Подібні заяви Держдепартаменту США, вочевидь, вплинули на позицію Лондона: так, лорд У. Ренсимен, президент Ради торгівлі Великої Британії, 30 квітня під час засідання звернув увагу на необхідність змін чинної стратегії у галузі міжнародної торгівлі для побудови «міцних політичних і економічних відносин між народами», оскільки попередня уже нібито виконала свою місію²³². Як наслідок, 26 травня в опублікованому меморандумі британського

---

²²⁹ Ibid. – P. 637-643.

²³⁰ Ibid. – P. 632-634.

²³¹ Ibid. – P. 654.

²³² Ibid. – P. 662.

уряду зазначалося про майже «тотожність» цілей Лондона і Вашингтона і про «тимчасовість» вже укладених двосторонніх торговельних угод з іншими державами²³³.

Однак, коли переговори дійшли до ліквідації тарифів щодо канадської пшениці згідно з Оттавськими угодами 1932 р., уряд Великої Британії вирішив відкласти заяву про зміни у своїй комерційній політиці, що супроводжувалося у наступні місяці посиленням торговельної конкуренції з США²³⁴. Передусім, новою проблемою стало прийняття під тиском Лондона африканськими колоніями Нігерією і Золотим Берегом рішення щодо пільгових тарифів на імпорт британського тютюну. Одна з причин такого рішення – бажання витіснити звідти американських виробників²³⁵. Як наслідок, К. Хелл відразу ж зазначив про своє «розчарування», охарактеризувавши позицію уряду С. Болдуїна, як «статичну, або інертну» з перспективами перетворення світової торгівлі у «хаос особливих домовленостей»²³⁶. При цьому, на думку держсекретаря, найбільшим апологетом чинної торговельної політики Лондона був канцлер казначейства і майбутній прем'єр-міністр Н. Чемберлен. Водночас, подальші згадки К. Хелла про окупацію Німеччиною Рейнської зони уже не зумовлювали бажаних результатів²³⁷.

Щодо цілей Лондона, то президент Ради торгівлі У. Ренсімен у своїй промові 27 лютого 1936 р. зазначив, що причиною укладання двосторонніх угод є нібито необхідність позбутися боргової залежності Великої Британії від США, наголосивши також про наявність в останніх значних золотовалютних запасів²³⁸. Фактор існування боргів перед Вашингтоном, на наш погляд, є важливим, оскільки Сполучені Штати після Першої світової війни стали

---

²³³ Ibid. – P. 665-666.

²³⁴ Ibid. – P. 672.

²³⁵ Ibid. – P. 731-733.

²³⁶ Ibid. – P. 673-675.

²³⁷ Ibid. – P. 690-691.

²³⁸ Ibid. – P. 645.

міжнародним кредитором, передусім, щодо постраждалих країн Європи²³⁹. У дипломатичних документах неодноразово згадується про ще один чинник: суперництво американського долара і фунта-стерлінгів, британської валюти. Так, У. Ренсимен під час виступу у Палаті громад у липні 1936 р. підтвердив успішність чинної торговельної політики Великої Британії, зазначивши, що будь-яка інша позиція держав заснована на «побоюванні» можливої інфляції через нібито «переоцінку» своєї грошової одиниці²⁴⁰. І, справді, можна погодитися з думкою економістів Б. Ейхенгріна з Каліфорнійського університету, А. Меля і Л. Чицу з Європейського центрального банку, що уже після 1933 р. фунт займав такі ж позиції у міжнародній торгівлі, що і долар²⁴¹.

Третім фактором відносин Великої Британії із США у період Рейнської кризи були агресивні дії Японії на Далекому Сході. По-перше, тривогу у Лондоні викликало значне відставання у Великої Британії від Японії у морських озброєннях. Так, за даними першого лорда Адміралтейства Б. Монселла, Японія за попередні 10 років оновила майже весь свій флот²⁴², тоді як Лондон не побудував жодного корабля²⁴³. При цьому ремонт старих кораблів Б. Монселл назвав «розливом вина у старі пляшки»²⁴⁴. Водночас, ще у 1932 р. Комітет оборони Британської імперії у черговому звіті стверджував,

---

²³⁹ Burk K. The House of Morgan in Financial Diplomacy, 1920 – 1930 / Anglo-American Relations in the 1920s. The Struggle for Supremacy / by B. McKercher. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press LTD, 1991. – P. 126-127. – Access mode: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-11919-6>

²⁴⁰ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – P. 679

²⁴¹ When Did the Dollar Overtake Sterling as the Leading International Currency? Evidence from the Bond Markets / by L. Chitu, B. Eichengreen and A. Mehl / European Central Bank. Working Paper Series. No 1433 (May 2012). – Frankfurt am Main: European Central Bank, 2012. – P. 20. – Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.09.008>

²⁴² Great Britain. Parliament. House of Commons. The Parliamentary Debates, 14.03.1935. – P. 591. – Access mode: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1935/mar/14/sir-bolton-eyres-monsells-statement>

²⁴³ CAB 24-263. Meetings and papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937. №175 (36) / The National Archives – P. 85. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-263.pdf>

²⁴⁴ Great Britain. Parliament. House of Commons. The Parliamentary Debates, 14.03.1935. – P. 591. – Access mode: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1935/mar/14/sir-bolton-eyres-monsells-statement>

що у разі початку війни на Тихому океані і нападу японців на англійські порти, флот витратить щонайменше 38 днів лише на шлях до них²⁴⁵. Тому це і штовхало британський уряд до зближення з США, суперником Токіо за вплив у Західній півкулі. І якраз на фоні окупації Німеччиною Рейнської зони, у березні 1936 р. у Лондоні було укладено нову міжнародну морську конвенцію за якою суттєво обмежувалася тоннажність крейсерів²⁴⁶. Водночас, договір підписали лише Велика Британія, США і Франція без участі Японії, яка, демонструючи протест, вийшла з переговорів²⁴⁷.

Отже, для британсько-американських відносин на фоні окупації Німеччиною Рейнської демілітаризованої зони, на наш погляд, були характерні такі тенденції:

1) Поступове розуміння у Лондоні загрози нацистської Німеччини для збереження миру у Європі. Водночас, у Великій Британії зростали пацифістські настрої – небажання суспільства розпочинати військовий конфлікт через окупацію Рейнської області, що в результаті і вплинуло на досить стриману реакцію уряду С. Болдуїна на нові агресивні дії режиму А. Гітлера.

2) Законодавче закріплення «ізоляціонізму» у Сполучених Штатах. Водночас, прийнятий американським Конгресом у 1935 р. Закон про нейтралітет не лише не переглядався у зв'язку з ремілітаризацією Рейнської зони, а й був продовжений на невизначений термін.

3) Загострення британсько-американських відносин в економічній сфері. Так, проблема виплат Вашингтону повоєнних боргів, боротьба із США за світові ринки поряд зі значним рівнем безробіття, крахом надій на

---

²⁴⁵ CAB 24-229. Meetings and papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937. №104 (32) / The National Archives – P. 26. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-229.pdf>

²⁴⁶ Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 3: Multilateral 1931 – 1945 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968. – P. 261-262.

²⁴⁷ Papers Relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – P. 297.

роззброєння всіх провідних держав суттєво вплинули на позицію Лондона щодо окупації Німеччиною Рейнської зони. Водночас, адміністрація Ф. Рузвельта використовувала німецький чинник для реалізації своїх інтересів, штовхаючи уряд С. Болдуїна на поступки у торговельній політиці та використовуючи Британію, як тактичного союзника, у протистоянні з Японією на Тихому океані.

2.4. Втручання Німеччини у Громадянську війну в Іспанії та його вплив на розвиток британсько-американських відносин (липень 1936 – травень 1937 рр.)

У другій половині 1936 р. міжнародно-політична ситуація у Європі дедалі погіршувалась: недовірливість навіть найефективніших мирних засобів протидії італійській агресії проти Ефіопії (а саме – торговельно-економічних санкцій, які були скасовані Лігою Націй у липні того ж року²⁴⁸), а також бездіяльність країн Заходу щодо дій Німеччини у Рейнській зоні «розв'язували руки» А. Гітлеру та Б. Муссоліні на втілення подальших експансіоністських планів. Яскравим прикладом цього є втручання двох режимів у Громадянську війну в Іспанії.

Як відомо, 31 березня 1934 р. представники іспанських ультраправих політичних сил на чолі з маршалом І. Бальбо здійснили візит до Рима, де підписали з Б. Муссоліні протокол, у якому останній зобов'язувався надавати всебічну допомогу майбутнім іспанським заколотникам у їхній боротьбі республіканським урядом, зокрема й здійснювати постачання зброї²⁴⁹. Однак,

---

²⁴⁸ May M. A. *Fuelling Fascism: British and Italian Economic Relations in the 1930s, League Sanctions and the Abyssinian Crisis: PhD Thesis.* / M. A. May. – L.: School of Economics and Political Science (University of London), 2000. – P. 257. – Access mode: <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.482810>

²⁴⁹ Клотц Г. Уроки гражданской войны в Испании // Пер. с французского. – М.: Воениздат НКО СССР, 1938. – С. 81.

якщо Б. Муссоліні діяв відповідно до вищезгаданого протоколу з фалангістами (так називали ворогів республіканців під час Громадянської війни в Іспанії), то щодо причин втручання А. Гітлера у цей конфлікт історики дуже часто дискутують. Так, на думку американського військового історика Г. Вайнберга, це трапилося через прагнення німецького канцлера послабити Францію, як свого потенційного противника у Західній Європі, яка у разі перемоги франкістів опинилася б у оточенні тоталітарних держав²⁵⁰. За інформацією, опублікованою у дипломатичних документах, 22 липня 1936 р., коли канцлер перебував на Вагнерівському музичному фестивалі у м. Байройт, до нього прибув німецький бізнесмен з Марокко з листом від Ф. Франко, іспанського диктатора і лідера фалангістів, з проханням допомоги йому літаками і іншою зброєю. І після обговорення цієї пропозиції з рейхсміністром авіації Г. Герінгом та В. Бломбергом фюрер нібито прийняв рішення втрутитися у події в Іспанії²⁵¹.

Як наслідок, уже 25 листопада 1936 року, А. Гітлер уклав так званий Антикомінтернівський пакт із ще одним агресором – Японією, яка весь час була проблемою для США щодо зон впливу на Тихому океані²⁵². Метою пакту була спільна боротьба з діяльністю Комінтерну – міжнародної організації під керівництвом Кремля, метою якої була світова соціалістична революція²⁵³. Пізніше, 6 листопада 1937 р., до договору приєдналася Італія, що означало завершення формування «осі» Берлін-Рим-Токіо²⁵⁴.

---

²⁵⁰ Weinberg G. L. Hitler's Foreign Policy 1933 – 1939: The Road to World War II. – N. Y.: Enigma Books, 2010. – P. 228.

²⁵¹ DGFP 1918 – 1945. Series D (1933 – 1937). Vol. III. Germany and the Spanish Civil War (1936 – 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – P. 1-2.

²⁵² DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. VI (November 1, 1936 – November 14, 1937). – W.: U.S. Government Printing Office, 1983. – No 57. – P. 109.

²⁵³ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 194.

²⁵⁴ DGFP 1918 – 1945. Series D (1933 – 1937). Vol. I. From Neurath to Ribbentrop (September, 1937 – September, 1938). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – No 17. – P. 26-27.

Щодо реакції США на дії нацистського режиму, то секретар внутрішніх справ Г. Ікес заявив, що нібито без допомоги Берліна «заколотники були б уже розгромлені»²⁵⁵, а посол в Іспанії К. Бауерс – що підтримка Німеччиною й Італією режиму Ф. Франко – це знищення демократії²⁵⁶. Водночас, офіційною відповіддю США на пропозицію іспанського республіканського уряду засудити дії Німеччини, відображену у меморандумі держсекретаря К. Хелла від 1 червня 1937 р., було підтвердження «ізоляціоністського» курсу Вашингтона²⁵⁷. К. Хелл у спогадах так охарактеризував позицію адміністрації Ф. Рузвельта щодо німецько-італійської інтервенції: «Нам довелося дотримуватися ширшого курсу, за яким визнавалася суттєва загроза переростання Громадянської війни в Іспанії у загальноєвропейську»²⁵⁸. Як наслідок, коли кілька американських компаній спробували продати уряду Іспанії зброю і літаки, Ф. Рузвельт на прес-конференції рішуче засудив таку спробу, назвавши її «непатріотичною»²⁵⁹, а 6 січня 1937 р. сенат проголосував за внесення поправки до Закону про нейтралітет, прийнятого у 1935 р.: відтоді заборонялося експортувати зброю, боєприпаси, спорядження у будь-який порт не лише держав-учасниць міжнародних військових конфліктів, а й у разі громадянської війни²⁶⁰. Щодо думки американців, то суспільство здебільшого теж було на боці адміністрації Ф. Рузвельта: у лютому 1937 р. за результатами опитування лише 22 % підтримували республіканський уряд, у той час як за нейтралітет виступали 67 %²⁶¹.

²⁵⁵ Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936-1939. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 73.

²⁵⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 363.

²⁵⁷ Ibid. – P. 314.

²⁵⁸ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 485.

²⁵⁹ Ibid. – P. 490.

²⁶⁰ CR. Vol. 81. Part 1. Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 75-th Congress. – P. 78-80. – Access mode: <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1937/01/06/senate-section>

²⁶¹ American Institute of Public Opinion – Surveys, 1938 – 1939 // Public Opinion Quarterly. – Vol. 3. – № 4 (Oct., 1939). – Oxford: University Press, 1939. – P. 600. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/2744994>

Окрім необхідності дотримання «ізоляціонізму» у зовнішній політиці, причиною невтручання США був страх перед комунізмом. Справа в тому, що на боці республіканців в Іспанії у війні брав участь СРСР: наприкінці 1936 р. туди прибули радянські танки, сотні вантажівок, зброя та понад 100 літаків²⁶². У зв'язку з цим, заступник держсекретаря США У. Філіпс стверджував, що у випадку поразки прихильників Ф. Франко, «комунізм у Європі буде значно розповсюджений»²⁶³, а американський посол в Іспанії К. Бауерс – що у недалекому майбутньому демократичним державам прийдеться обирати поміж «бути цілком фашистськими, або комуністичними»²⁶⁴. При цьому помічник держсекретаря Сполучених Штатів С. Веллес зазначив, що СРСР доклав «куди більше зусиль» для врегулювання ситуації в Іспанії, ніж США, Велика Британія і Франція²⁶⁵. Секретар внутрішніх справ Г. Ікес у спогадах зазначив, що Вашингтон, взагалі, нібито надавав допомогу іспанським фалангістам і їхнім союзникам – Італії і Німеччині²⁶⁶.

Щодо позиції Великої Британії, то уряд С. Болдуїна у серпні 1936 р. приєднався до декларації про невтручання у громадянську війну²⁶⁷ і навіть чинив дипломатичний тиск на інші держави для уникнення можливого продажу зброї Іспанії. Так, 27 липня американський посол у Парижі Дж. Страус писав держсекретарю, що незважаючи на офіційну заборону французьким урядом Л. Блюма, міністр авіації Франції вирішив надіслати республіканцям у Мадриді зброю та боєприпаси. Це, у свою чергу, викликало стурбованість Великої Британії, у результаті чого прем'єр-міністр Франції

²⁶² Traina R. American diplomacy and the Spanish Civil War. – L. – Bloomington: Indiana University Press, 1968. – P. 61.

²⁶³ Ibid. – P. 55.

²⁶⁴ Bowers to Hull, September 23, 1936 / Box № 50: Spain, 1933 – 1936. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 8. – http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0478.pdf

²⁶⁵ Welles S. The Time for Decision. – Bombay: Thacker & Co., LTD, 1944. – P. 308-309

²⁶⁶ Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936-1939. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 378.

²⁶⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 2 (Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 485.

змушений був терміново летіти до Лондона на переговори з Е. Іденом. Тож саме після завершення поїздки Л. Блюм на терміновому засіданні Кабінету Міністрів прийняв остаточне рішення про «суворий нейтралітет»²⁶⁸. Схожий тиск Великою Британією був здійснений на уряд Португалії у серпні 1936 р., у результаті чого останній приєднався до угоди про невтручання, залишивши, однак, право діяти на власний розсуд у разі «надзвичайної ситуації». Відповідь явно не сподобалася Лондону, спричинивши термінове припинення відпустки британського посла у Лісабоні²⁶⁹.

Щодо можливої причини такої позиції Великої Британії, на наш погляд, це – загроза нової війни з Німеччиною. Про це, наприклад, свідчать неодноразові згадки Е. Іденом про нібито підозрілий рух німецьких військ на східному кордоні Франції під час вищезгаданих переговорів з Л. Блюмом²⁷⁰.

Розглянемо, чим же характеризувалися британсько-американські відносини на фоні втручання Німеччини у Громадянську війну в Іспанії. Так, у Вашингтоні критикували Велику Британію за її «пасивність» щодо Берліна. К. Бауерс у листі до президента США звинувачував міністра закордонних справ Е. Ідена у таємній підтримці іспанських фалангістів, оскільки він нібито «пропагував у Палаті громад таке, що жоден чесний політик робити не посмів би»²⁷¹. Ф. Рузвельт у листі до К. Хелла назвав твердження уряду С. Болдуїна про нібито відсутність доказів втручання нацистського режиму у події в Іспанії «смішними»²⁷². Водночас, К. Бауерс захищав схожу позицію США щодо «невтручання», адже адміністрація Ф. Рузвельта начебто ні разу не брала участь у якому-небудь «неприємному інциденті», пов'язаному з Іспанією. Там же він, як не дивно, виправдовував політику уряду С. Болдуїна, спростовуючи

---

²⁶⁸ Ibid. – P. 448.

²⁶⁹ Ibid. – P. 486-487.

²⁷⁰ Ibid. – P. 448.

²⁷¹ Bowers to Roosevelt, December 16, 1936 / Box № 50: Spain, 1933 – 1936. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 3. – http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0478.pdf

²⁷² Kinsella W. Leadership in isolation. Franklin Roosevelt and the origins of the Second World War. – Boston: G. K. Hall & Co, 1978. – P. 87.

будь-які підозри щодо британсько-американських «злочинних дій» у торговельних операціях з фалангістами²⁷³.

Однак саме події в Іспанії призвели до чергової спроби Ф. Рузвельта скликати нову конференцію з роззброєння за участі представників усіх провідних держав, передусім, Великої Британії і Німеччини²⁷⁴. Як стверджував К. Хелл у спогадах, її планували провести на борту лінкора і лише з лідерами держав²⁷⁵. На думку президента США, ефективність від присутності 5-6 керівників була б значно вищою, ніж 10 делегатів від кожної з 55-60 країн²⁷⁶. Однак, якщо американський посол у Берліні У. Додд висловлював впевненість щодо згоди демократичних держав Європи на проведення конференції²⁷⁷, то К. Хелл у приватній розмові з німецьким послом у США Г. Лютером назвав таку спробу, взагалі, «безнадійною», оскільки уряди з «діаметрально протилежними поглядами» нібито ніколи не досягнуть компромісу²⁷⁸. Нарешті, підписання Антикомінтернівського пакту між Німеччиною і Японією у листопаді 1936 р. «штовхнуло» США на нові спроби переговорів лише з Великою Британією упродовж наступних кількох місяців.

Так, у лютому 1937 р. секретар фінансів США Г. Моргентау, вочевидь, з ініціативи Ф. Рузвельта заявив тодішньому голові британського казначейства і майбутньому прем'єру Н. Чемберлену, що начебто війні може запобігти

²⁷³ Bowers to Roosevelt, December 16, 1936 / Box № 50: Spain, 1933 – 1936. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 5. – http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0478.pdf

²⁷⁴ Roosevelt to Dodd, August 5, 1936 / Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf

²⁷⁵ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 546.

²⁷⁶ Roosevelt to Dodd, January 9, 1937 / Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf

²⁷⁷ Dodd to Roosevelt, December 7, 1936 / Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf

²⁷⁸ DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. V (March 5 – October 31, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1966. – No 626. – P. 1141.

лише «смілива ініціатива» Лондона і Вашингтона²⁷⁹. Відповіддю Н. Чемберлена стало сподівання на посилення втручання США у вирішення проблеми збереження миру, що, однак, могло відбутися лише за умов зміни чинного Закону про нейтралітет, оскільки він, на думку майбутнього британського прем'єра, здійснював «непряме, але суттєве сприяння агресорам»²⁸⁰. Саме у зв'язку з такою позицією Лондона ідею нової міжнародної конференції тимчасово відклали.

У сфері економіки 25 вересня 1936 р. за ініціативи Парижа було підписано угоду про стабілізацію трьох валют – британського фунта-стерлінгів, американського долара і французького франка з метою нормалізації функціонування обмінного ринку²⁸¹. У своїх спогадах французький фінансовий аташе в Лондоні Е. Монік оцінив значення тристороннього договору, як «стурбованість» Німеччини, яка «виявила можливість ефективнішого переозброєння Великої Британії і Франції завдяки ширшому доступу до американських ресурсів»²⁸². На думку секретаря фінансів США Г. Моргентхау, угода була укладена з метою «зміцнення прагнення» трьох демократій «протистояти тоталітаризму»²⁸³. Водночас, британський історик Е. Гілмен дотримувався іншого погляду, що причиною участі Вашингтона в підписанні цього договору став начебто тиск американських фермерів, які, володіючи значним надлишком продукції, намагалися її продати за кордон²⁸⁴. Це свідчило, на нашу думку, передусім, про загострення торговельної

²⁷⁹ Rock W. R. Chamberlain and Roosevelt: British foreign policy and the United States, 1937 – 1940. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 27.

²⁸⁰ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 100.

²⁸¹ From the Morgenthau Diaries. Vol. 1 (Years of Crisis, 1928 – 1938) / by J. M. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1959. – P. 172-173.

²⁸² Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014. – С. 195.

²⁸³ From the Morgenthau Diaries. Vol. 1 (Years of Crisis, 1928 – 1938) / by J. M. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1959. – P. 455.

²⁸⁴ Gilman E. Economic Aspects of Anglo-American Relations in the Era of Roosevelt and Chamberlain: PhD Thesis / E. Gilman. – L.: University Press, 1976. – P. 71. – Access mode: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2929456/341897.pdf>

конкуренції Великої Британії і США, а також про намагання останніх, як і раніше, укласти вигідну угоду зі зниженими митними тарифами. З іншого боку, адміністрація Ф. Рузвельта, вочевидь, намагалася таким шляхом вирівняти масштаби фінансових операцій долара і фунта-стерлінгів на світовому ринку.

Отже, розглянувши вплив німецького фактора на розвиток британсько-американських відносин на фоні втручання Німеччини у Громадянську війну в Іспанії на боці режиму Ф. Франко, можемо простежити такі тенденції:

1) Остаточне об'єднання зусиль країн-агресорів у так звану «вісь Берлін-Рим-Токіо», які почали загрожувати Великій Британії, Франції і Сполученим Штатам.

2) Неузгодженість позицій Лондона і Вашингтона щодо стримування Німеччини в Іспанії. Так, США демонстрували неготовність переглядати Закон про нейтралітет 1935 р., а Лондон – відмовлятися від декларації про невтручання у Громадянську війну, якої Берлін після підписання не дотримувався.

3) У Лондоні і Вашингтоні продовжували вважати найефективнішим засобом для збереження миру організацію нової міжнародної конференції зі скорочення озброєнь, незважаючи на негативний досвід таких же переговорів у Женеві упродовж 1932 – 1934 рр.

4) Загострення торговельної конкуренції між Великою Британією і США, що, як і раніше, було провідним фактором у відносинах обох держав. Це, передусім, намагання Вашингтона укласти нову торговельну конвенцію і стабілізувати курс долара з метою поступового витіснення з обмінних ринків британського фунта-стерлінгів та допомоги американським фермерам для збуту їхньої продукції.

РОЗДІЛ 3. НІМЕЦЬКИЙ ЧИННИК У БРИТАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ТРАВЕНЬ 1937 – СЕРПЕНЬ 1939 РР.)

3.1. Зміна уряду у Великій Британії та німецький чинник у британсько-американських відносинах (травень 1937 – лютий 1938 рр.)

1937 рік дуже часто називають «роком спокою», адже упродовж цього часу Німеччина, за винятком продовження втручання у Громадянську війну в Іспанії, не здійснила ніяких агресивних дій у Європі. Однак події, які трапились тоді, а також позиція країн Заходу створили для А. Гітлера сприятливі передумови для здійснення безпосередньої окупації територій сусідніх держав – Австрії і Чехословаччини.

Передусім, на міжнародній арені того року постала японська проблема, адже у липні 1937 р. японські війська без офіційного оголошення війни розпочали повномасштабні агресивні дії на півночі Китаю²⁸⁵. 16 липня держсекретар США К. Хелл засудив агресію, закликавши всі держави до «утримання від застосування сили» і від «втручання у внутрішні справи інших народів», до зміни чинних міжнародних угод лише за умов мирного, «впорядкованого» процесу та «взаємної вигоди». При цьому він не покладав відповідальності за розв'язання війни на Токіо. На думку К. Хелла, Вашингтон нібито ще не отримав «достатньо фактів, на основі яких з'явилася б можливість зробити певні висновки»²⁸⁶. Крім того, Конгрес США не поширив дію Закону про нейтралітет щодо ситуації на Далекому Сході, оскільки введення ембарго на продаж зброї та інших військових матеріалів нібито

---

²⁸⁵ Papers Relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – P. 313.

²⁸⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 698, 700.

передбачало офіційне оголошення стану війни між сторонами конфлікту²⁸⁷. У результаті, експорт з території США досить необхідних для Токіо ресурсів – заліза, міді, нафти тощо – виріс з 204 млн. доларів до 288,5 млн., у той час як експорт до Китаю порівняно з 1931 – 1935 рр. суттєво скоротився²⁸⁸. Це, таким чином, суперечило офіційній позиції адміністрації Ф. Рузвельта, відповідно до якої метою Вашингтона було надання у перспективі збройної допомоги китайському уряду Ч. Кайші для боротьби з японцями²⁸⁹.

На нашу думку, на вказане рішення Конгресу США щодо Далекого Сходу вплинув німецький фактор. Адже, як було згадано вище, 25 листопада 1936 р. канцлер Німеччини А. Гітлер підписав з Японією Анतिकомінтернівський пакт, який начебто був спрямований проти СРСР і світового комунізму²⁹⁰. Те, що це суттєво стурбувало Вашингтон, доводить у спогадах секретар внутрішніх справ Г. Ікес. За його словами, Ф. Рузвельт уже тоді вважав Німеччину, Японію та Італію (так звану «вісь») єдиним блоком «держав-бандитів» з поділенням між ними на сфери впливу світом²⁹¹. Крім того, на думку президента США, Німеччина начебто готувалася до нових агресивних актів проти Австрії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини і Литви²⁹².

Ось чому Ф. Рузвельт у своїй відомій «карантинній» промові у жовтні 1937 р. наголошував не так на загрозі для світової безпеки агресії Японії, як на агресивних діях усіх держав «осі» – «епідемії беззаконня», якій

---

²⁸⁷ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 557.

²⁸⁸ Masland J. Commercial Influence upon American Far Eastern Policy, 1937 – 1941 // Pacific Historical Review. – Vol. 11, No. 3 (Sep., 1942). – Oakland: University of California Press, 1942. – P. 283. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/3633537?origin=JSTOR-pdf>

²⁸⁹ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 557.

²⁹⁰ DGFP 1918 – 1945. Series C (1933-1937). Vol. VI (November 1, 1936 – November 14, 1937). – W.: U.S. Government Printing Office, 1983. – No 57. – P. 109.

²⁹¹ Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936-1939. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 275.

²⁹² Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936 – 1939. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 275.

необхідно було протидіяти за допомоги «карантинних» заходів²⁹³. А. Гітлер зрозумів прихований зміст промови президента США по-своєму, як «спосіб виходу з економічної катастрофи шляхом зростання військових замовлень». Водночас, згідно з розповіддю колишнього ад'ютанта німецького канцлера, фіюрер спочатку сприйняв промову Ф. Рузвельта «досить серйозно», але вже 5 листопада, на таємному засіданні з керівниками вермахту, він не включив США у список держав, з якими може виникнути загроза війни у найближчі роки²⁹⁴. А. Гітлер, таким чином, не вірив у зміну зовнішньополітичного курсу адміністрації Ф. Рузвельта.

Справді, Вашингтон не скасував наприкінці 1937 р. Закон про нейтралітет, що означало продовження чинної політики «невтручання» у внутрішні справи Європи. Водночас, наявні документи свідчать про те, що Ф. Рузвельт безуспішно намагався це зробити. Так, у приватному листі 16 жовтня президент охарактеризував свою позицію, як «боротьбу з громадською думкою», у якій відстоювалося збереження миру будь-якою ціною²⁹⁵. Це пізніше підтвердив і К. Хелл, що начебто «ізоляціоністські» настрої американського суспільства весь час гальмували зміну вектору зовнішньої політики США у бік міжнародного співробітництва, а також «суттєво впливали» на позицію інших держав²⁹⁶. Однак, на думку помічника держсекретаря Дж. Мессерсмита, така зміна у той час була вкрай необхідною, оскільки якщо «США не виступлять на захист власних політичних, соціальних

---

²⁹³ Addresses and messages of Franklin D. Roosevelt // Development of United States foreign policy / Sub. By Mr Overton in the Senate of the U.S. – W.: U.S. Government Printing Office, 1942. – P. 23.

²⁹⁴ Белов Н. Я был адъютантом Гитлера. / Пер. с нем. и пред. Г. Рудой. – Смоленск: Русич, 2003. – С. 70-72.

²⁹⁵ F. D. R.: his personal letters. Vol. III-IV (1928 – 1945) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1950. – P. 716-717.

²⁹⁶ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 544.

та економічних поглядів усіма мирними способами», то це нібито «питання часу», коли вони будуть змушені їх захищати «за допомогою сили»²⁹⁷.

Необхідність термінового втручання адміністрації Ф. Рузвельта підтримував також заступник держсекретаря С. Веллес (зайняв цю посаду у 1937 р.). Водночас, щодо питання, з якою метою потрібний такий вихід з ізоляції, він зазначив під час виступу у Шарлотсвіллі (штат Вірджинія): «Несправедливий і помилковий фундамент положень Версальського договору – це основна причина хаосу, який настав після Першої світової війни»²⁹⁸. Восени 1937 р., повернувшись зі свого візиту до Європи, С. Веллес навіть почав стверджувати про необхідність вирішення деяких територіальних амбіцій Німеччини, підтримавши, однак, проект нової міжнародної конференції з роззброєння, ідею якої Ф. Рузвельт запропонував ще восени 1936 р.²⁹⁹.

Щодо позиції Великої Британії, то 28 травня 1937 р. у Лондоні було сформовано новий уряд, який очолив консерватор Невіл Чемберлен. Відома позиція Н. Чемберлена, яку він озвучив одного разу італійському послу: «Німеччина – це скажений бик. Справа полягає не в тому, щоб посадити його в клітку, – це неможливо, а в тому, щоб направити його в інший бік». Це й стало своєрідним маніфестом так званої політики умиротворення, яку, передусім, і проводив новий британський уряд. Однак така позиція Британії з умиротворення формувалася і до прем'єрства Н. Чемберлена. Так, 1 лютого 1937 р. керівник центрального департаменту британського міністерства закордонних справ У. Стренг у меморандумі МЗС зазначав про необхідність встигнути виконати програму переозброєння армії за умов

²⁹⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 141.

²⁹⁸ A Sensational Speech of American Under Secretary of State Welles, July 8, 1937 / Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf

²⁹⁹ Navigating the Rapids, 1918-1971: From the Papers of Adolf A. Berle / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – P. 149-150.

дипломатичного стримування держав «осі» від нових актів агресії, а також тісної співпраці з Францією. При цьому безпосередні переговори з Німеччиною деякі англійські політики не вважали ефективним інструментом для налагодження колективної безпеки у Європі, але, на думку Е. Ідена, це могло посприяти «відновленню престижу Ліги Націй»³⁰⁰. Водночас, згідно з документами засідань британського Кабміну, його погляди досить часто збігалися з позицією Н. Чемберлена³⁰¹.

11 травня новим послом Великої Британії у Берліні був призначений Невіл Гендерсон, який майже відразу у Лондоні отримав прізвисько «наш нацистський посол»³⁰². На його думку, ціллю А. Гітлера було не стільки завоювання Британських островів, скільки ізоляція її від Франції для безперешкодного розширення свого «життєвого простору» на Схід³⁰³. Саме за сприяння Н. Чемберлена та Н. Гендерсона лорд-президент Ради Міністрів Е. Галіфакс у листопаді 1937 р. здійснив візит до Берліна з метою розпочати переговори з усіх актуальних для Німеччини проблем. Водночас, зустрівшись з А. Гітлером і рейхсміністром авіації Г. Герінгом Е. Галіфакс переконався у нібито відсутності агресивних намірів нацистів у найближчі роки. Крім того, він запевняв Н. Чемберлена на засіданні уряду, що А. Гітлер начебто «не має наміру діяти у найближчому майбутньому» через потребу «розбудови своєї держави». Водночас, Г. Герінг нібито переконав його, що «жодна крапля німецької крові не проллється в Європі, якщо Німеччину до цього не

---

³⁰⁰ Демидов С. В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании в Европе в 1933 – 1939 годах: дис. докт. ист. наук: 07.00.03 / С. В. Демидов. – Рязань: Госуд. педаг. университет им. С. А. Есенина, 2001. – С. 226-228.

³⁰¹ CAB 23-90a. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 168. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-90a.pdf>

³⁰² Henderson N. M. Failure of Mission, Berlin 1937 – 1939. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1940. – P. 11.

³⁰³ Goldman A. A Special Number on Appeasement // Two Views of Germany: Neville Henderson vs. Vansittart and the Foreign Office, 1937-1939 / British Journal of International Studies, Vol. 6, No. 3. – Cambridge: University Press, 1980. – P. 252.

змусять»³⁰⁴. На думку британського історика К. Макдональда, Н. Чемберлен вірив Е. Галіфаксу через переконання, що британська програма переозброєння здійснює величезний вплив на позицію А. Гітлера, і тому канцлер начебто «готовий вислухати тих, хто виступає за мирне врегулювання непорозумінь»³⁰⁵.

Щодо відносин США і Великої Британії у цей період, то у міжнародно-політичній сфері вони, очевидно, все глибше розуміли необхідність співпраці для боротьби з країнами «осі». Так, у вищезгаданому меморандумі У. Стренга США зазначалися серед списку держав, які потрібно негайно залучати до протидії агресорам. Крім того, курс на співробітництво з Вашингтоном був визначений, як один з трьох напрямів британської зовнішньої політики, озвучених Е. Іденом на Імперській конференції у травні 1937 р³⁰⁶.

Для комплексного аналізу політичної частини британсько-американських відносин у 1937 – на початку 1938 рр. розглянемо та порівняємо роль німецького та японського чинника у їх розвитку. Так, К. Хелл рекомендував Ф. Рузвельту для успішного втілення проекту нової міжнародної конференції, без жодного «небажаного результату» залучити до процесу Велику Британію, яка у той час вступила у переговорний процес з Німеччиною. Водночас, держсекретар начебто виправдовував політику умиротворення, назвавши британського прем'єра своїм «другом»³⁰⁷. Щодо реакції Н. Чемберлена, який у січні 1938 р. отримав від С. Веллеса доопрацьований проект конференції, він не досить схвально сприйняв таку пропозицію. На думку британського прем'єра, ініціатива могла б «заблокувати прогрес у переговорах» з державами

---

³⁰⁴ CAB 23-90a. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 166. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-90a.pdf>

³⁰⁵ McDonald C. A. The United States, Britain, and Appeasement, 1936 – 1939 / C. A. McDonald. – N. Y.: St. Martin's Press, 1981. – P. 17.

³⁰⁶ Демидов С. В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании в Европе в 1933 – 1939 годах: дис. докт. ист. наук: 07.00.03 / Демидов Сергей Владимирович. – Рязань: Госуд. педаг. университет им. С. А. Есенина, 2001. – С. 226-227.

³⁰⁷ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 547-548.

«осі»³⁰⁸. Причин, на наш погляд, такої позиції Н. Чемберлена могло бути дві: 1) виникнення ситуації, коли Лондон буде змушений допомагати адміністрації Ф. Рузвельта у протистоянні з Японією на Далекому Сході, у той час як А. Гітлер розв'яже війну у Європі; 2) зневіра англійських дипломатів у можливості отримання реальної військової допомоги з США, а не лише формального втручання. Так, в уряді неодноразово називали Вашингтон «невиліковним ізоляціоністом»³⁰⁹.

Міністр закордонних справ Британії Е. Іден, навпаки, підтримав ідею президента США, вважаючи, що у тогочасній міжнародній ситуації «майже неможливо переоцінити ефект від ознак інтересу Сполучених Штатів до внутрішньоєвропейських справ»³¹⁰. Водночас, він неодноразово намагався залучити Вашингтон до більш активної участі у міжнародно-політичній ситуації у Європі, адже це нібито стримало б «диких» людей серед оточення А. Гітлера³¹¹. Такий же погляд, вочевидь, був і у першого лорда Адміралтейства А. Даффа Купера, який заявляв, що зміна вектору політики Ф. Рузвельта завадила б планам держав-агресорів розпочати нову війну³¹². Н. Чемберлен, описуючи своє враження від промови американського президента у Чикаго, взагалі, виявив невдоволення «ізоляціоністським» курсом Вашингтона: на його думку, нібито «завжди краще і безпечніше не розраховувати на щось від США, окрім слів»³¹³.

Позиція британського прем'єра, вочевидь, вплинула на рішення США щодо нової міжнародної конференції з роззброєння, оскільки 9 лютого 1938 р. її проект у Вашингтоні вирішили відкласти. На наш погляд, саме британський

³⁰⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 119.

³⁰⁹ Watt D. C. Personalities and Policies; Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century / D. C. Watt. – L.: Longmans, 1965. – P. 42.

³¹⁰ Rock W. R. Chamberlain and Roosevelt: British foreign policy and the United States, 1937 – 1940. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 60-61.

³¹¹ McDonald C. A. The United States, Britain, and Appeasement, 1936 – 1939 / C. A. McDonald. – N. Y.: St. Martin's Press, 1981. – P. 18.

³¹² Cooper D. Old Men Forget. The Autobiography of Duff Cooper. – N. Y.: E. P. Dutton & Co. Inc., 1954. – P. 210.

³¹³ Feiling K. The Life of Neville Chamberlain. – L.: Macmillan & Co Ltd, 1946. – P. 325.

чинник у зміні позиції Сполучених Штатів був вирішальним. Водночас, ще одним фактором стала трансформація А. Гітлером воєнного міністерства, звільнення з посади його керівника В. Бломберга – генерала-фельдмаршала, який не підтримав тоді ідею німецького канцлера анексувати Австрію та призначення на посаду міністра закордонних справ І. Ріббентропа³¹⁴.

Не менш важливою була позиція Лондона щодо японської проблеми. З 3 по 24 листопада 1937 р. у Брюсселі тривала міжнародна конференція з врегулювання ситуації на Далекому Сході, у якій брали участь 19 держав, зокрема США, Британія і 4 її домініони – Південно-Африканський Союз, Канада, Австралія та Нова Зеландія. Японія і Німеччина, як її союзник, від участі відмовилися³¹⁵. Представник Франції, міністр закордонних справ І. Дельбос заявив про необхідність створення спільного «мирного фронту» демократій проти держав-агресорів, дати пряму всебічну допомогу китайському уряду Ч. Кайші, назвавши тогочасну ситуацію на міжнародній арені «відступом цивілізації». Водночас, Ф. Рузвельт був названий єдиним потенційним лідером такого союзу³¹⁶. Керівник американської делегації Н. Дейвіс демонстрував свою «залежність» від «громадської думки» – від ізоляціоністів, які стверджували про майже повну відсутність реальних інтересів США на Далекому Сході порівняно з інтересами Великої Британії³¹⁷. Е. Іден, висловивши «стурбованість» ситуацією на Далекому Сході, продемонстрував солідарність з позицією Сполучених Штатів³¹⁸. Згодом, щоправда, упродовж конференції Н. Дейвіс змінив погляди, визнавши за можливе не лише фінансовий тиск на Японію, а й перегляд Закону про

---

³¹⁴ The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938) / by M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – P. 999-1000, 1009.

³¹⁵ The Conference of Brussels: November 3-24, 1937. – P. 1-2. – Access mode: <https://www.legal-tools.org/doc/71b9bb/pdf/>

³¹⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 163.

³¹⁷ The Moffat Papers: selections from the diplomatic journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919-1943. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – P. 169.

³¹⁸ Ibid. – P. 163.

нейтралітет³¹⁹, через що нашоувхнувся на спротив К. Хелла. Держсекретар у листі до голови американської делегації категорично заборонив висувати такі пропозиції, і, передусім, переглядати чинний зовнішньополітичний курс США³²⁰. Водночас, Н. Дейвіс неодноразово згадував про колег із Лондона, як «єдину делегацію» на конференції, з якою можна «по-справжньому вести співпрацю»³²¹. На думку британського історика Д. Вотта, Н. Дейвіс діяв лише з метою поглиблення британсько-американського співробітництва, однак через протидію К. Хелла та деяких інших осіб з оточення Ф. Рузвельта всі спроби завершилися провалом³²².

Як наслідок, тогочасний прем'єр-міністр Франції К. Шотан охарактеризував американському послу у Парижі Велику Британію і США, як «переляканих кроликів», при цьому начебто Вашингтон «налякали» найбільше, не наставивши на нього «жодного дула гармати»³²³. Колишній держсекретар Сполучених Штатів Г. Стімпсон закликав припинити будь-які торговельні операції з Токіо, назвавши основними постачальниками товарів адміністрацію Ф. Рузвельта та уряд Н. Чемберлена³²⁴. Конференція у Брюсселі у результаті завершилася лише формальною резолюцією про порушення Японією міжнародних договорів і закликом для пошуку «мирних засобів» урегулювання конфлікту з Китаєм³²⁵.

³¹⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 176-177.

³²⁰ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 556.

³²¹ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 176.

³²² Watt D. C. Succeeding John Bull. America in Britain's place, 1900-1975: a Study of the Anglo-American Relationship and World Politics in the Context of British and American Foreign-Policy-Making in the Twentieth Century / D. C. Watt. – N. Y. – Cambridge: University Press, 1984. – P. 77.

³²³ FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – P. 173.

³²⁴ Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014. – С. 228.

³²⁵ Papers relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – P. 421-422.

З одного боку, у вирішенні обох проблем між США і Британією спостерігалася досить тісна співпраця і мінімум протиріч. Розглянемо інший бік цих відносин. Так, Ф. Рузвельт сприйняв призначення Н. Чемберлена прем'єр-міністром і весь курс на умиротворення Німеччини, як перемогу у Лондоні «елементів», з якими він боровся у США³²⁶. Президент називав їх «економічними роялістами» – особи, які засуджували внутрішньополітичний «Новий курс», спрямований на централізацію уряду й економіки, на встановлення контролю над приватним підприємництвом³²⁷. Крім того, Ф. Рузвельт нібито вважав, що метою британського прем'єра є не так уникнення нової масштабної війни, як підписання з Німеччиною фінансової та торговельної угоди і, як наслідок, вигнання США з усіх їх ринків у Європі, Африці і Латинській Америці. Доказом цього начебто була заміна президента Ради торгівлі Великої Британії У. Ренсима Олівером Стенлі відразу після призначення Н. Чемберлена прем'єр-міністром. У. Ренсимен під час візиту до Вашингтона позитивно сприйняв ідею посилення торговельного співробітництва з США. У зв'язку з цим можна зрозуміти причину великого обсягу постачання британських товарів до Японії – необхідність витіснити з усього Далекого Сходу американський ринок. На думку Д. Вотта, така позиція Лондона, передусім, була спричинена міжнародно-політичними проблемами, оскільки Н. Чемберлен майже не сподівався на американську допомогу у разі війни з А. Гітлером. Він начебто вважав, що сприйняття реальності у Вашингтоні було на рівні «першого класу» – адміністрація Ф. Рузвельта, розуміючи загрозу нової війни, не прийшла б на допомогу Лондону, зважаючи на «непорушність» Закону про нейтралітет і ситуацію з Японією³²⁸.

---

³²⁶ F. D. R.: his personal letters. Vol. III-IV (1928 – 1945) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1950. – P. 776.

³²⁷ Kennedy D. M. Freedom from Fear. Part 1: The American people in the Great Depression / D. M. Kennedy. – Oxford – N. Y.: Oxford University Press, 2004. – P. 280.

³²⁸ Watt D. C. Succeeding John Bull. America in Britain's Place, 1900-1975: A Study of the Anglo-American Relationship and World Politics in the Context of British and American Foreign-Policy-Making in the Twentieth Century / D. C. Watt. – N. Y. – Cambridge: University Press, 1984. – P. 81, 85-86.

Отже, британсько-американські відносини у 1937 – на початку 1938 рр. – у так званий «період спокою» – характеризувалися:

1) Зростанням стурбованості ситуацією на міжнародній арені і, як наслідок, розумінням необхідності масштабнішою співпраці не лише між Лондоном і Вашингтоном, а й об'єднання усіх демократичних держав проти блоку «осі». І хоча основну увагу було сконцентровано на японсько-китайському збройному конфлікті, німецький чинник, незважаючи на відсутність нових актів агресії, продовжував відігравати значну роль.

2) Приходом до влади нового уряду у Великій Британії, а з ним – і зміною підходу до відносин з режимом А. Гітлера – початком політики умиротворення. Вказаний підхід, однак, значною мірою був спричинена продовженням «ізоляції» Сполучених Штатів, їхнім небажанням змінювати чи скасовувати Закон про нейтралітет. Тому продовження обстоювання адміністрацією Ф. Рузвельта проекту міжнародної конференції з роззброєння і мирного врегулювання суперечностей з державами-агресорами, розглядалося Лондоном, як безрезультатна формальність.

3) Появою усе більшої кількості прихильників поступок Німеччині у її претензіях у США та Великій Британії. Причиною стало, з одного боку, необхідність виконання урядом Н. Чемберлена програми переозброєння армії, а, з іншого, – зростання загрози Японії і, як наслідок, зниження сподівання Великої Британії на всебічну допомогу США у разі її війни з Берліном.

4) Продовженням суперництва у міжнародній торгівлі. Однак, у цей період для Лондона торговельні відносини частково перетворюються на спосіб привернення уваги адміністрації Ф. Рузвельта до німецького фактору у Європі, для Вашингтона – залишаються сферою, де Велика Британія – основний і дедалі сильніший конкурент.

3.2. Вплив анексії Німеччиною Австрії на розвиток британсько-американських взаємин (березень – квітень 1938 р.)

В історії міжнародних відносин у Європі подія, яка увійшла в історію, як анексія (нім. «Anschluß» («аншлюс»)) Австрії (березень – квітень 1938 р.) поклала початок переділу кордонів, встановлених договорами за результатами Першої світової війни між колишніми країнами Антанти (Велика Британія, Франція) та країнами Четверного союзу (Німеччина, Болгарія, Австро-Угорщина, Османська імперія). Окупація незалежної держави нацистською Німеччиною стала з одного боку грубим порушенням Версальського договору 1919 р., а з іншого – свідченням того, що Франція, Британія та Сполучені Штати Америки не готові протидіяти нацистам для збереження миру у світі.

Щодо реакції Великої Британії на дії Німеччини, то лише у другій декаді березня 1938 р. можна прослідкувати зростання стурбованості британських політиків ситуацією з німецько-австрійськими відносинами – а це вже був період початку окупації незалежної держави Третім Рейхом. Так, прем'єр-міністр Великої Британії Н. Чемберлен заявив про підтримку референдуму в Австрії, проголошеного К. Шушнігом (референдум повинен був показати, чи хочуть австрійці жити у незалежній державі), але за умови, що він пройде чесно, прозоро і без тиску ззовні. При цьому призначення нацистів у Австрії на керівні посади у газеті «The Times» було порівняно з «Троянським конем», що свідчить про розуміння як урядом, так і громадськістю наслідків такої події³²⁹. Після введення німецьких військ на територію Австрії, Н. Чемберлен та міністр закордонних справ Е. Галіфакс обмежилися лише нотами протесту проти дій Німеччини і «продовжували спостерігати за ситуацією». Це свідчило про небажання Великої Британії вступати у конфлікт з Німеччиною через Австрію³³⁰. І лише після ліквідації А. Гітлером незалежності Австрії, нарешті Н. Чемберлен офіційно прокоментував своє ставлення до вищезазначених

---

³²⁹ The Times, 10 March, 1938 / The Times Archive. – P. 15. – Access mode: <http://surl.li/dwio>

³³⁰ The Times, 14 March, 1938 / The Times Archive. – P. 14. – Access mode: <http://surl.li/dwip>

подій: «окупація Австрії не є внутрішньонімецькою проблемою і не може не стосуватися інших держав...»³³¹.

Чи була агресія нацистського режиму щодо незалежної держави Європи несподіванкою для Лондона? Британський посол у Берліні Н. Гендерсон у своїх спогадах зізнався, що уряд уже знав про плани А. Гітлера з «аншлюсу» у січні 1938 р.³³² Не можна не погодитися з визначенням причини фактичного невтручання Лондона під час агресії, яку також висловив посол: «Любов до миру у англійців була надто великою, щоб підтримати військовий сценарій...»³³³.

Такою ж нерішучою була реакція США щодо «аншлюсу». Так коли німецький посол у Вашингтоні Г. Дікгоф 12 березня 1938 р. зателефонував до держсекретаря К. Хелла для обговорення ситуації у Відні, останній, на думку німецького посла, не висловив ні схвального ставлення до дій А. Гітлера, а ні критики³³⁴. Щодо К. Хелла, то він упродовж цієї розмови роз'яснив свою позицію, звернувши увагу на Білль про права – один з фундаментальних законів США, де дозволено плюралізм думок. Навпаки, він вважав дотримання повного «ізоляціонізму» за умов, що склалися у міжнародних відносинах, у зв'язку із окупацією режимом А. Гітлера незалежної держави, неможливим. По-перше, на його погляд, інші держави могли б вважати, що США просто боїться прийняти виклик і підтримати своїх союзників. По-друге, це зумовило б суттєве скорочення і локалізацію міжнародних відносин у сферах економіки, культури, науки, що для Сполучених Штатів мало ще більше значення, ніж будь-який зовнішньополітичний вплив (економіку у переліку К. Хелл поставив на перше місце). По-третє, США, як світовий центр демократії, не могли б нейтрально ставитися до випадків грубого порушення

³³¹ The Times, 15 March, 1938 / The Times Archive. – P. 15. – Access mode: <http://surl.li/dwin>

³³² Henderson N. M. Failure of Mission, Berlin 1937 – 1939. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1940. – P. 119.

³³³ Ibid. – P. 124.

³³⁴ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport, 1952. – P. 383-384.

прав людини, «принципів доброчесності, справедливості, вільного волевиявлення» деякими агресивними державами. «Ми можемо шукати привід для самоізоляції у міжнародних відносинах, однак не можемо самоізолюватися від світу, у якому живемо» – зробив висновок К. Хелл³³⁵.

Все ж, результатом бурхливих дебатів у США стало по суті мовчазне визнання «аншлюсу»: 6 квітня Держдепартамент перетворив своє посольство в Австрії у консульство, при цьому не здійснивши такого кроку щодо Берліна³³⁶. Разом з тим, всі фінансові борги Австрії перед США стали відповідальністю Німеччини, що у подальшому лише загострило економічні відносини режиму А. Гітлера з Вашингтоном³³⁷.

Щодо американської преси, то значна частина газет фактично «вибухнула» антинімецькою риторикою, що стало, зокрема, предметом критики посла США у Берліні Г. Вільсона з боку міністра закордонних справ Німеччини І. Ріббентропа. Водночас, в окремих містах Сполучених Штатів через вплив ЗМІ портрет А. Гітлера інколи наносили на туалетний папір³³⁸.

Отже, позиції як США, так і Великої Британії щодо анексії Австрії були різко негативними, однак вони утрималися від застосування військової сили щодо агресора і тим самим дали змогу А. Гітлеру продовжувати «безкровні» завоювання незалежних держав Європи. Щодо стану британсько-американських відносин у цей період, то ми можемо помітити очевидну близькість двох держав.

По-перше, прем'єр Великої Британії Н. Чемберлен підтримав значну кількість неполітичних ініціатив президента США Ф. Рузвельта, зокрема щодо проблеми надання притулку біженцям-євреям з Німеччини, чисельність яких значно зросла саме унаслідок анексії Австрії. Так, Н. Чемберлен активно

---

³³⁵ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 573-577.

³³⁶ Divine R. The Reluctant Belligerent. American Entry into World War II. – N. Y.: John Wiley & Sons, 1965. – P. 51. – Access mode: <https://archive.org/details/reluctantbellige00divi>

³³⁷ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 575.

³³⁸ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport, 1952. – P. 388.

долучився до утворення Міжурядового комітету у справах біженців і навіть зробив Лондон штаб-квартирою організації³³⁹.

По-друге, неодноразовими були випадки схвалення США дипломатичних кроків Великої Британії на зовнішньополітичній арені. Наприклад, 19 квітня 1938 р., після укладення останньою двосторонньої угоди з провідним союзником Німеччини Італією, Ф. Рузвельт підтримав її, назвавши це «справжнім доказом результативності мирних переговорів»³⁴⁰. Щоправда, сама угода передбачала визнання Великою Британією суверенітету Італії над Абіссінією (Ефіопією), яку режим італійського «дуче» Б. Муссоліні окупував у 1936 р³⁴¹.

По-третє, незважаючи на прагнення Сполучених Штатів розширити свій вплив на Тихому океані за рахунок островів Британської імперії, Лондон пішов на поступки і навіть розпочав переговори з Новою Зеландією щодо надання американським авіалініям безперешкодного повітряного коридору над океаном³⁴².

По-четверте, саме у цей період, за умовами нового Закону про кіноіндустрію (квітень 1938 р.) Лондон знизив відсоткову ставку випуску вітчизняних фільмів з 20 до 15 %, що надало значні переваги іноземним, передусім, американським, замовникам для виробництва кінострічок на території Великої Британії³⁴³.

По-п'яте, звичайні американці сприймали британців як дружній народ. Наприклад, коли відомий американський художник Фредерік С. Уайт на лекції у Вашингтонському університеті розповідав про життя тогочасного короля

---

³³⁹ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 578.

³⁴⁰ Ibid. – P. 582.

³⁴¹ Great Britain and Northern Ireland and Italy – Agreement regarding Questions of Mutual Concern consisting of a Protocol and Annexes, signed at Rome, April 16th, 1938 // League of Nations Treaty Series / documents of World Legal Information Institute. – Access mode: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1939/42.html>

³⁴² FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 85-86.

³⁴³ Cinematograph Films Act, 1938. – Access mode: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/1-2/17/enacted>

Британії Георга V, студенти «встали і аплодували, нібито самі були під зверхністю Його Величності»³⁴⁴.

Зважаючи на це, можна подумати, що відносини Лондона та Вашингтона були по-справжньому дружніми, і ні анексія Австрії, яку вони засуджували, ні будь-які інші зовнішньополітичні проблеми не могли їх зіпсувати. Однак подальший аналіз майже всіх згаданих випадків «дружби» дає змогу зрозуміти всю неоднозначність, взаємні протиріччя, характерні для двосторонніх відносин. Передусім, варто звернути увагу на різну позицію двох держав щодо збереження миру у Європі.

Так, фундаментальним принципом зовнішньополітичного курсу Великої Британії напередодні і після анексії Австрії було так зване «умиротворення» агресивних держав: укладення з ними двосторонніх угод з метою вирішення всіх їхніх вимог без застосування військової сили. Сам Н. Чемберлен так описував свою політику: «Ми не схвалюємо диктаторських режимів, але оскільки вони існують, ми повинні з ними жити»³⁴⁵. Тобто британський прем'єр намагався порозумітися з А. Гітлером: в обмін на запевнення канцлера, що Німеччина не буде порушувати недоторканість кордонів Австрії та Чехословаччини, Н. Чемберлен гарантував би реалізацію інших інтересів нацистського режиму, якщо вони будуть досягнуті мирним шляхом³⁴⁶.

Щодо США, то Ф. Рузвельт на початку 1938 р. висунув іншу пропозицію – скликати міжнародну конференцію для уникнення війни, із залученням всіх провідних держав світу, зокрема Франції, Італії, Німеччини і СРСР³⁴⁷.

Тож, ці відмінності позицій двох держав щодо країн-агресорів, таких як Німеччина, спричинили хвилю взаємних непорозумінь між Лондоном і Вашингтоном. На думку Н. Чемберлена, по-перше, американська пропозиція

³⁴⁴ The Times, 18 February, 1938 / The Times Archive. – P. 20. – Access mode: <http://surl.li/dwya>

³⁴⁵ Chamberlain N. The Struggle for Peace. – L.: Hutchinson & Co Ltd, 1939. – P. 171.

³⁴⁶ Welles W. Roosevelt and British Appeasement in 1938 / Bulletin. British Association for American Studies, New Series, No. 5 (Dec., 1962). – P. 5. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/27553556>

³⁴⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 115-116.

була більш дієвою на Далекому Сході, оскільки Японія, взагалі, не розглядала яких-небудь переговорів. До того ж, саме за умов реалізації угоди Британії з Італією та Німеччиною, Японія, як союзниця цих держав, буде нібито позбавлена будь-якої підтримки³⁴⁸. По-друге, британський прем'єр-міністр не сприймав пропозицію Ф. Рузвельта включити у переговорний процес СРСР, оскільки Н. Чемберлен розглядав Радянський Союз як ще більшу загрозу миру у Європі, ніж режим А. Гітлера. Водночас, він звертав увагу на те, що СРСР «лише частково європейська держава, а частково азіатська»³⁴⁹. Крім того, Н. Чемберлен реально оцінював суспільну думку у США, яка характеризувалася небажанням порушувати принципи «ізоляціонізму», а тому існувала загроза, що Вашингтон може не реалізувати повністю свій план зі скликання міжнародної конференції³⁵⁰. Тож прем'єр побоювався, що запланована ним угода з Німеччиною буде нереалізована через нібито «втручання» американського уряду³⁵¹.

Зі свого боку Ф. Рузвельт дуже стурбувався неприйняттям Лондоном плану США зі скликання міжнародної конференції: на його думку, будь-які двосторонні домовленості з державами-агресорами і, передусім, визнання їхніх минулих завоювань, є грубим порушенням міжнародного права і договорів³⁵². Держсекретар К. Хелл, навпаки, звинувачував британського прем'єра у недостатньому розумінні дієвості американського підходу і що для Н. Чемберлена було б «логічним» налагодити співробітництво з такими демократичними державами, як Сполучені Штати³⁵³.

По суті, обидві держави намагалися відстояти власні позиції щодо врегулювання проблем у Європі: США здійснювали дипломатичний тиск на

---

³⁴⁸ Ibid. – P. 121.

³⁴⁹ Chamberlain N. *The Struggle for Peace*. – L.: Hutchinson & Co Ltd, 1939. – P. 89.

³⁵⁰ Feiling K. *Life of Neville Chamberlain*. – L.: Macmillan & Co Ltd, 1946. – P. 322.

³⁵¹ Welles W. *Roosevelt and British Appeasement in 1938* / Bulletin. *British Association for American Studies*, New Series, No. 5 (Dec., 1962). – P. 7. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/27553556>.

³⁵² FRUS. *Diplomatic Papers 1938*. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 121-122.

³⁵³ *The Memoirs of Cordell Hull*. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 547-548.

Велику Британію, а Н. Чемберлен регулярно інформував Ф. Рузвельта про свої кроки на зовнішньополітичній арені з метою залучення його на свій бік. Однак ці непорозуміння не вийшли за рамки висловлювань дипломатів і стали наслідком загострення відносин між Лондоном та Вашингтоном. Так, Н. Чемберлен, на думку британського історика В. Уоллеса, побоювався конфліктів зі Сполученими Штатами через складну зовнішньополітичну ситуацію, а те, що Ф. Рузвельт підтримав двосторонню угоду Н. Чемберлена з Б. Муссоліні у квітні 1938 р., хоч це і не відповідало його позиції, засвідчує небажання США погіршувати відносини з Великою Британією³⁵⁴. Це також засвідчують негативні відгуки про політику умиротворення К. Хелла (унаслідок угоди з Італією Британія нібито «зганьбилася»³⁵⁵) та керівника відділу європейських справ Держдепартаменту Сполучених Штатів Дж. Моффата, який назвав дії Н. Чемберлена «балом з Гітлером і Муссоліні»³⁵⁶.

Щодо двосторонньої угоди Великої Британії з Німеччиною, то вона була тимчасово відкладена через анексію Австрії. Британський посол у Берліні Н. Гендерсон у спогадах засвідчив небажання А. Гітлера іти на компроміси, назвавши всі попередні договори з Німеччиною простим «замилюванням очей», на яке «фюрер» пішов, щоб виграти час на завершення переозброєння армії³⁵⁷. Однак позиції як Великої Британії, так і США щодо Німеччини залишалися незмінними: Н. Чемберлен не відкинув сподівання про можливість відновити повноцінні контакти з режимом А. Гітлера після того, як «ситуація у Європі знову врегулюється» (це і трапилося 30 вересня 1938 р.

³⁵⁴ Welles W. Roosevelt and British Appeasement in 1938 / Bulletin. British Association for American Studies, New Series, No. 5 (Dec., 1962). – P. 12-13. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/27553556>.

³⁵⁵ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 581.

³⁵⁶ The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – P. 190.

³⁵⁷ Henderson N. M. Failure of Mission, Berlin 1937 – 1939. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1940. – P. 112.

після Мюнхенської угоди про поділ Чехословаччини)³⁵⁸, а США так і не скликали міжнародну конференцію та не вийшли з «ізоляціоністської політики».

Значно впливало на зовнішню політику США, зокрема і щодо Європи, бажання Вашингтона домінувати на Тихому океані. Уже зі спогадів К. Хелла зрозуміло, наскільки часто там згадується японський фактор. І те, що під час вже згаданої розмови з німецьким послом Г. Дікгофом держсекретар заявив про необхідність посилення втручання Сполучених Штатів у міжнародні справи, насамперед, було зумовлено зростанням небезпеки з боку Японії, а не Німеччини³⁵⁹. Однак ще одним конкурентом США у боротьбі за домінування на Тихому океані була Британська колоніальна імперія, до якої, передусім, входили майже незаселені острови з невизначеним статусом.

Справа в тому, що деякі острови Океанії, а саме Кантон і Ендербері архіпелагу Фенікс, незважаючи на своє «відкриття» британськими мореплавцями, довгий час зберігали фактичну самостійність. У 1936 – 1937 рр. Лондон висунув обґрунтовані претензії на острови, однак американські морські експедиції без попередження розпочали реалізацію власних інтересів. Це, наприклад, у червні 1937 р. спричинило перестрілку між британським військовим кораблем Веллінгтон і кораблем американсько-новозеландської наукової експедиції на о. Кантон, члени якої уже встигли спорудити там невеликий монумент з двома прапорами США³⁶⁰. Хоча це і не викликало суттєвих суперечностей між обома державами, Ф. Рузвельт у лютому 1938 р. заявив про суверенітет Сполучених Штатів над більшою частиною архіпелагу Фенікс, передавши їх під юрисдикцію Міністерства внутрішніх справ³⁶¹. На

---

³⁵⁸ Welles W. Roosevelt and British Appeasement in 1938 / Bulletin. British Association for American Studies, New Series, No. 5 (Dec., 1962). – P. 14. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/27553556>.

³⁵⁹ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 579-580.

³⁶⁰ Degener G., Degener, O.; Gillaspay E. Canton Island, South Pacific. Atoll Research Bulletin. – Washington, DC: The Pacific Science Board, National Academy of Sciences, 1955. – P. 10.

³⁶¹ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 78.

початку березня 1938 р. за іншим наказом президента на острови було надіслано групу переселенців із США³⁶². Водночас, керівник відділу європейських справ Держдепартаменту Сполучених Штатів Дж. Моффат пояснив, що намір американців – не загострення конфлікту з Лондоном, а лише стримування Японії, і висловив сподівання, що Н. Чемберлен сприйме пропозицію щодо спільного управління (кондомініуму) островами. Це можна розглядати, як ще один приклад дипломатичного тиску США на Велику Британію, адже поряд з ідеєю компромісу розглядався можливий військовий сценарій. Так Е. Грінінг, голова управління колоніями МВС Сполучених Штатів, ініціював створення великої штучної лагуни – мілководної частини океану – для перешкодження проходу до деяких островів британських суден³⁶³. Уряд Н. Чемберлена спочатку негативно сприйняв дії американців, заявивши про непорушність «status-quo» територій³⁶⁴. Однак, уже наприкінці березня 1938 р. Велика Британія пішла на поступки і погодилася з планом США щодо кондомініуму і навіть розпочала переговори з Новою Зеландією щодо надання американським авіалініям безперешкодного повітряного коридору над Тихим океаном. До того ж затримка остаточного рішення британського уряду щодо проблеми, за інформацією Дж. Кеннеді, посла Сполучених Штатів у Лондоні, була викликана нібито «необхідністю довгих консультацій з компетентними органами Сполученого Королівства та відповідними урядами домініонів»³⁶⁵. На наш погляд, саме загострення проблеми у Європи, пов'язане з агресією Німеччини щодо Австрії, штовхало Велику Британію до пошуку порозуміння з Вашингтоном у тихоокеанських справах.

Ще більше суперечності позицій США і Великої Британії виявилися у сфері економіки, що, передусім, відображено у переговорах щодо підписання

---

³⁶² Ibid. – P. 82.

³⁶³ Ibid. – P. 77-78.

³⁶⁴ Ibid. – P. 84.

³⁶⁵ Ibid. – P. 85.

двосторонньої торговельної угоди. Центральним пунктом у цих переговорах стала проблема кіноіндустрії обох країн, а саме – зйомок фільмів на своїх територіях та експорту уже готових продуктів. Це питання було вже не новим і піднімалося ще у 1920-х роках, коли Велика Британія для захисту власного виробника прийняла закон, за яким надавалися значні преференції британським фільмам. Одним з таких заходів було встановлення обов'язкової їхньої квоти у розмірі спочатку 7.5 %, а потім – 20 % поміж усіх фільмів, які транслювалися на території Британії. Закон мав успіх, адже виробництво британських кінострічок збільшилося більш ніж удвічі до кінця десятиліття, і це створило умови до створення декількох нових виробничих компаній, наприклад, «British International Pictures»³⁶⁶. Ситуація, однак, змінилася наприкінці 1930-х років у зв'язку із загостренням міжнародної ситуації. Лондону у зв'язку з ростом небезпеки з боку Німеччини необхідно було залучити США, як противагу, для відновлення балансу сил у Європі. Це й спричинило низку законів, ухвалених британським парламентом, які стали виявом поступок для Вашингтона, передусім, уже згаданий Закон про кіноіндустрію, прийнятий у квітні 1938 р³⁶⁷.

Відбулося це саме у період анексії Німеччиною Австрії. Дипломатичне листування початку 1938 р. засвідчує, якими складними для Лондона були поступки США у цій сфері (наприклад, лист К. Хелла повіреному у справах у Великій Британії Х. Джонсону³⁶⁸), а також наскільки очевидно Вашингтон демонстрував свій економічний інтерес у зниженні квот і який тиск здійснював на Велику Британію³⁶⁹. Водночас, уряд Сполучених Штатів аж ніяк

³⁶⁶ The British Film and Television Industries / Communications Committee / Publications and records of the House of Lords / UK Parliament. – Access mode: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldcomuni/37/3705.htm#n10>

³⁶⁷ Англия в системе международных отношений накануне Второй мировой войны / А. В. Гадеев // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 140. – С. 12.

³⁶⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 12.

³⁶⁹ Ibid. – P. 17.

не квапився з такими ж рішеннями щодо Лондона³⁷⁰. Більше того, керівник Науково-дослідного інституту історії кіно і телебачення С. Чібнолл висвітлив масштабні порушення іноземними (передусім, американськими) замовниками умов вказаного Закону, а також – про лише одиничні випадки відповідних адміністративних стягнень британською поліцією³⁷¹.

Отже, британсько-американські відносини на фоні анексії Німеччиною Австрії характеризувалися:

1) Значними поступками Великої Британії щодо США, які були зумовлені загрозою нової війни у Європі. Це і згадана проблема приналежності островів на Тихому океані, і прийняття Закону про кіноіндустрію зі значними перевагами для американських виробників, і переговори з Новою Зеландією щодо надання авіалініям Сполучених Штатів безперешкодного повітряного коридору над Тихим океаном. Водночас, дії Лондона ніяк не змінювали сприйняття Вашингтоном Великої Британії, як основного конкурента поряд з Японією на Далекому Сході, і не вирішили суперництво двох держав у галузі міжнародній торгівлі.

2) Неузгодженістю позицій уряду Н. Чемберлена та адміністрації Ф. Рузвельта у проблемі збереження миру. Так, політику умиротворення Лондона не підтримували у Вашингтоні, охарактеризувавши її, як порушення міжнародних договорів, у той час як у Великій Британії вважали недієвими ідеї Ф. Рузвельта щодо скликання міжнародної конференції.

3) Недостатнім розумінням у Сполучених Штатах загрози з боку нацистської Німеччини. Так, на початку 1938 р. саме Японія розглядалася, як пріоритетний для Вашингтона супротивник, а не режим А. Гітлера.

4) Неготовністю США виходити з «ізоляціонізму», незважаючи на розуміння такої необхідності окремими американськими дипломатами. Це,

---

³⁷⁰ Ibid. – P. 23.

³⁷¹ Chibnall S., McFarlane B. The British 'B' Film. – Palgrave: British Film Institute, 2009. – P. 10. – Access mode: <http://surl.li/dwyb>

передусім, і зумовило фактичне схвалення адміністрацією Ф. Рузвельта анексії Німеччиною Австрії.

3.3. Чехословацька криза у контексті розвитку відносин Великої Британії і США (квітень 1938 – лютий 1939 рр.)

1938 рік став переломним у міжнародних відносинах. По-перше, саме тоді німецький канцлер А. Гітлер перейшов до нового етапу агресивних дій: від нехтування умовами Версальського договору, підписаного з державами-переможцями у Першій світовій війні), щодо Німеччини, до окупації сусідніх незалежних держав. По-друге, у цей період досягла найбільшого впливу політика умиротворення, яку проводив уряд британського прем'єр-міністра Н. Чемберлена і яскравим прикладом якої була Мюнхенська угода. По-третє, похитнулася позиція Сполучених Штатів Америки, які від завершення Першої світової війни дотримувалися позиції «ізоляціонізму» – невтручання у внутрішні справи Європи. Як це проявилось на міжнародно-політичних подіях та який вплив вони мали на британсько-американські відносини, розберемо далі.

У результаті проведення вже згаданої анексії Австрії схожа небезпека виникла у Чехословаччині. Якими були інтереси А. Гітлера у цьому регіоні? По-перше, його бажанню захопити Чехословаччину сприяло те, що після розпаду Австро-Угорщини у 1918 р. вона успадкувала 80 % промисловості останньої, зокрема і великі оборонні заводи, передусім, «Шкода» – другі за значенням підприємства військової промисловості у Центральній Європі³⁷². По-друге, після анексії Австрії Чехословаччина територіально стала своєрідним «клином», який із заходу був повністю оточений Німеччиною.

---

³⁷² Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. — Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 290-291.

А. Гітлер прокоментував одного разу цю ситуацію в автомобілі генералу Францу Гальдеру (з серпня 1938 року – очільник Генерального Штабу сухопутних військ): «Це буде для чехів великою незручністю»³⁷³. По-третє, більшість населення прикордонної Судетської області Чехословаччини складала німці, яких Берлін планував приєднати до складу Третього Рейху. У результаті нацисти почали надавати всебічну підтримку так званій партії судетських німців (її у Празі називали справжньою «п'ятою колоною» режиму А. Гітлера)³⁷⁴. Головою партії був обраний Конрад Генлейн (у минулому – учитель фізкультури). Як наслідок, уже з квітня 1938 р. німецький уряд почав розхитувати територіальну цілісність Чехословаччини.

Якою була позиція Великої Британії щодо чехословацької кризи? Спочатку Лондон разом з французьким урядом обмежувалися лише усними чи письмовими протестами щодо дій Німеччини, що дало змогу зробити висновок про те, що західні держави з самого початку вирішили не воювати за Чехословаччину і будуть всіма силами намагатися уникнути можливої війни³⁷⁵. Урешті-решт, 26 липня для врегулювання «судетського питання» було вирішено організувати дипломатичну місію лорда Уолтера Ренсима, як уповноваженого представника британського прем'єр-міністра для посередництва у переговорах Праги з К. Генлейном³⁷⁶. Під час перебування у Чехословаччині У. Ренсимен дійшов висновку, що ситуація начебто «серйозна», що її можна вирішити мирно лише у разі «передачі Берліну районів з переважанням німецького населення»³⁷⁷.

---

³⁷³ Ibid. – P. 242.

³⁷⁴ Наумов А. О. Фашистский интернационал. Покорение Европы / А. О. Наумов. – М.: Вече, 2005. – С. 299-300.

³⁷⁵ Tansill Ch. Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941. – Westport, 1952. – P. 393.

³⁷⁶ История дипломатии. Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.). — М.: Государственное издательство политической литературы, 1945. – С. 629-630.

³⁷⁷ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 260.

Після цього відбулися вже відомі візити британського прем'єр-міністра до А. Гітлера у Бертесгаден і Бад-Годесберг відповідно 15 і 23 вересня, під час яких німецький канцлер постійно «підвищував планку»: від самовизначення жителів Судетської області до її включення до складу Третього Рейху. Остання вимога А. Гітлера ледь не спричинила військовий конфлікт в Європі: уряди Британії та Франції назвали це «ультиматумом» або «Годесберзьким диктатом» і розпочали мобілізацію³⁷⁸.

Однак, обираючи між порятунком Чехословаччини і збереженням миру, уряд Н. Чемберлена віддав перевагу останньому, і тому 29 вересня за запрошенням німецького канцлера полетів до Мюнхена. За результатами переговорів було підписано угоду, умовами якої стало приєднання Судетської області до складу Німеччини, а також – задоволення територіальних претензій інших сусідів Чехословаччини – Польщі та Угорщини³⁷⁹. Чеська делегація прибула на конференцію лише для того, щоб дізнатися її результати і не була допущена у зал засідання³⁸⁰. Крім того, вранці 30 вересня Н. Чемберлен і німецький канцлер підписали спільну декларацію, у якій наголошувалось на необхідності ліквідації «можливих джерел непорозумінь», які можуть призвести до збройного конфлікту між обома країнами³⁸¹. Про результати Мюнхена американський історик Р. Дівайн зазначив: «...чехи зіграли роль жертви для забезпечення миру у Європі»³⁸². Не можна не погодитися з таким твердженням, адже Чехословаччина у жовтні – листопаді 1938 р. втратила

---

³⁷⁸ История дипломатии. Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.). – М: Государственное издательство политической литературы, 1945. – С. 637.

³⁷⁹ DGFP. Series D. Vol. 2: Germany and Czecho-Slovakia (1937 – 1938). – L.: His Majesty's Stationery Office, 1950. – No 675. – P. 1014-1016.

³⁸⁰ История дипломатии. Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.). – М: Государственное издательство политической литературы, 1945. – С. 641.

³⁸¹ DGFP. Series D. Vol. 2: Germany and Czecho-Slovakia (1937 – 1938). – L.: His Majesty's Stationery Office, 1950. – No 676. – P. 1017.

³⁸² Divine R. The Reluctant Belligerent. American Entry into World War II. – N. Y.: John Wiley & Sons, 1965. – P. 54.

20 % території і 25 % свого населення, після чого фактично стала залежною від Німеччини³⁸³.

Таким чином, аналізуючи позицію Великої Британії щодо чехословацької кризи, можна зробити висновок про прагнення уряду Н. Чемберлена зберегти мир будь-якою ціною, жертвуючи при цьому інтересами інших держав. Якими були причини такого вектору політики Лондона? Так можна погодитися з думкою британського історика К. Сміта, який стверджував про, по-перше, «жалюгідний страх» уряду Н. Чемберлена перед комуністичною загрозою і СРСР. По-друге, на його погляд, це – тривога перед можливими економічними проблемами у разі війни, передусім, тратою значних коштів на переозброєння та утримання армії. Це підтверджує намагання британських урядів у 1920 – 1930-х роках будь-якою ціною зберегти свої ринки збуту, насамперед, з колоніями та домініонами, і фінансовий вплив у світі. Німеччина у цій сфері напередодні Мюнхенської угоди не вважалася основним суперником. І, по-третє, варто звернути увагу на пацифістську позицію лейбористів і деяких ЗМІ, які критикували Лондон за докладені недостатні зусилля щодо уникнення Першої світової війни, і тому, на їхню думку, необхідно не повторювати минулих помилок³⁸⁴. А це означало підтримку курсу на умиротворення Німеччини, який проводив Н. Чемберлен.

Досить часто до «табору миротворців» напередодні Другої світової війни зараховують і Сполучені Штати Америки, адже США нібито надавали всебічну підтримку курсу британського прем'єр-міністра. Тому для того, щоб довести або спростувати дану тезу, звернемося до аналізу позиції американського уряду щодо чехословацької кризи і Мюнхена.

Як вже зазначалося, провідним курсом США у зовнішній політиці був так званий «ізоляціонізм», за принципами якого Вашингтон жодним чином не

---

³⁸³ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 37.

³⁸⁴ Smith K. Reassessing Roosevelt's View of Chamberlain after Munich: Ideological Affinity in the Geoffrey Thompson-Claude Bowers Correspondence // Diplomatic History. Vol. 33. – Oxford: University Press, 2009. – No. 5. – P. 855.

втручався у внутрішньоєвропейські справи, залишаючи за собою виняткове право контролювати Західну півкулю. На думку американського історика Б. Фарнгам, напередодні Мюнхена в американського керівництва відбулася зміна в усвідомленні вірності такого курсу. Через те дослідниця виділяє два етапи в еволюції позиції Ф. Рузвельта і деяких його сподвижників щодо чехословацької кризи: 1) 13-22 вересня 1938 р., який характеризується небажанням будь-якого втручання президента для уникнення можливого німецько-чехословацького збройного конфлікту (вказаний період по суті тривав від візиту Н. Чемберлена у м. Бертесгаден 15 вересня до його зустрічі з А. Гітлером у м. Бад-Годесберг 22.09); 2) 22-30 вересня, упродовж якого Ф. Рузвельт усвідомив загрозу для інтересів США агресивних дій німецького уряду і здійснив два дипломатичних звернення до провідних європейських держав (етап тривав з візиту британського прем'єр-міністра у Бад-Годесберг до підписання 30 вересня Мюнхенської угоди)³⁸⁵.

Щодо першого «етапу» у позиції Ф. Рузвельта, то, на наш погляд, його варто почати якщо не від виникнення загрози війни у зв'язку з першими агресивними діями нацистського режиму у 1933 – 1934 рр., то – від початку чехословацької кризи. Справа в тому, що американський президент усвідомлював можливість розвитку найгіршого сценарію у відносинах між європейськими державами, однак не вбачав у цьому безпосередньої загрози інтересам Сполучених Штатів, а також вірив у те, що Велика Британія і Франція знайдуть спосіб мирно вирішити територіальні суперечності. Якщо ж війни таки не вдасться уникнути, то, на його думку, Лондон і Париж дуже швидко переможуть через перевагу в авіації і можливість організації морської блокади Німеччини та Італії³⁸⁶. Крім того, Ф. Рузвельт вірив, що Чехословаччина у разі ультимативних вимог А. Гітлера надасть перевагу

---

³⁸⁵ Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // *Political Psychology*. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – P. 208.

³⁸⁶ *The Secret Diary of Harold L. Ickes*. Vol. 2: *The Inside Struggle (1936 – 1939)*. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 469.

військовим діям, а, отже, війною на декілька фронтів нацистському режиму буде порівняно легко завдати поразки³⁸⁷. Тож президент не вважав за необхідне будь-яким способом втручатися у міждержавні відносини у Європі, а, тим більше, переглядати Закон про нейтралітет 1935 р. – основний документ, яким визначалася ізоляціоністська позиція США.

Ситуація зі сприйняттям чехословацької кризи змінилася після вимоги німецького канцлера задовольнити його територіальні претензії щодо Судетської області на зустрічі з Н. Чемберленом 22 вересня у Бад-Годесберзі і початку підготовки Британії та Франції до війни. Можна погодитися з думкою вищезгаданої дослідниці Б. Фарнгам, що ризики для США особливо не змінилися, однак саме тривожні новини з Європи, які отримував Ф. Рузвельт, позначилися на його позиції³⁸⁸. Вплинули на президента також думки деяких американських дипломатів. Так, секретар внутрішніх справ США Г. Ікес, навпаки, вважав ймовірним швидкий розгром Франції одночасними ударами Німеччини та Італії, унаслідок чого виникла б загроза перенесення арени військових дій у Західну півкулю. Щодо Британії, то, згідно з поглядом Г. Ікеса, без колоній вона автоматично б втратила статус впливової держави у світі. Крім того, секретар внутрішніх справ наголосив на позиції Японії як союзника режимів А. Гітлера та Б. Муссоліні. А Японія, як відомо, становила безпосередню загрозу США у Тихому океані³⁸⁹. Значення мали також постійні телеграми американського посла у Лондоні Дж. Кеннеді, які переконали Ф. Рузвельта, що війна у Європі є неминучою і що провина за її розв'язання буде лише на Німеччині³⁹⁰.

Таким чином, саме під впливом вищезгаданих факторів можна прослідкувати зміну позиції президента США. Починаючи з 23 вересня 1938 р.

---

³⁸⁷ Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // *Political Psychology*. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – P. 211.

³⁸⁸ Ibid. – P. 213.

³⁸⁹ *The Secret Diary of Harold L. Ickes*. Vol. 2: *The Inside Struggle (1936 – 1939)*. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 473.

³⁹⁰ FRUS. *Diplomatic Papers 1938*. Vol. 1: *General*. – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 642-643.

є свідчення про поради американських дипломатів Ф. Рузвельту щодо того, який шлях для втручання у чехословацьку кризу краще обрати. Так посол США у Франції У. Булліт, голова західноєвропейського відділу Держдепартаменту Дж. Моффат, помічник держсекретаря з латиноамериканських справ А. Берлі і заступник держсекретаря С. Веллес рекомендували зробити звернення до провідних європейських держав з пропозицією скликати мирну конференцію у м. Гаага для урегулювання кризи, і, за необхідності, перегляду Версальського договору. Водночас, США мали не брати безпосередньої участі у процесі, лише виступаючи у ролі «арбітра»³⁹¹. К. Хелл, навпаки, вважав цей крок непотрібним і навіть «небезпечним». У спогадах держсекретар так обґрунтував свою позицію: «Ми мали величезну кількість доказів, що Німеччина озброєна до зубів і готується до агресії на всіх можливих напрямках, і тому ніщо, окрім сили або капітуляції, не зможе зупинити А. Гітлера». При цьому, на думку К. Хелла, у разі обрання президентом шляху скликання конференції, США могли опинитися у таборі прихильників політики умиротворення Н. Чемберлена, яку він вважав неефективною, з тимчасовими результатами³⁹².

Однак Ф. Рузвельт обрав саме першу пропозицію, яку підтримувало більшість його оточення: зробити хоч щось, але зробити. Разом з тим президент у своїх телеграмах-зверненнях 26 вересня до європейських держав не згадав про можливість посередництва Сполучених Штатів у врегулюванні кризи через загрозу «гніву ізоляціоністів», які тоді ще зберігали значний вплив у державі (при цьому Ф. Рузвельт апелював до Пакту Бріана-Келлога 1928 р. про відмову від війни як засобу ведення міжнародної політики)³⁹³. З цієї ж причини Ф. Рузвельт не підтримав пропозицію Н. Чемберлена щодо прямого

---

³⁹¹ Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // Political Psychology. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – P. 214-215.

³⁹² The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 591.

³⁹³ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1: General. – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 657-658.

звернення до американців з описом ситуації у Європі³⁹⁴. Однак уряди і Великої Британії, і Франції зрозуміли опосередковане бажання США бути «арбітром» майбутньої конференції з врегулювання територіальних претензій А. Гітлера і погодилися з цим. Про це свідчать телеграми від американських послів у цих країнах³⁹⁵.

Найдовше з усіх у Вашингтоні чекали відповідь на звернення американського президента від німецького канцлера, і коли вона, нарешті, надійшла, то стала черговим свідченням небажання Берліна іти на будь-які поступки. А. Гітлер звинувачував у розв'язанні кризи лише Чехословаччину через її начебто небажання дати судетським німцям їхню «свободу»³⁹⁶. Б. Фарнгам стверджує, що ця відповідь німецького канцлера спростувала всі сумніви Ф. Рузвельта щодо необхідності дипломатичного втручання у Європу, адже «війна здавалася неминучою, доки щось не трапиться, щоб її уникнути»³⁹⁷. Як наслідок, американський президент підготував нове звернення, тепер уже адресоване лише А. Гітлеру. У цьому листі вже безпосередньо звучало прохання Ф. Рузвельта всіма можливими засобами «запобігти розв'язанню війни» і, передусім, шляхом скликання мирної конференції³⁹⁸.

Однак уже 28 вересня у Білому домі дізналися про запрошення Н. Чемберлена та Е. Даладье до Мюнхена на конференцію з обговорення чехословацької кризи. Здається, все трапилося так, як і хотів Ф. Рузвельт з деякими американськими дипломатами, за винятком того, що вказана конференція проводилася не на нейтральній території. Тож відомою є фраза подяки президента британському прем'єр-міністру за те, що він зберіг мир:

---

³⁹⁴ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 593.

³⁹⁵ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1: General. – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 667-669.

³⁹⁶ Ibid. – P. 669-672.

³⁹⁷ Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // Political Psychology. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – P. 217.

³⁹⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1: General. – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 684-685.

«Good, Man!» («Молодець, хлопче»)³⁹⁹. Як наслідок, побоювання Ф. Рузвельта щодо можливого початку світової війни не здійснилися, США до Мюнхена виявились зовсім не причетні, загроза можливої негативної реакції «ізоляціоністів» начебто була успішно подолана, однак оцінки угоди Британії та Франції з Німеччиною серед американських політиків були неоднозначними. З одного боку, висловлювалася повна підтримка політичного курсу Лондона: заступник держсекретаря С. Веллес заявив під час свого виступу на радіо 3 жовтня, що у результаті підписання Мюнхенської угоди «вперше за останні 20 років виник шанс встановлення нового міжнародного порядку, заснованого на принципах справедливості і закону»⁴⁰⁰. Водночас, була й відверта критика Мюнхена: так К. Хелл заявив, що «політики, які відстоюють принципи миру і впорядкованості міжнародних відносин, хай не радіють, що мету досягнуто, а, навпаки, подвоюють зусилля»⁴⁰¹. На наш погляд, самого Ф. Рузвельта можна зарахувати до другої групи: напередодні Мюнхенської конференції він вірив, що Британія і Франція будуть вести переговори з Німеччиною на рівних умовах і вважав безпосередньо Н. Чемберлена ворогом будь-якої капітуляції⁴⁰². Зрештою, 26 жовтня президент США під час виступу на радіо висловив сумніви щодо дієвості Мюнхенської угоди⁴⁰³.

Щодо американських ЗМІ, то, як свідчить історик Ч. Тензілл, значна кількість газет вітали Мюнхенську угоду, але були й протилежні оцінки⁴⁰⁴. Позиція звичайних американців, згідно опитувань, поділялася у відсотковому відношенні майже на половину: 60 % вважали, що загроза війни унаслідок

---

³⁹⁹ Ibid. – P. 688.

⁴⁰⁰ Divine R. *The Reluctant Belligerent. American Entry into World War II.* – N. Y.: John Wiley & Sons, 1965. – P. 55.

⁴⁰¹ *The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1.* – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 595.

⁴⁰² Farnham B. *Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // Political Psychology. Vol. 13.* – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – P. 220.

⁴⁰³ *The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1.* – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 597.

⁴⁰⁴ Tansill Ch. *Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941.* – Westport, 1952. – P. 428-430.

Мюнхена стала ще більшою, серед них 59 % схвалювали рішення Британії та Франції⁴⁰⁵.

Щодо британсько-американських відносин під час подій у Чехословаччині 1938 р., то, як уже зазначалося, у Лондоні та Вашингтоні шляхи врегулювання кризи відрізнялися. Так, Ф. Рузвельт намагався скликати міжнародну конференцію у Гаазі під особистим патронатом, натомість Н. Чемберлен надавав перевагу особистим домовленостям з А. Гітлером. На думку британського історика К. Сміта, причиною того, що американський президент схвалив підписання британським прем'єр-міністром Мюнхенської угоди, стали обмежені можливості втручання Ф. Рузвельта у чехословацьку кризу через ризик негативної реакції деяких політичних сил усередині США, через що право «шефа поліції» на укладання будь-яких домовленостей з «гангстерами» (тобто з Німеччиною) було «надано» Н. Чемберлену⁴⁰⁶. До цього, на наш погляд, потрібно додати про прихильність американських політиків до Великої Британії як провідної демократичної держави у Європі.

По-перше, Ф. Рузвельт 21 липня, тобто ще до завершальної стадії чехословацької кризи, звертаючись до уряду британського домініону Канади, заявив про свою повну підтримку, якщо «канадський ґрунт буде атакований якоюсь імперією». Причину своєї позиції президент обґрунтував тим, що домініон був частиною Британської імперії, а, отже, виникала необхідність всебічної підтримки Лондона. Тоді ж Ф. Рузвельт детальніше описав, як США збиралися допомагати: «значними обсягами природних ресурсів», «фінансовою потужністю», «силою американських солдатів»⁴⁰⁷. Передбачалося також створення військових підприємств на території

---

⁴⁰⁵ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 42.

⁴⁰⁶ Smith K. Reassessing Roosevelt's View of Chamberlain after Munich: Ideological Affinity in the Geoffrey Thompson-Claude Bowers Correspondence // *Diplomatic History*. Vol. 33. – Oxford: University Press, 2009. – No. 5. – P. 839-840.

⁴⁰⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2: The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa. – W.: U.S. Government Printing Office, 1938. – P. 174.

Канади⁴⁰⁸. Це означало, що, насамперед, Вашингтон був готовий здійснювати ресурсне постачання Британії та її колоній та у разі необхідності – вступити у війну з Німеччиною.

По-друге, К. Хелл під час зустрічі з англійським послом Р. Ліндсеєм 27 вересня заявив, що Сполучені Штати «не мають ні мети, а ні політичного курсу» на те, щоб скористатися тяжким становищем Великої Британії у разі війни і зайняти її ринки збуту⁴⁰⁹. Справа полягала в тому, що Лондон у міжвоєнний період був основним торговельним конкурентом Вашингтона, адже територія Британської імперії поширювалася на всі континенти світу, зокрема і Західну півкулю.

По-третє, американські політики, які критикували Мюнхенську угоду, дуже часто виправдовували дії Н. Чемберлена за його «щирі» намагання зберегти мир, якими нахабно скористалися агресори. Таку позицію займав і К. Хелл, який від початку вважав Мюнхен чи будь-які інші домовленості з А. Гітлером капітуляцією і проявом слабкості⁴¹⁰.

Щодо сприйняття Сполучених Штатів і їхніх заяв про допомогу британським урядом, то воно, як і раніше, не було на 100 % позитивним. Наприклад, англійський король Георг VI, подякувавши Ф. Рузвельту за його спроби врегулювати чехословацьку кризу, висловив сумніви, що вони «стали значним внеском» для збереження миру у Європі⁴¹¹. Якщо ж звертатися до схвальних коментарів Н. Чемберлена щодо дій США, то вони дуже часто були формальними. Так британський прем'єр позитивно відгукнувся на чергове звернення американського президента до Конгресу 4 січня 1939 р., у якому містився заклик об'єднати зусилля всіх демократичних країн для боротьби проти агресорів (Німеччини, Італії та Японії), однак сам Н. Чемберлен вважав

---

⁴⁰⁸ The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. 2: The Inside Struggle (1936 – 1939). – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 470.

⁴⁰⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1: General. – W.: Gov. Print Office, 1955. – P. 174-175.

⁴¹⁰ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 595.

⁴¹¹ Ibid.

подібні пропозиції з Вашингтона неідеальними⁴¹². Це пояснюється, зокрема, вже згаданими відмінностями у підходах до збереження миру двох лідерів.

Отже, розглянувши вплив німецького фактора на розвиток британсько-американських відносин на фоні чехословацької кризи і Мюнхенської угоди 1938 р., можемо простежити такі тенденції:

1) Поступова трансформація поглядів лідерів США щодо Лондона. Так, Велика Британія для Сполучених Штатів поступово перетворювалася з торговельного конкурента і фінансового боржника на «шефа поліції» демократичних держав Європи. Це й стало причиною готовності Вашингтона дати максимально можливу допомогу Лондону у разі війни.

2) Відмінності у підходах уряду Н. Чемберлена та адміністрації Ф. Рузвельта у проблемі збереження миру. Так, якщо Лондон віддавав перевагу особистим домовленостям з А. Гітлером, то Вашингтон, як і раніше, – скликанню міжнародної конференції з роззброєння та урегулювання суперечностей європейських держав.

3) Неготовність Ф. Рузвельта до військового втручання у Європу через дію Закону про нейтралітет та значну «ізоляціоністську» опозицію всередині країни. Це і спричинило визнання Вашингтоном Мюнхенської угоди.

4) Взаємна недовіра Великої Британії і Сполучених Штатів. По-перше, дві держави, як і раніше, залишалися торговельними конкурентами, а Лондон не сплачував США повоєнні борги. По-друге, Н. Чемберлен не вірив у перспективу всебічної допомоги Великій Британії у випадку війни. Це стало ще одним фактором, який зумовив участь Лондона у мирному поділі Чехословаччини на Мюнхенській конференції у вересні 1938 р.

---

⁴¹² Smith K. Reassessing Roosevelt's View of Chamberlain after Munich: Ideological Affinity in the Geoffrey Thompson-Claude Bowers Correspondence // *Diplomatic History*. Vol. 33. – Oxford: University Press, 2009. – No. 5. – P. 841.

3.4. Вплив німецького чинника на розвиток британсько-американських взаємин напередодні Другої світової війни (березень – серпень 1939 р.)

Весна – літо 1939 р. – період значного зростання міжнародної напруженості. Так, 15 березня німецькі війська вступили на територію решти Чехословаччини, яка ще існувала після Мюнхенської угоди 1938 р.⁴¹³. Наступного дня канцлер А. Гітлер оголосив про створення «протекторату Богемія і Моравія», який начебто отримав автономію та самоврядування, а насправді – окупацію Німеччиною⁴¹⁴. Однак за кілька днів після цього, піднявши проблему приєднання «польського коридору» до складу Третього рейху – території, яка відокремлювала Східну Пруссію від решти Німеччини після Першої світової війни, нацистський режим отримав негативну відповідь польського уряду. Так, у відповідному меморандумі посол у Берліні Ю. Липський висловив лише готовність Польщі піти на будь-які покращення зв'язку між Німеччиною та Східною Пруссією, водночас, «у межах польського суверенітету»⁴¹⁵. Це означало одне – для задоволення наступних амбіцій А. Гітлеру було необхідно реалізувати силовий сценарій. Розглянемо, як загроза нової війни впливала на зовнішньополітичні позиції США та Великої Британії, а також на взаємовідносини цих держав.

Щодо Британії, то Н. Чемберлен незадовго після нової агресії режиму А. Гітлера заявив про своє «переконання» про начебто підтримку більшістю англійців поділяла його «щирого бажання» проводити ту ж політику умиротворення і далі⁴¹⁶. Як наслідок, посол у Берліні Н. Гендерсон обмежився

---

⁴¹³ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 85.

⁴¹⁴ New York Times, 15.03.1939. – P. 16. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/03/15/issue.html>

⁴¹⁵ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 6 (March – August 1939). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – No 103. – P. 127.

⁴¹⁶ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 161.

лише нотою протесту, у якій стверджувалося про невизнання Лондоном законності «нової ситуації» у Чехословаччині⁴¹⁷. Водночас, після окупації Німеччиною Клайпедської області Литви і виникнення загрози війни з Польщею позиція британського уряду дещо змінилася. Так, коли 22 березня польський міністр закордонних справ Ю. Бек звернувся до британського посла у Варшаві Говарда Кеннарда про потенційну допомогу у випадку агресії режиму А. Гітлера⁴¹⁸, відповідь Лондона була схвальною⁴¹⁹. Про таку гарантію військової допомоги Польщі Н. Чемберлен 30 березня офіційно заявив у Палаті обшин⁴²⁰. Фактично це означало початок зміни зовнішньополітичного курсу Н. Чемберлена від умиротворення режиму А. Гітлера до його стримування військовими методами. Так, прем'єр заявив під час промови у концертному залі «Albert Hall» у Лондоні 11 травня: «Ми не збираємося сидіти, склавши руки, і спостерігати, як без жодного покарання знищується незалежність однієї держави за іншою»⁴²¹.

Нарешті, 15 квітня 1939 року розпочалися переговори між британським послом і наркомом закордонних справ СРСР для підписання договору, який суттєво знизив би ризик розв'язання Німеччиною війни⁴²². Так, на думку В. Черчилля, «Гітлер не дозволив би собі почати війну на два фронти, яку він сам так різко засуджував»⁴²³. Однак якщо уряд Н. Чемберлена пропонував СРСР надати аналогічні своїм односторонні гарантії недоторканості кордонів Польщі та Румунії, радянський нарком закордонних справ В. Молотов вимагав у Великої Британії та Франції підписання тристороннього військового

⁴¹⁷ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IV: Europe, January 20 – April 3, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1951. – No 19-20. – P. 19-20.

⁴¹⁸ Ibid. – No 485. – P. 463.

⁴¹⁹ Ibid. – No 518. – P. 501.

⁴²⁰ CAB 23-98. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 172. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-98.pdf>

⁴²¹ Retreat from Power: Studies in Britain's Foreign Policy of the Twentieth Century. Vol. 1 (1906 – 1939) / Ed. by D. Dilks. – L.: Macmillan, 1981. – P. 173.

⁴²² DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. V: Europe, April 4 – June 7, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1952. – No 182. – P. 215.

⁴²³ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 172.

союзу⁴²⁴. Ситуація ускладнилася у серпні 1939 р., коли нарком оборони СРСР К. Ворошилов згідно з отриманими інструкціями зажадав від британсько-французької делегації пропуску радянських військ через Польщу і Румунію у випадку німецького вторгнення, чим зумовив суттєве занепокоєння урядів цих держав Східної Європи⁴²⁵. Таким чином тристоронні переговори у Москві завершилися для Великої Британії і Франції невдачею.

Аналіз дипломатичних документів дає змогу зрозуміти причини сумнівів Лондона щодо укладення військової угоди з СРСР. Так, ще у листі до сестри Н. Чемберлен зізнався у своїй «глибокій недовірі» до Радянського Союзу, політика якого мала «небагато спільних рис» з уявленнями британців про свободу⁴²⁶. Це стало однією з причин таємних переговорів Великої Британії з режимом А. Гітлера, які розпочалися з контактів бізнесменів ще на початку 1939 р., а у червні продовжилися за участі неофіційних представників.

Іншою причиною було сподівання уряду Н. Чемберлена, що деякі нацистські міністри та генерали схильні, передусім, до співпраці з Лондоном, а не до війни з ним. Таку позицію нібито займав маршал авіації та голова рейхстагу Г. Герінг⁴²⁷, якому німецький чиновник з особливих доручень Г. Вольтат і доповідав про хід переговорів з Великою Британією⁴²⁸. Як наслідок, у липні під час зустрічі зі співробітником німецького МЗС А. фон Троттом Н. Чемберлен заявив, що «єдиним рішенням європейської проблеми» була «лінія Берлін-Лондон»⁴²⁹. Кульмінацією таємних переговорів стали зустрічі німецького чиновника Г. Вольтата з радником британського прем'єр-міністра Г. Вільсоном і міністром зовнішньої торгівлі Р. Хадсоном

⁴²⁴ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. V: Europe, April 4 – June 7, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1952. – No 689. – P. 744-745.

⁴²⁵ Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы в 2 томах. Т. 2. (1 июня – 4 сентября 1939 г.). – М.: Политиздат, 1990. – С. 416-418.

⁴²⁶ Feiling K. The Life of Neville Chamberlain). – L.: Macmillan & Co Ltd, 1946. – P. 403.

⁴²⁷ The Appeasers / by M. Gilbert, R. Gott. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1963. – P. 196.

⁴²⁸ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 6 (March – August 1939). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – No 716. – P. 977.

⁴²⁹ Ibid. – No 497. – P. 682.

19-21 липня. Під час розмов цих дипломатів обговорювались такі проблеми: 1) пакт про ненапад і договір про невтручання (передбачав недоторканість кордонів обох держав, колоніальних володінь Британії і відмову від взаємної агресії); 2) обмеження всіх видів озброєнь (на суходолі, у морі і в повітрі); 3) колоніальні питання (Г. Вільсон засвідчив готовність віддати Німеччині її колишні володіння в Африці до Першої світової війни), проблеми співробітництва у промисловості й фінансах. Водночас, радник британського прем'єр-міністра зазначив про можливість відмови Лондона від наданих гарантій Польщі і дозволу на «свободу рук» Німеччині у Південно-Східній Європі⁴³⁰. Однак на прохання Г. Вольтата подальше обговорення проекту договору було призупинено для з'ясування позиції А. Гітлера щодо нього. У результаті таємні британсько-німецькі переговори, як і контакти уряду Н. Чемберлена з Москвою, завершилися нічим.

Щодо позиції Сполучених Штатів, то відразу після окупації Чехословаччини німецькими військами відбулася нарада під керівництвом заступника держсекретаря С. Веллеса, на якій обговорювались можливі дії Сполучених Штатів. Після тривалих дебатів було вирішено не розривати відносин з Берліном, але й не визнавати створення «протекторату Богемія і Моравія»⁴³¹. Водночас, впливові сенатори США почали активно обговорювати внесення змін до Закону про нейтралітет 1935 року. Крім того, стурбованість адміністрації зросла після виступу 31 березня в Чикаго колишнього президента Чехословаччини Е. Бенеша, під час якого він заявив, що «нацисти націлені на встановлення свого домінування у Європі та усьому іншому світі»⁴³². Але радикально змінювати свою стратегію у кампанії з перегляду законодавства про нейтралітет було вже пізно – лише на початку квітня

---

⁴³⁰ Ibid. – P. 980-983.

⁴³¹ Navigating the rapids, 1918 – 1971: from the papers of Adolf A. Berle / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – P. 200-201.

⁴³² FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1956. – P. 774.

предметні слухання з даної проблеми відкрилися у профільних комітетах Палати представників і Сенату⁴³³.

Щодо позиції президента Ф. Рузвельта, то 11 квітня він виступив на прес-конференції, де також не висловив жодних нових ідей, заявивши, однак, що для Сполучених Штатів існує загроза вторгнення ззовні і що «паперові гарантії імунітету» зовсім не означають безпеку країни. Водночас, тоді він і прийняв рішення про дипломатичне втручання у ситуацію у Європі – так званий «суботній сюрприз» – відоме звернення 15 квітня 1939 року, адресоване А. Гітлеру. Там президент знову, як це було у 1936 – 1937 рр., запропонував скликати міжнародну конференцію з питань роззброєння для врегулювання територіальних та економічних проблем. Крім того, він запитав канцлера, чи готовий той дати гарантію, що вермахт «не здійснить агресію або вторгнення у наступні держави»⁴³⁴. Всього у його списку була 31 держава, серед яких – країни Скандинавії, Балтії, Нідерланди, Бельгія, Велика Британія, Франція, Іспанія, Швейцарія, Польща, Угорщина, Румунія, Югославія, СРСР, Болгарія, Греція і Туреччина⁴³⁵.

Реакція Берліна була досить бурхливою. Так, 16 квітня МЗС Німеччини звинуватило Ф. Рузвельта у сприянні більшовикам та начебто намаганні зірвати курс на «узгодження і примирення» у Європі, зазначивши, що президент «не підходить на роль справедливого посередника»⁴³⁶. Сам канцлер, однак, відповів президенту США під час виступу 28 квітня на черговій сесії парламенту – рейхстагу. Упродовж промови А. Гітлер заявив, що повідомлення про нібито підготовку Німеччиною нападу на Польщу – «справжня вигадка міжнародної преси». Водночас, він звернувся до історії, де звинуватив Вашингтон у «численних битвах», які спричинили утворення у

---

⁴³³ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 94.

⁴³⁴ Hearden P. Roosevelt Confronts Hitler: America's Entry into World War II / P. Hearden. – De Kalb: Northern Illinois University Press, 1987. – P. 185.

⁴³⁵ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1956. – P. 132.

⁴³⁶ New York Times, 17.04.1939. – P. 3. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/04/17/issue.html>

XVIII ст. Сполучених Штатів, натякнувши, що Берлін для досягнення своїх амбіцій начебто не планує використовувати лише мирні методи⁴³⁷. Щодо реакції Вашингтона, то вона не була жорсткою. Ф. Рузвельт, очевидно, вражений висловлюваннями А. Гітлера, взагалі, утримався від будь-яких оцінок. Прес-секретар Білого дому М. Мак-Дермотт направив німецькому послу Г. Томсену конфіденційну телеграму, в якій максимально стримано виражав розчарування в тому, що «канцлер не прийняв пропозицій президента, і ... не перейнявся їх духом»⁴³⁸.

Щодо британсько-американських відносин напередодні Другої світової війни, то у період після укладення Мюнхенської угоди (вересень 1938 р.) перед урядом Н. Чемберлена та адміністрацією Ф. Рузвельта все частіше виникає проблема узгоджених дій щодо зростання напруженості у Європі, передусім, через агресивні дії Німеччини. Велика Британія, як і раніше, вимагала у Вашингтона реальної допомоги у разі війни з режимом А. Гітлера. Так, у січні 1939 р. американський повірений у Лондоні надіслав запит К. Хеллу щодо його ставлення до ситуації у Європі, на що той висловив побоювання, що нібито у разі розголошення «окремих аспектів» оборонної стратегії США, вони будуть «неправильно розтлумачені»⁴³⁹. Водночас, президент зазначив, що уряд Н. Чемберлена зміг би тісніше співпрацювати зі Сполученими Штатами, якщо продемонстрував би свій «хребет» – готовність утримати позицію «власними зусиллями»⁴⁴⁰. Згідно з донесенням радника британського посольства у Вашингтоні В. Маллета, президент і держсекретар К. Хелл

---

⁴³⁷ The Speeches of Adolf Hitler. Vol. 2 (April 1922 – August 1939) / Ed. by N. H. Baynes. – L. – Oxford: University Press, 1942. – P. 1632, 1641-1643.

⁴³⁸ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 6 (March – August 1939). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – No 283. – P. 358.

⁴³⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1956. – P. 5, 7.

⁴⁴⁰ Owendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Owendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 215.

начебто «прагнули зробити все, що в їхніх силах», якби не загроза передчасної втрати контролю над Конгресом з його ізоляціоністською більшістю⁴⁴¹.

Окупація Німеччиною Чехословаччини, а також анексія її союзником – Італією – Албанії на початку квітня 1939 р. посилили протиріччя між Лондоном і Вашингтоном. Е. Галіфакс заявив, що нібито неможливо надіслати британський флот в Адріатичне море, чи ще кудись, якщо такі держави, як США, не будуть вірити у готовність Великої Британії виступити на захист інших країн Європи у випадку нападу на них Німеччини⁴⁴². Тому, на наш погляд, уряд Н. Чемберлена надав вищезгадані гарантії Польщі, Греції, Туреччині і іншим країнам, передусім, з метою переконання адміністрації Ф. Рузвельта у здатності до «героїчних» дій, у тому, що Британія таки має «хребет». З цією ж метою британський прем'єр на засіданні уряду 24 квітня прийняв рішення провести часткову мобілізацію⁴⁴³, хоча не раз, за словами В. Черчилля, обіцяв не робити такого кроку⁴⁴⁴.

Такі дії вплинули на позицію США: президент у редакційній статті газети «Washington Post» стверджував про неминучість нової війни у Європі і про те, що для її уникнення необхідно продемонструвати готовність виступити проти Німеччини разом з іншими демократичними державами⁴⁴⁵. Водночас, після початку активного обговорення можливих змін до Закону про нейтралітет, Ф. Рузвельт виступив за його повне скасування: на його думку, закон «підвищував небезпеку виникнення нової війни, створивши у диктаторських країнах думку, що американський народ не підтримує зусилля керівництва

⁴⁴¹ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IV: Europe, January 20 – April 3, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1951. – No 28. – P. 29.

⁴⁴² CAB 23-98. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 243. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-98.pdf>

⁴⁴³ CAB 23-99. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 6-8. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-99.pdf>

⁴⁴⁴ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 164.

⁴⁴⁵ Ovendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Ovendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 234-235.

Сполучених Штатів, спрямовані на користь європейських демократій»⁴⁴⁶. Сенатор К. Піттмен висловив пропозицію розширити принцип «cash & carry» (полягав у постачанні іншим державам американських військових матеріалів, якщо отримувачі платили готівкою та брали на себе всі ризики транспортування за допомогою власних кораблів) на всі країни, які стали жертвами «проголошеної чи непроголошеної війни», пояснивши, що така можливість буде «очевидною» допомогою Великій Британії і Франції. Однак К. Піттмен відразу ж наштотхнувся на критику senatorів-ізоляціоністів. Так, У. Бора заявив, що Вашингтон за жодних умов «не сприятиме масовому вбивству», а Б. Кларк – що цей план «значно полегшить вступ США у війну»⁴⁴⁷. У зв'язку з цим американський посол у Лондоні Дж. Кеннеді стверджував, що за тогочасної ситуації Британія могла розраховувати лише на «максимально можливу допомогу» Сполучених Штатів за умови збереження нейтралітету⁴⁴⁸.

На наш погляд, Ф. Рузвельт вирішив зробити вже згаданий «суботній сюрприз» – звернення до А. Гітлера, щоб засвідчити уряду Н. Чемберлена свою підтримку. Про начебто допомогу президента США Великій Британії і Франції у їх «курсі на оточення Німеччини та створенні фронту помсти державам «осі»» зазначалося у відповіді нацистського МЗС 16 квітня⁴⁴⁹.

Також навесні – улітку 1939 р. на відносини між Лондоном та Вашингтоном дещо по-іншому почав впливати японський фактор. Якщо раніше, ситуація на Далекому Сході турбувала лише Сполучені Штати, то відтоді – і уряд Н. Чемберлена через блокаду військами Японії у червні

---

⁴⁴⁶ CR. Vol. 84. Part 8. Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 76-th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1939. – P. 8675.

⁴⁴⁷ New York Times, 21.03.1939. – P. 1, 6. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/03/21/issue.html>

⁴⁴⁸ Ovendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Ovendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 235.

⁴⁴⁹ New York Times, 17.04.1939. – P. 3. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/04/17/issue.html>

британських концесій у Північному Китаї («інцидент у Тянцзіні»)⁴⁵⁰. На думку англійського посла у Токіо Р. Крейгі акція була здійснена з метою «вбити клин» між Лондоном та Вашингтоном⁴⁵¹.

Водночас, японці почали вимагали у Британії переговорів щодо всіх актуальних проблем на окупованій ними території Китаю⁴⁵². Як наслідок, уряд Н. Чемберлена звернувся до США з проханням про допомогу, як посередника⁴⁵³. Посол Дж. Кеннеді, однак, заявив, що адміністрація Ф. Рузвельта не має на меті вдаватися до будь-яких «додаткових заходів»⁴⁵⁴, а К. Хелл лише висловив «стурбованість» загостренням кризи у Тянцзіні⁴⁵⁵, що означало відсутність реальної підтримки Вашингтоном. Британський прем'єр, вочевидь, це передбачав, відкинувши відразу пропозицію МЗС зачекати на можливе втручання Сполучених Штатів у «Тяньцзінський інцидент»⁴⁵⁶, незважаючи на те що лише співпраця з США могла б суттєво змінити ситуацію на Далекому Сході⁴⁵⁷. На думку Н. Чемберлена, адміністрація Ф. Рузвельта відчула б «значне полегшення», якщо «Тяньцзінський інцидент» буде вирішено без її участі⁴⁵⁸. У результаті, Р. Крейгі розпочав переговори з Токіо без участі

---

⁴⁵⁰ Clifford N. *Retreat from China. British policy in the Far East, 1937 – 1941* / N. Clifford. – L.: Longmans, 1967. – P. 120-121.

⁴⁵¹ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IX: Far East, April 10 – September 5, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1955. – No 107. – P. 102.

⁴⁵² Clifford N. *Retreat from China. British policy in the Far East, 1937 – 1941* / N. Clifford. – L.: Longmans, 1967. – P. 145.

⁴⁵³ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IX: Far East, April 10 – September 5, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1955. – No 210. – P. 184.

⁴⁵⁴ Owendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Owendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 243.

⁴⁵⁵ *The Memoirs of Cordell Hull* / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 630.

⁴⁵⁶ Owendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Owendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 242.

⁴⁵⁷ CAB 23-100. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 11. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-100.pdf>

⁴⁵⁸ Owendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Owendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 243.

американських представників⁴⁵⁹ і наприкінці серпня 1939 р., однак, досягнув значних успіхів⁴⁶⁰.

Все ж, відсутність допомоги Сполучених Штатів поставила Лондон перед вибором: не робити жодних рішучих дій на Далекому Сході, або ж спрямувати туди флот для тиску на Японію, водночас, опиняючись перед загрозою домінування Німеччини на морі і, таким чином, порушуючи надані Греції, Румунії і Туреччині гарантії безпеки⁴⁶¹. Н. Чемберлен звернув увагу членів уряду, що у разі вступу Британії у війну на Тихому океані, вона змушена буде воювати проти всіх держав «осі»⁴⁶². У зв'язку з цим, вибір було зроблено не на бік рішучих дій.

Однак, на фоні дебатів у Конгресі США щодо змін до законодавства про нейтралітет у Лондоні з'явилася надія на ймовірний поворот американського зовнішньополітичного курсу. Її посилив британський посол у Вашингтоні Р. Ліндсей, зазначивши, що США нібито завжди дотримувалися менш ізоляціоністської політики на Далекому Сході, ніж у Європі⁴⁶³. На думку англійського історика Р. Овендейла, уряд Н. Чемберлена у той час намагався робити максимально помірковані заяви щодо Сполучених Штатів, щоб «не образити їхню чутливість»⁴⁶⁴. Як наслідок, 11 липня вищезгаданий законопроект К. Піттмена про розширення принципу «cash & carry» не прийняли: у сенаті не вистачило голосів для його затвердження. Натомість,

---

⁴⁵⁹ CAB 23-100. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 8. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-100.pdf>

⁴⁶⁰ Ibid. – P. 322.

⁴⁶¹ McIntyre W. D. New Zealand and the Singapore Base between the Wars // *Journal of Southeast Asian Studies*. Vol. 2. No 1 (Australia, New Zealand and Southeast Asia). – Cambridge: University Press, 1971. – P. 19. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/20069898?origin=JSTOR-pdf>

⁴⁶² CAB 23-100. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – P. 12. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-100.pdf>

⁴⁶³ DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IX: Far East, April 10 – September 5, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1955. – No 264. – P. 227.

⁴⁶⁴ Owendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Owendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – P. 249.

було прийнято рішення про відтермінування розгляду змін до законодавства про нейтралітет на січень 1940 р.⁴⁶⁵. З огляду на це, А. Гітлер під час засідання керівництва вермахту зробив висновок: «Америка за сформованих у ній нині обставин, не становить для нас жодної небезпеки»⁴⁶⁶.

Така ж пасивна реакція була у Вашингтоні на рішення Лондона і Парижа розпочати переговори з Радянським Союзом. Так, 18 квітня посол США в Брюсселі Дж. Девіс запропонував свій візит до Москви з неофіційною місією для сприяння якнайшвидшого укладення угоди СРСР з Великою Британією і Францією, однак держдепартамент відхилив його ініціативу через необхідність уникати «непотрібного ризику»⁴⁶⁷. 6 червня 1939 р. з радянського посольства у Вашингтоні надійшла телеграма до Москви з повідомленням про те, що президент Ф. Рузвельт начебто не прагнув використовувати наявні у нього психологічні і матеріальні важелі впливу на британців і французів і на їх зовнішньополітичну лінію⁴⁶⁸.

Зовсім іншою була позиція Сполучених Штатів щодо таємних британсько-німецьких переговорів навесні – влітку 1939 р. Так, у листопаді 1938 р. між урядом Н. Чемберлена і адміністрацією Ф. Рузвельта було укладено торговельну угоду, яка передбачала суттєве зниження імпорتنих мит для американської продукції на території Великої Британії і, передусім, можливість вільного ввозу пшениці, що стало вигідною для США поправкою до Оттавських угод 1932 р.⁴⁶⁹. У зв'язку з цим уже у березні 1939 р. К. Хелл повідомляв Р. Ліндсею про начебто «великий інтерес» Сполучених Штатів щодо перспективи переговорів між Лондоном та Берліном. На думку

---

⁴⁶⁵ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 648.

⁴⁶⁶ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 125.

⁴⁶⁷ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1956. – P. 236.

⁴⁶⁸ Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза, 1936-1939 / В. Я. Сиполс. – М.: Наука, 1987. – С. 279.

⁴⁶⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2: The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa. – W.: U.S. Government Printing Office, 1938. – P. 74-75.

держсекретаря США, причиною стурбованості була нібито готовність уряду Н. Чемберлена надати преференції для німецької торгівлі, у той час як сам режим А. Гітлера продовжував «озброюватися та погрожувати агресією»⁴⁷⁰.

Зважаючи на це, можна виявити також значну роль американського фактора у спробах зближення Великої Британії з Третім Рейхом. По-перше, німецькі промисловці стверджували про нібито «страх» уряду Н. Чемберлена перед повною економічною та політичною залежністю від Вашингтона⁴⁷¹. По-друге, на думку голови американського департаменту у британському МЗС Дж. Бальфура, спроби співпраці з Лондоном – не що інше, як тактичний хід Сполучених Штатів для витіснення англійців з держав, де вони мали особливі економічні привілеї. Передусім, це були країни Латинської Америки. На погляд британського історика Е. Гілмена, найбільше уряд Н. Чемберлена намагався зберегти традиційні торговельні зв'язки з Аргентиною, начебто захищаючи її «від американського наступу». І, по-третє, у британському Міністерстві торгівлі звертали увагу на німецьку загрозу у регіоні, яку нібито неможливо подолати, дотримуючись курсу на «взаємні регулювання» з США⁴⁷².

Після початку таємних зустрічей Г. Вільсона та Г. Вольтата у липні 1939 р. ситуація ще більше загострилася. Так, англійський дипломат О. Харві зазначив у щоденнику, що дії Великої Британії оцінювалися у США все більше з підозрою, аніж з довірою⁴⁷³. Підозра, вочевидь, значно зросла після того, як у Лондоні відхилили прохання Польщі про придбання американської військової техніки саме під час кульмінації переговорів з

---

⁴⁷⁰ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1956. – P. 28-29.

⁴⁷¹ The Appeasers / by M. Gilbert, R. Gott. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1963. – P. 200.

⁴⁷² Gilman E. Economic Aspects of Anglo-American Relations in the Era of Roosevelt and Chamberlain: PhD Thesis / E. Gilman. – L.: University Press, 1976. – P. 81-83. – Access mode: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2929456/341897.pdf>

⁴⁷³ The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937 – 1940 / Ed. by J. Harvey. – L.: Collins, 1970. – P. 303.

Німеччиною⁴⁷⁴. Однак провал британсько-французької дипломатичної місії у Москві, а також початок 1 вересня 1939 р. Другої світової війни остаточно зруйнували плани уряду Н. Чемберлена щодо зближення з режимом А. Гітлера.

Отже, британсько-американські відносини напередодні Другої світової війни характеризувалися:

1) Зростанням стурбованості ситуацією у Європі і, як наслідок, розумінням необхідності масштабнішою співпраці між Лондоном і Вашингтоном. Саме німецький чинник спричинив дипломатичне втручання адміністрації Ф. Рузвельта у квітні 1939 р., до спроб перегляду чи повного скасування Закону про нейтралітет, а також – надання урядом Н. Чемберлена військових гарантій можливим майбутнім «жертвам» агресивних дій нацистського режиму і початку переговорів Великої Британії і Франції про тристоронній пакт з СРСР – держави, до якої британський прем'єр ставився з великою підозрою.

2) Поступовим згортанням політики умиротворення. Однак, саме деяка відстороненість позиції США щодо ситуації у Європі зумовила таємні британсько-німецькі переговори навесні – улітку 1939 р. Н. Чемберлен усе менше вірив у можливість реальної допомоги Вашингтона у разі нової війни з Німеччиною і тому намагався максимально відтермінувати її початок.

3) Продовженням суперництва у міжнародній торгівлі. У цей період економічний чинник відігравав важливу роль як серед причин британсько-німецьких таємних переговорів, так і, вочевидь, у фактично нейтральній позиції США щодо «Тянцзінського інциденту» через можливість зникнення британських торговельних факторій на Далекому Сході, як головних конкурентів американців.

---

⁴⁷⁴ Gilman E. Economic Aspects of Anglo-American Relations in the Era of Roosevelt and Chamberlain: PhD Thesis / E. Gilman. – L.: University Press, 1976. – P. 79. – Access mode: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2929456/341897.pdf>

РОЗДІЛ 4. НІМЕЦЬКИЙ ФАКТОР У БРИТАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ГРУДЕНЬ 1941 РР.)

4.1. Німецький чинник у британсько-американських відносинах у період «Дивної війни» (вересень 1939 – квітень 1940 рр.)

23 серпня 1939 р. СРСР і нацистська Німеччина підписали договір про ненапад терміном на 10 років – пакт «Молотова-Ріббентропа», названий за прізвищами міністрів закордонних справ цих держав. Зобов'язання обох урядів утримуватися від взаємних агресивних дій, водночас, доповнювалися «Додатковим таємним протоколом», відповідно до якого демаркаційну лінію поділу сфер інтересів у Польщі було проведено по лінії річок Нарев, Вісла і Сян⁴⁷⁵. Ця подія по суті спричинила розв'язання нацистським режимом Другої світової війни, адже відтоді у Берліні розуміли, що Радянський Союз не лише не буде становити для німецьких військ («вермахту») загрозу, але й допоможе їм завоювати Польщу.

Війна розпочалася о 4 год. 45 хв. 1 вересня 1939 р. з атаки вермахту на польську військово-морську базу Вестерплатте біля Балтійського моря⁴⁷⁶. 17 вересня СРСР, дотримуючись секретного протоколу до пакту Молотова-Ріббентропа, увів війська у східні райони Польської держави, а саме у Західну Україну і Західну Білорусь⁴⁷⁷. Дослідники назвали це «Четвертим поділом Речі Посполитої» (оскільки наприкінці XVIII ст. їх уже було три, у яких, як не дивно, також брали участь Росія і Німеччина)⁴⁷⁸.

---

⁴⁷⁵ DGFP. Series D (1937 – 1945). Vol. 7 (August 9 – September 3, 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – No 228. – P. 245-246.

⁴⁷⁶ Saunders A. The Invasion of Poland / A. Sanders. – N. Y.: F. Watts, 1984. – P. 82.

⁴⁷⁷ Nazi-Soviet Relations 1939 – 1941 // The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. – Access mode: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/nazsov.asp

⁴⁷⁸ Лебедева Н. Четвертый раздел Польши // Новая газета № 102 (2009). – Режим доступа: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/09/16/41335-chetvertyu-razdel-polshi>

Щодо позиції Великої Британії, то під час засідання уряду 24 серпня 1939 року прем'єр-міністр Н. Чемберлен написав листа А. Гітлеру, у якому зазначив про непорушність чинних «зобов'язань щодо Польщі»⁴⁷⁹. Це стало демонстрацією готовності Лондона у разі агресії Німеччини вступити у війну з нею. Як наслідок, зранку 1 вересня Н. Чемберлен дав наказ про мобілізацію всіх британських збройних сил. Водночас, увечері того ж дня Велика Британія обмежилася врученням міністру закордонних справ Німеччини І. Ріббентропу попереджувальної ноти з вимогою негайного припинення агресії. Наступного дня це викликало різке обурення, передусім, серед таких депутатів-консерваторів, як В. Черчилль, майбутній британський прем'єр-міністр, та Е. Іден, экс-голова «Foreign Office»⁴⁸⁰. У результаті, саме їхнім під тиском прем'єр-міністр надіслав уранці 3 вересня через посла у Берліні Н. Гендерсона ультиматум – вимогу негайного виведення вермахту з Польщі. «Якщо до 11-ї години ранку 3 вересня британський уряд не отримає задовільної відповіді, то він буде вважати себе з цього часу у стані війни з Німеччиною»⁴⁸¹.

За спогадами очевидців, А. Гітлер не очікував такого повороту подій. Було вирішено терміново відправити рейхсміністра авіації Г. Герінга до Лондона для підписання угоди з Британією – тобто успішного завершення таємних переговорів, які тривали з весни 1939 р. і були перервані на початку серпня. Однак нібито не встигли, оскільки об 11:45 Н. Чемберлен, виступаючи по радіо, оголосив про стан війни між Великою Британією і Німеччиною⁴⁸². Того ж дня про вступ у війну на боці Лондона оголосив і французький уряд Е. Даладье⁴⁸³.

---

⁴⁷⁹ DBFP (1919 – 1939). Third series. Vol. VII: Europe, August 15-31, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1954. – No 207. – P. 170-171.

⁴⁸⁰ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 361, 363.

⁴⁸¹ DBFP (1919 – 1939). Third series. Vol. VII: Europe, August 15-31, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1954. – No 757. – P. 535.

⁴⁸² DGFP. Series D (1937 – 1945). Vol. 7 (August 9 – September 3, 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – No 564. – P. 536.

⁴⁸³ Ibid. – No 563. – P. 533-534.

Водночас, за спогадами нацистського дипломата Е. Кордта, А. Гітлер у відповідь на дії Великої Британії і Франції заявив: «Це ще не означає, що вони будуть воювати»⁴⁸⁴. Справді, становище на Західному фронті з початку вересня 1939 р. і до квітня 1940 р. було таким, що військові дії не починались упродовж не лише найближчих годин або днів, а й кількох місяців. Як наслідок, перші військові втрати Велика Британія зазнала там аж у грудні 1939 р.: капрал Т. Прайд був убитий у випадковій сутичці англійського патрулю з німцями (для порівняння, за три перших місяці Першої світової війни вона втратила понад 50 тисяч чоловік)⁴⁸⁵. У Франції таку ситуацію на Західному фронті називали «*Drôle de guerre*» («дивна війна»), а в Німеччині – «*Sitzkrieg*» («сидяча війна»). Н. Чемберлен у приватному листі, опублікованому його біографом, назвав цей етап «сутінками»⁴⁸⁶. На наш погляд, на відсутність реального ведення Великою Британією та її союзниками бойових дій проти режиму А. Гітлера вплинули такі фактори:

1) Велика частка прихильників політики умиротворення серед провідних депутатів. Так, В. Черчилль пізніше згадував про своє «здивування» 2 вересня від досить поміркованої позиції Н. Чемберлена і зазначив, що він начебто продовжував сподіватися на збереження миру «в останню хвилину»⁴⁸⁷. Водночас, на прохання польського посла надати Варшаві підтримку авіацією, британський уряд відмовився бомбардувати Німеччину до тих пір, поки остання сама не розпочне такі дії щодо Лондона. Натомість, Н. Чемберлен організував так звані «рейди правди», які зводились до розкидання з повітря над Німеччиною листівок з закликами припинити бойові дії. Лише 3 вересня було скинуто понад 13 тонн паперу⁴⁸⁸.

---

⁴⁸⁴ История дипломатии. Т. 4 / Под ред. А. А. Громыко. – М.: Политиздат, 1975. – С. 6.

⁴⁸⁵ Charman T. *The Day We Went to War* / T. Charman. – L.: Virgin Books, 2010. – P. 284.

⁴⁸⁶ Macleod I. *Neville Chamberlain* / I. Macleod. – N. Y.: Atheneum, 1962. – P. 278.

⁴⁸⁷ Churchill W. *The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 362.

⁴⁸⁸ Briggs S. *The Home Front: War Years in Britain, 1939 – 1945* / S. Briggs. – N. Y.: American Heritage Publishing Co, Inc., 1975. – P. 40-41.

2) Пріоритет Великої Британії у боротьбі з Німеччиною на морі, де в результаті і відбувалися основні бойові дії між обома державами наприкінці 1939 – на початку 1940 рр. Причиною цієї позиції було, передусім, бажання Лондона відстояти своє лідерство у ВМФ, за кількістю якого він упродовж століть переважав всі розвинуті держави світу.

Щодо реакції США на укладення пакту Молотова-Ріббентропа та початок Другої світової війни, то адміністрація Ф. Рузвельта, так і не змінивши законодавство про нейтралітет, не вступила у військовий конфлікт з Німеччиною на боці Великої Британії: президент обмежився двома листами, адресованими А. Гітлеру та уряду Польщі, у яких було запропоновано ліквідувати «протиріччя» мирними засобами, за посередництвом нейтральної сторони, якою могли стати США, за умови взаємної поваги до незалежності і територіальної цілісності. У телеграмі до німецького канцлера Ф. Рузвельт наголосив на «неприйнятності» політики «завоювання і агресії» і на тому, що такий курс начебто може призвести до «загального осуду американського суспільства»⁴⁸⁹. А. Гітлер у своїй відповіді, як і раніше, всю провину за загострення міжнародного становища покладав на Варшаву⁴⁹⁰.

Про початок війни Ф. Рузвельт дізнався від посла в Парижі У. Булліта, який повідомив про вторгнення вермахту на територію Польщі⁴⁹¹. 3 вересня, під час промови глава Білого дому висловив жаль щодо ситуації у Європі, зазначивши при цьому про начебто зусилля його адміністрації зі збереження миру. Водночас, 5 вересня 1939 р. президент підтвердив державний нейтралітет США⁴⁹². Однак, уже 8 вересня повірений у справах Німеччини у Вашингтоні Г. Томсен у донесенні в Берлін зазначив про початок складання Комісією з цінних паперів і бірж США реєстру всіх німецьких активів,

---

⁴⁸⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 360-362.

⁴⁹⁰ Ibid. – P. 396.

⁴⁹¹ DGFP. Series D (1937 – 1945). Vol. 7 (August 9 – September 3, 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – No 530. – P. 506.

⁴⁹² FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 685-691.

розміщених в американських банках, з метою їх конфіскації в разі безпосереднього початку війни між обома державами, а також формування Міністерством юстиції переліку всіх акредитованих у Сполучених Штатах представників німецьких організацій для нагляду за їхньою кореспонденцією⁴⁹³. Крім того, на початку жовтня 1939 р. за ініціативою Ф. Рузвельта в Панамі відбулася конференція міністрів закордонних справ держав обох Американських континентів. У результаті, було прийнято Декларації про нейтралітет держав Західної півкулі зі створенням «зон безпеки» навколо обох Американських континентів (остання передбачала спільне патрулювання 300-мильної зони біля берегів Атлантичного і Тихого океанів з метою перешкоджання торгівлі Німеччини)⁴⁹⁴. Водночас, у Панамі було укладено резолюцію про боротьбу з підривною діяльністю держав «осі» у латиноамериканських державах, яка рекомендувала «вжити необхідних заходів для викорінення на континенті доктрин, які нібито «наражають на небезпеку панамериканський демократичний ідеал»⁴⁹⁵.

Тепер розглянемо вказані події у контексті британсько-американських відносин. Численні факти свідчать про те, що з початку Другої світової війни адміністрація Ф. Рузвельта, незважаючи на відсутність прямого військового втручання, була на боці Великої Британії. Так, 3 вересня президент США зазначив про нібито нездатність «змусити американців залишатися нейтральними у своїх думках»⁴⁹⁶. Водночас, у листі Н. Чемберлену 11 вересня Ф. Рузвельт висловив підтримку Лондону, а також надію на скасування

---

⁴⁹³ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 8 (September 3, 1939 – March 18, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – No 31. – P. 25.

⁴⁹⁴ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 5: American Republics. – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – P. 36-37.

⁴⁹⁵ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 146.

⁴⁹⁶ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 463. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926579.1939.001?view=toc>

ембарго на продаж військових матеріалів упродовж місяця⁴⁹⁷. Справді, 4 листопада такий крок було здійснено: запроваджено принцип «cash & carry» щодо учасників війни у Європі, який давав змогу, передусім, Великої Британії та Франції купувати за готівку американську зброю та різні види озброєнь⁴⁹⁸. Це рішення навіть викликало обурення у нацистських ЗМІ: німецький журналіст П. Шеффер відзначав, що Сполучені Штати таким чином «побічно вступили у війну, ще не визначившись, заради долара чи заради демократії вони це зробили»⁴⁹⁹. Держсекретар К. Хелл, навпаки, дотримувався погляду, що принцип «cash & carry» буде сприяти адміністрації Ф. Рузвельта уникненню прямого військового втручання, оскільки начебто з використанням американських ресурсів «союзники» змогли б завдати поразки Третьому Рейху⁵⁰⁰.

Щодо уряду Н. Чемберлена, то після оголошення війни режиму А. Гітлера прем'єр мав деякі сумніви, чи потенційне втручання США було, справді, необхідним для Великої Британії. З одного боку, він намагався уникнути повторення міжнародної ситуації після завершення Першої світової війни, коли Вашингтон, як лідер серед миротворців, несподівано вирішив дистанціюватися від Європи у зовнішній політиці, залишивши колишніх союзників з Антанти сам-на-сам з новими викликами⁵⁰¹. Водночас, у листі до британського посла у Вашингтоні Ф. Лотіана Н. Чемберлен зізнався, що стратегією Лондона у вересні 1939 р. були не так військові дії, як психологічний вплив на звичайних німців, переконання їх у нездатності

⁴⁹⁷ PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 32: Great Britain, 1939 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 179. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0322.pdf

⁴⁹⁸ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 560-564. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926579.1939.001?view=toc>

⁴⁹⁹ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 153.

⁵⁰⁰ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 684.

⁵⁰¹ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 209.

здобути перемогу. Крім того, прем'єр зауважив, що ніщо начебто так не сприятиме реалізації плану, як спрямовані проти Німеччини ресурси США⁵⁰². Тому 8 листопада у листі до Ф. Рузвельта він схвально оцінив запровадження принципу «cash & carry», висловивши подяку «особистим зусиллям і добрій волі» президента⁵⁰³.

Водночас, Н. Чемберлен розумів, до яких наслідків для його держави міг призвести вступ Вашингтона у війну. У січні 1940 р. він писав про своє небажання потрапити під захист США, оскільки нібито британцям прийдеться за це «дорого заплатити»⁵⁰⁴. Справді, через запровадження принципу «cash & carry», уряд Великої Британії був змушений за готівку купувати американські військові товари, «виснажуючи власні золотовалютні резерви»⁵⁰⁵. Однак, причина полягала не лише в економічному суперництві – на думку британського прем'єра, поява американських військ у Європі начебто могла означати повну залежність від Сполучених Штатів, а розгром режиму А. Гітлера за таких умов – «пірровою» перемогою. При цьому у Лондоні надавали перевагу стратегії довготривалої економічної блокади Німеччини, вважаючи, що через погіршення умов життя там незабаром вибухне революція, а нове керівництво, як наслідок, начебто висловить готовність відновити мир у Європі. Відповідно до цієї стратегії, гегемонія долара і американська торгівля озброєннями не лише не допомагали Великій Британії, а й значно послаблювали її міжнародне становище⁵⁰⁶.

---

⁵⁰² FO 800/397. Chamberlain to Lothian, September, 15, 1939. – P. 113-114. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267496>

⁵⁰³ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 2 (General. The British Commonwealth and Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 681.

⁵⁰⁴ Reynolds D. Rich Relations: the American Occupation of Britain, 1942 – 1945 / D. Reynolds. – L.: Phoenix, 2000. – P. 8.

⁵⁰⁵ Collier B. Lion and the Eagle. British and Anglo-American strategy, 1900-1950 / B. Collier. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1972. – P. 287.

⁵⁰⁶ Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 9-10. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

Щодо рішень вищезгаданої Панамської конференції, то вони, безперечно, сприяли Лондону, оскільки британський флот у результаті був звільнений від патрулювання узбережжя Латинської Америки. Однак уряд Н. Чемберлена відреагував з підозрою, що, за умови недотримання якою-небудь стороною пунктів договору, регіон міг стати порятунком для німецьких суден⁵⁰⁷. У цьому сенсі протилежною була позиція нового лорда британського Адміралтейства В. Черчилля, який без відома Ф. Лотіана надіслав листа безпосередньо американському послу Дж. Кеннеді про нібито згоду уряду з рішеннями Панамської конференції. Крім того, наприкінці грудня 1939 р. він зробив зауваження Н. Чемберлену щодо начебто «жорсткого ставлення» Лондона до Сполучених Штатів, назвавши президента США «другом» для Великої Британії⁵⁰⁸.

Водночас, не можна стверджувати про повну довіру адміністрації Ф. Рузвельта до британського зовнішньополітичного курсу. Так, наприкінці серпня 1939 р., коли уже всі провідні держави розуміли неминучість Другої світової війни, у Держдепартаменті США запідозрили уряд Н. Чемберлена у можливості «зради» Польщі, незважаючи на надану їй гарантію, і у спробах підписання нової Мюнхенської угоди⁵⁰⁹. Така позиція виникла, передусім, через відомості про таємні британсько-німецькі переговори навесні – улітку 1939 р. Дж. Мофат, голова європейського відділу Держдепартаменту, зазначив 26 серпня, що Лондон нібито ніколи не був «відвертим» ні з французами, ні з американцями⁵¹⁰. «Черговим прикладом британської підступності» ситуацію на Західному фронті після початку війни назвав один

---

⁵⁰⁷ CAB 65/3. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 97-98. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-3.pdf>

⁵⁰⁸ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 243.

⁵⁰⁹ Navigating the Rapids, 1918-1971: From the Papers of Adolf A. Berle / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – P. 246.

⁵¹⁰ The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – P. 255.

з найбільших прихильників «ізоляціонізму» сенатор У. Бора⁵¹¹. На наш погляд, саме ризик нових домовленостей між А. Гітлером і британським прем'єр-міністром призвів до готовності Ф. Рузвельта тлумачити Закон про нейтралітет на користь Лондона. На думку британського історика С. Макдональда, президент США таким шляхом сприяв опозиції до політики умиротворення усередині уряду Н. Чемберлена⁵¹².

Довірі обох держав не сприяв також американський посол у Лондоні Дж. Кеннеді. Так, на початку війни він заявив, що нацисти нібито жорстоко принизили Велику Британію, що вона перебувала на межі повної поразки від Третього Рейху і що довго не протримається. Про необхідність переконати посла у протилежному Ф. Лотіан 14 вересня повідомив міністра закордонних справ Британії Е. Галіфакса⁵¹³. Водночас, 3 листопада у листі до Ф. Рузвельта Дж. Кеннеді зазначив про начебто приховані наміри британського керівництва про укладення миру з режимом А. Гітлера⁵¹⁴. При цьому посол покладав провину на СРСР, який здійснив у вересні 1939 р. вторгнення у східні регіони Польщі і, як наслідок, негативно вплинув на позицію американських ЗМІ, а також – на уряд Н. Чемберлена. Британський прем'єр не поділяв переконання Дж. Кеннеді, заявивши, що він «досить похмуро сприйняв ситуацію»⁵¹⁵, а Е. Галіфакс – що агресія Радянського Союзу лише допомогла Лондону,

---

⁵¹¹ McKenna M. C. Borah / M. C. McKenna. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. – P. 365.

⁵¹² McDonald C. A. The United States, Britain, and Appeasement, 1936 – 1939 / C. A. McDonald. – N. Y.: St. Martin's Press, 1981. – P. 176.

⁵¹³ FO 800/324. Lothian to Galifax, September 14, 1939. – P. 52. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁵¹⁴ PSF. Diplomatic Correspondence. Box 37: Great Britain - Kennedy, Joseph P., July 1939 – 1940. Part 2 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0357.pdf

⁵¹⁵ CAB 65/1. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 160. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-1.pdf>

«заблокувавши східні амбіції Німеччини»⁵¹⁶. Ф. Рузвельт, вочевидь, теж засудив позицію посла, назвавши його важким «болем» у своїй «ший»⁵¹⁷.

У цьому сенсі важливим для відносин між Лондоном і Вашингтоном було призначення у вересні 1939 р. послом у США Ф. Лотіана, який неодноразово заявляв про реалізацію поглиблення британсько-американського співробітництва. Під час виступу у Нью-Йорку 25 жовтня він намагався сформувати образ Великої Британії, як стратегічного партнера, яка нібито вступила у війну з Німеччиною для захисту «надважливих принципів цивілізації»⁵¹⁸. Водночас, у своїй промові у Чикаго у січні 1940 р. Ф. Лотіан пішов ще далі, запропонувавши ідею світової федерації, як альтернативу начебто неефективній Лізі Націй, а також ідею спільного британсько-американського «патрулювання морів» після завершення війни з нацистським режимом⁵¹⁹, що викликало деяку тривогу у Лондоні. Однак, у листуванні з В. Черчиллем та Е. Галіфаксом посол зазначав, що нібито більшість американців «інстинктивно розуміли», що німецький канцлер – їхній ворог, однак до війни з ним були «морально неготовими»⁵²⁰. За таких умов, Ф. Лотіан вважав ефективним засобом впливу на позицію Вашингтону громадську думку – соціологічні опитування Інституту Геллапа, пресу Сполучених Штатів, численні телеграми до Конгресу⁵²¹.

Важливість позиції американських ЗМІ, очевидно, розумів сам Н. Чемберлен. Так, у вересні 1939 р. він заявив, що Велика Британія у стані війни лише з режимом А. Гітлера, а не зі звичайними німцями⁵²². Крім того,

⁵¹⁶ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 218.

⁵¹⁷ Dallek R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932 – 1945 / R. Dallek. – N. Y.: Oxford University Press, 1979. – P. 207.

⁵¹⁸ The American Speeches of Lord Lothian / by Lord Halifax. – L. – N. Y. – Toronto: Oxford University Press, 1941. – P. 9.

⁵¹⁹ Ibid. – P. 58, 61.

⁵²⁰ FO 800/324. Lothian to Galifax, Hoare, Churchill and Chatfield, September 15, 1939. – P. 54. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁵²¹ Cull N. J. Selling War: the British Propaganda Campaign against American «Neutrality» in World War II / J. N. Cull. – N. Y.: Oxford University Press, 1995. – P. 34.

⁵²² Ibid. – P. 37.

прем'єр, незважаючи на запит французького уряду, прийняв рішення тимчасово не бомбардувати мости через р. Рейн, через начебто свій «страх» перед громадською думкою США⁵²³, хоча розкидання агітаційних листівок над Німеччиною не було позитивно сприйнято американськими кореспондентами⁵²⁴.

Все ж, американська преса на початку Другої світової війни явно не працювала на користь Великої Британії. Так, ще у липні 1939 р. редактор газети «New Republic» Б. Блівен писав У. Борі, що начебто «ніхто не має права» пропонувати США допомогти уряду Н. Чемберлена у боротьбі з Німеччиною, якщо у Вашингтоні немає інформації щодо справжніх цілей Лондона та Парижа⁵²⁵. Під час візиту колишнього Першого лорда Адміралтейства Британії А. Даффа Купера до Чикаго у грудні 1939 р. мітингувальники виступили з плакатами, на яких звинуватили спікера у «пропаганді»⁵²⁶, а Велику Британію було названо «змієм», що начебто намагається «заманити США у лівго війни» і, таким чином, провести «міжнародне пограбування»⁵²⁷.

На наш погляд, існувало декілька факторів негативного сприйняття уряду Н. Чемберлена американською громадською думкою. По-перше, це – значно ефективніша нацистська пропаганда. Так, уже у вересні 1939 р. фото німецьких газет з розгромленої Польщі, які дуже часто навіювали страх «ізоляціоністам» США, значно перевищили британські і французькі знімки із відносно спокійного Західного фронту⁵²⁸.

⁵²³ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 424-425.

⁵²⁴ Diplomat in Paris, 1936 – 1939. Papers and Memoirs of Juliusz Łukasiewicz, Ambassador of Poland / Ed. by W. Jędrzejewicz. – N. Y.: Columbia University Press, 1970. – P. 303.

⁵²⁵ Cull N. J. Selling War: the British Propaganda Campaign against American «Neutrality» in World War II / J. N. Cull. – N. Y.: Oxford University Press, 1995. – P. 34.

⁵²⁶ New York Times, 14.12.1939. – P. 5. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/12/14/issue.html>

⁵²⁷ Cull N. J. Selling War: the British Propaganda Campaign against American «Neutrality» in World War II / J. N. Cull. – N. Y.: Oxford University Press, 1995. – P. 35.

⁵²⁸ New York Times, 14.09.1939. – P. 1. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/09/14/issue.html>

По-друге, це – неоднозначне сприйняття Н. Чемберлена, як особистості. Так, британському прем'єру у 1939 р. виповнилося 70 років – вік, у якому досить складно змінити власні погляди і бути готовим до раптових змін у міжнародних відносинах. Крім того, згідно з повідомленнями радника британського посольства у Вашингтоні В. Маллета, багато американців нібито пам'ятали, що Н. Чемберлена у Мюнхені у 1938 р. уже один раз «обдурили», тому існував ризик повторення такої ситуації. Також прем'єр начебто не володів якостями голлівудських акторів, якими захоплювались у Сполучених Штатах: передусім, мав поганий зовнішній вигляд і «непривабливий» голос. При цьому В. Маллет зауважив, що потенційним фаворитом американців міг бути В. Черчилль⁵²⁹.

По-третє, це – складні взаємовідносини обох держав у фінансово-торговельній сфері. Так, Н. Чемберлен намагався запобігти перетворенню Середземного моря у зону бойових дій. Водночас, уряд надав пільговий режим італійському ВМФ, уклав контракти на купівлю сільськогосподарської продукції на Балканах, скоротивши, однак, імпорт зі Сполучених Штатів⁵³⁰. З іншого боку, Велика Британія прагнула максимально зберегти свої обмежені золотовалютні резерви, тому рішення 20 вересня про скорочення закупівлі тютюну, а з 1 листопада – навіть голлівудських фільмів у США, вочевидь, було прийняте саме з цією метою⁵³¹. Наприкінці жовтня 1939 р. британський канцлер казначейства Дж. Саймон намагався розширити цей перелік, включивши до нього сало, яблука та інші фрукти⁵³². Як наслідок, у адміністрації Ф. Рузвельта почали підозрювати Лондон у спробі утворення зі

⁵²⁹ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 240

⁵³⁰ Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 13. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

⁵³¹ FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 2 (General. The British Commonwealth and Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 224-231.

⁵³² CAB 65/1. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 455-456. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-1.pdf>

своїми залежними територіями «закритого торговельного блоку на основі Стерлінгової зони»⁵³³. Е. Галіфакс через Ф. Лотіана, однак, намагався спростувати суперництво зі Сполученими Штатами, заявивши, що такі обмеження не створені з метою дискримінації американських товарів, а лише потребою війни⁵³⁴. Дж. Кеннеді, як наслідок, попередив Лондон про загрозу деякого «невдоволення» у США за умов, коли Велика Британія потребувала військової допомоги⁵³⁵. Приклад такого невдоволення, на наш погляд, і побачив А. Дафф Купер серед мітингувальників у Чикаго. Ф. Лотіан, однак, вирішив зайняти бік Вашингтона, закликавши відновити плановий імпорт американських товарів, у результаті чого Н. Чемберлен публічно підтвердив чинні двосторонні торговельні договори і британські зобов'язання⁵³⁶.

Водночас, Сполучені Штати використовували потребу Лондона у військових матеріалах у своїх цілях. Так секретар фінансів США Г. Моргентау на зустрічі з Ф. Лотіаном на початку вересня 1939 р. запропонував купити британський лайнер «Queen Mary», який на той час за тоннажністю і вмістом пасажирів був одним з найбільших у світі, в обмін на ліквідацію частини боргів, які Велика Британія виплачувала ще з кінця Першої світової війни. Однак, Ф. Рузвельт раптово скасував пропозицію, начебто усвідомивши можливість негативної реакції уряду Н. Чемберлена⁵³⁷. На думку Ф. Лотіана, США прагнули таким чином довести свій статус, як провідної морської державою у світі, на рівні з Британією⁵³⁸.

---

⁵³³ Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 13. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

⁵³⁴ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 230

⁵³⁵ CAB 65/2. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 242. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-2.pdf>

⁵³⁶ Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 14. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

⁵³⁷ FO 800/397. Lothian to Galifax, September 8, 1939. – P. 106. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267496>

⁵³⁸ FO 800/324. Lothian to Galifax, January 27, 1940. – P. 134-135. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

На початку 1940 р. Ф. Рузвельт прийняв рішення здійснити ще одне дипломатичне втручання у Європу: направив заступника державного секретаря С. Веллеса, як свого особистого представника, відвідати Німеччину, Велику Британію, Францію, а також Італію з метою з'ясування «поглядів чотирьох урядів щодо можливості укладення справедливого і довготривалого миру»⁵³⁹. Реакція Лондона на таку ідею Вашингтона була неоднозначною. З одного боку, британський уряд був проінформований про її цілі ще за тиждень до початку відрядження заступника держсекретаря США. Так, Ф. Рузвельт повідомив Ф. Лотіану, що Вашингтон у такий спосіб намагався довести ізоляціоністам та американським кореспондентам, що Німеччина – єдина перешкода на шляху до миру, і що її необхідно подолати⁵⁴⁰. З іншого боку, негативних відгуків про план Ф. Рузвельта у Лондоні було чимало. Так, заступник міністра закордонних справ Великої Британії О. Кадоган назвав ідею президента США «не до кінця розробленою» і навіть «жахливою»⁵⁴¹, а деякі інші члени уряду Н. Чемберлена дотримувалися погляду, що Ф. Рузвельт потрапив під вплив нацистської пропаганди, і тому його цілі явно сприяли стратегії А. Гітлера⁵⁴². На думку британського посла у Вашингтоні, місія С. Веллеса могла призвести до значного «ефекту у Європі з поєднанням і надії, і тривоги»⁵⁴³. Водночас, тривогою Ф. Лотіан називав приховування «справжніх» цілей візиту заступника держсекретаря: оскільки С. Веллес займав також пост голови неофіційного комітету з британсько-американського економічного співробітництва, ризик обговорення актуальних для Лондона торговельних проблем був очевидним⁵⁴⁴. Щодо Н. Чемберлена,

---

⁵³⁹ Welles S. *The Time for Decision* / S. Welles. – L.: Hamish Hamilton, 1944. – P. 61.

⁵⁴⁰ FO 800/324. Lothian to Galifax, February 2, 1940. – P. 139. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁵⁴¹ Rock W. *Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940* / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 264.

⁵⁴² FO 800/324. Lothian to Galifax, February 4, 1940. – P. 169. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁵⁴³ Ibid. Lothian to Galifax, February 2, 1940. – P. 138.

⁵⁴⁴ Rock W. *Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940* / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 268-269.

то він заявив, що американська миротворча місія могла призвести до відмови Швеції та Норвегії у пропуску військ для допомоги Фінляндії і її війні з Радянським Союзом (після пакту «Молотова-Ріббентропа» західні держави розглядали СРСР, як союзника Німеччини)⁵⁴⁵.

Як наслідок, Ф. Рузвельт, вочевидь, для заспокоєння британського прем'єра і його уряду, спростував твердження про миротворчу мету місії С. Веллеса. У відповідній заяві від 9 лютого стверджувалося, що візит нібито відбувався «з єдиною метою інформування президента і державного секретаря про поточну ситуацію в Європі» і що С. Веллес «не уповноважений висувати пропозиції, або приймати зобов'язання від імені адміністрації США»⁵⁴⁶. Це свідчило про незмінність позиції адміністрації Ф. Рузвельта, незважаючи на зростання загрози повномасштабного світового конфлікту, а також про небажання Вашингтона загострювати відносини з Великою Британією.

Під час дипломатичної місії до Європи 10 березня С. Веллес прибув з візитом до Лондона, де зустрівся з Н. Чемберленом та іншими політиками. Результати цього візиту дещо спростували вищезгадані підозри британських дипломатів. Так, Е. Галіфакс охарактеризував заступника держсекретаря США, як людину, яка на велике «здивування» британського МЗС йому сподобалася, хоч і вважав його «далеким від фактів»⁵⁴⁷. Н. Чемберлен у листі до сестри назвав С. Веллеса «найкращим типом американців», яких він коли-небудь зустрічав⁵⁴⁸, і навіть надіслав рукописну телеграму Ф. Рузвельту з вдячністю за його «мужність та людяність» у боротьбі з агресорами⁵⁴⁹. Однак, коли під час переговорів представник президента США висловив ідею про

⁵⁴⁵ FO 800/324. Galifax to Lothian, February 7, 1940. – P. 176-178. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

⁵⁴⁶ Ibid. Lothian to Galifax, February 2, 1940. – P. 137.

⁵⁴⁷ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 271.

⁵⁴⁸ The Neville Chamberlain Diary Letters. Vol. 4 (The Downing Street Years, 1934 – 1940) / Ed. by R. Senf. – Aldershot – Burlington: Ashgate, 2000. – P. 510.

⁵⁴⁹ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 271.

загальне роззброєння і створення міжнародних військово-повітряних сил за умов збереження при владі у Німеччині нацистського режиму, британський прем'єр рішуче відкинув пропозицію, заявивши, що її реалізувати неможливо⁵⁵⁰. Його позицію підтримали В. Черчилль та Е. Іден, відкинувши навіть найменші натяки про переговори з А. Гітлером і наголосивши лише на повному розгромі його режиму⁵⁵¹.

За цих умов заступнику держсекретаря США, очевидно, потрібно було змінити свою позицію. Принаймні такий погляд висловив міністр транспорту Великої Британії Ю. Уоллес⁵⁵². На наш погляд, С. Веллес навряд чи відмовився від своїх ідей, однак те, що після завершення дипломатичної місії Ф. Рузвельт охарактеризував перспективу мирних переговорів у Європі, як «мізерну»⁵⁵³, свідчило лише про небажання Сполучених Штатів іти на ризики у відносинах з Великою Британією щодо війни.

Окремо необхідно згадати про японський фактор у відносинах Лондона і Вашингтона. Так, Е. Галіфакс наприкінці вересня 1939 р. писав Ф. Лотіану, що нібито «найціннішою» допомогою США було б направлення кількох суден до Сінгапуру для безпеки у регіоні⁵⁵⁴. На наш погляд, загроза втягнення Великої Британії у війну на Тихому океані була досить небезпечною, оскільки перекидання частини флоту на Далекий Схід дало б суттєву перевагу німецьким ВМС в Атлантиці і у перспективі у Середземному морі. У зв'язку з цим міністр закордонних справ Британії змушений був виправдовуватися перед адміністрацією Ф. Рузвельта, заявивши про нібито відсутність наміру

---

⁵⁵⁰ CAB 65/6. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 85. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-6.pdf>

⁵⁵¹ FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – P. 81-83.

⁵⁵² Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 273.

⁵⁵³ New York Times, 30.03.1940. – P. 5. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/03/30/issue.html>

⁵⁵⁴ FO 800/324. Galifax to Lothian, September 27, 1939. – P. 64. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>

відмовлятися від «вимог Сполучених Штатів» щодо дій в регіоні⁵⁵⁵. Це, вочевидь, розуміли у США, оскільки, згідно з повідомленнями Ф. Лотіана на початку листопада, там значно «посилилися антияпонські настрої»⁵⁵⁶. З іншого боку, у розмові з послом Ф. Рузвельт начебто заявив, Вашингтон буде захищати власні інтереси на Далекому Сході, передусім, у Північному Китаї та у басейні р. Янцзи, а не інтереси Великої Британії⁵⁵⁷.

Отже, для британсько-американських відносин у перший період Другої світової війни, на наш погляд, були характерні такі тенденції:

1) Недовіра США до уряду Великої Британії. Так, адміністрація Ф. Рузвельта на початку війни неодноразово підозрювала Н. Чемберлена у спробах укладення сепаратного миру з режимом А. Гітлера і визнання приналежності до Німеччини окупованих нею територій, до того ж досить неприваблива у Вашингтоні постать британського прем'єра лише посилювала антивоєнні настрої у Конгресі. Як наслідок, перевірка такої тенденції Лондона і стала прихованою метою візиту С. Веллеса до Великої Британії у березні 1940 р. Однак, на відміну від довоєнного періоду, уряд Н. Чемберлена заперечував можливість укладення миру з режимом А. Гітлера до його повалення, хоча й у повномасштабний збройний конфлікт з ним вступати не хотів.

2) Недовіра уряду Н. Чемберлена до США, передусім, через невтішні перспективи військової допомоги Великій Британії. З одного боку, Лондон демонстрував надію на скасування Ф. Рузвельтом законодавства про нейтралітет і схвально реагував на запровадження принципу «cash&carry», а з іншого – сприймав кожну ініціативу Сполучених Штатів, як потенційну загрозу для інтересів Великої Британії. І саме ця недовіра, очевидно,

---

⁵⁵⁵ Murfett M. Fool-Proof Relations: The Search for Anglo-American Naval Cooperation During the Chamberlain Years, 1937 – 1940 / M. H. Murfett. – Singapore: University Press, 1984. – P. 279.

⁵⁵⁶ Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – P. 244-245.

⁵⁵⁷ FO 800/397. Lothian to Halifax, December 14, 1939. – P. 148. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267496>

спричинила «дивну» ситуацію на Західному фронті, засвідчивши відсутність в уряді Н. Чемберлена чіткої стратегії ведення війни, і страх перед ризиками втягнення у повномасштабне збройне зіткнення з режимом А. Гітлера без надійних союзників.

3) Поступове послаблення торговельного суперництва між обома державами. Пріоритет торговельних інтересів над зовнішньополітичними у Великій Британії, вочевидь, зберігався, однак, з огляду на передвоєнний період, простежується значно більша готовність Лондона йти на поступки Сполученим Штатам, оскільки уряд Н. Чемберлена у разі нападу Німеччини міг опинитися у повній залежності від військової допомоги з боку адміністрації Ф. Рузвельта. Звідси – деяка стурбованість через можливе негативне ставлення до Британії громадської думки США, яка мала значний вплив на офіційну позицію Вашингтона.

4) Посилення антинімецьких настроїв у США. Ф. Рузвельт на початку війни, очевидно, розумів необхідність військової допомоги Великій Британії і Франції, оскільки у разі поразки останніх конфлікт міг охопити американський континент. У зв'язку з цим, спостерігається тенденція постійних пошуків президентом шляхів обходу законодавства про нейтралітет, уникаючи тривоги в «ізоляціоністському» Конгресі.

4.2. Вплив агресивних дій Німеччини у квітні – жовтні 1940 р. на розвиток взаємин США і Великої Британії

У квітні – травні 1940 р. відбулася зміна воєнної ситуації у Європі. «Дивна війна», або тривале затишся на Західному фронті, раптово трансформувалася у повномасштабне збройне протистояння з нацистською Німеччиною – у те, чого намагалися уникнути як Велика Британія, так і Сполучені Штати. У ніч на 9 квітня німецькі війська розпочали збройну агресію проти Данії та Норвегії. Однак, якщо Копенгаген відразу виконав вимоги режиму А. Гітлера

і погодився на окупацію своєї держави, то у Норвегії розпочалася війна, яка тривала понад місяць і супроводжувалася втручанням Лондона.

З квітня 1940 року, тобто майже за тиждень до початку цієї німецької агресії, британський прем'єр-міністр Н. Чемберлен виступив у Центральній раді національної спілки місцевих консервативних асоціацій з досить оптимістичною промовою: «Після семи місяців війни я у десять разів більше впевнений у перемозі, ніж на початку війни ... Я вважаю, що протягом цих семи місяців наше становище порівняно зі становищем противника стало значно сильнішим...». Крім того, він заявив, що А. Гітлер начебто «не зумів своєчасно організувати наступ на Західному фронті» і тому «запізнився на свій автобус»⁵⁵⁸.

Звичайно, звістка про окупацію Данії та напад Німеччини на Норвегію були для Н. Чемберлена несподіванкою: він відразу ж зазначив, що дії противника, безсумнівно, були заплановані заздалегідь, незалежно від здійснюваних британським урядом заходів. Перший лорд Адміралтейства В. Черчилль згадував: «Протягом трьох днів нашу країну закидували повідомленнями і чутками з нейтральних держав... Було очевидно, що Велику Британію випередили і... перехитрили»⁵⁵⁹. За спогадами британського генерала Г. Ісмея, серед начальників штабів був хаос, вони не могли прийняти жодного «конструктивного» рішення⁵⁶⁰. Водночас, 9 квітня, під час засідання Палати громад більшість депутатів дотримувалися погляду, що А. Гітлер допустився «жахливої помилки», і висловили сподівання у швидкій перемозі англійського флоту⁵⁶¹.

Однак у ході війни в Норвегії позиція Палати громад досить змінилася. Уже під час засідання 7 травня, за спогадами депутата від Лейбористської

---

⁵⁵⁸ Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm. – Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – P. 526.

⁵⁵⁹ Ibid. – P. 539, 541.

⁵⁶⁰ The Memoirs of General the Lord Ismay / by H. Ismay. – L.; Toronto: Heinemann, 1960. – P. 120.

⁵⁶¹ The Diaries & Letters of Harold Nicolson. Vol. II, The War Years 1939 – 1945 / Ed. by N. Nicolson. – N. Y.: Atheneum, 1967. – P. 69.

партії Г. Нікольсона, Н. Чемберлена зустрічали з вигуками «Пропустив автобус!», а під час виступу постійно перебивали⁵⁶². Крім того, екс-прем'єр-міністр Британії Д. Ллойд Джордж заявив, що зовнішня політика уряду – причина постійних невдач Лондона, а Н. Чемберлен начебто повинен був показати для всіх «приклад самопожертви» і залишити свою посаду⁵⁶³. Іншою була позиція депутатів щодо В. Черчилля. Так, Г. Нікольсон описував результати виступу Першого лорда Адміралтейства у Палаті громад, як «лояльність» і «щирість», зробивши висновок, що це нібито не мало «нічого спільного з боязкою та розгубленою бандою» Н. Чемберлена⁵⁶⁴. Британський прем'єр, за спогадами міністра закордонних справ Е. Галіфакса, досить довго вагався щодо своєї відставки, однак саме вторгнення німецьких військ до Нідерландів вранці 10 травня стало вирішальним фактором для формування нового уряду, головою якого було обрано В. Черчилля, як «найсильнішого» та «найенергійнішого» з усіх кандидатів⁵⁶⁵.

Тим часом, окупація Німеччиною Норвегії, Нідерландів та Бельгії була доповнена наприкінці травня 1940 р. розгромом французької армії та британського експедиційного корпусу в Бельгії, що спричинило евакуацію союзної армії в Дюнкерку⁵⁶⁶. Ці події знову засвідчили заздалегідь сплановані дії режиму А. Гітлера, оскільки блискавична тактика дій вермахту фактично вивела Францію з війни вже через шість тижнів, наприкінці червня⁵⁶⁷.

Позиція нового британського прем'єр-міністра щодо наступу німецьких військ на Західному фронті, на наш погляд, була продемонстрована під час

---

⁵⁶² Ibid. – P. 76.

⁵⁶³ House of Commons. Hansard records. Vol. 360 / UK Parliament. – Col. 1283. – Access mode: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1940-05-08/debates/388edb0d-36fe-4b6c-a3db-5d8d5cc9bf96/ConductOfTheWar>

⁵⁶⁴ The Diaries & Letters of Harold Nicolson. Vol. II, The War Years 1939 – 1945 / Ed. by N. Nicolson. – N. Y.: Atheneum, 1967. – P. 79.

⁵⁶⁵ Halifax: The Life of Lord Halifax / by F. Birkenhead. – Boston: Houghton Mifflin, 1966. – P. 455.

⁵⁶⁶ Liddell Hart B. History of the Second World War / B. Liddell Hart. – L.: Papermac, 1992. – P. 41.

⁵⁶⁷ Ibid. – P. 89.

його звернення до англійців 19 травня. У промові В. Черчилль зазначив, що у випадку поразки Франції «весь агресивний апарат» Німеччини може бути спрямований проти Лондона. Якщо ж відбудеться вторгнення вермахту на територію Британських островів, прем'єр заявив про готовність боротися до кінця⁵⁶⁸.

Справді, після поразки Франції В. Черчилль віддав наказ про підготовку Великої Британії до її можливого штурму вермахтом⁵⁶⁹, відкинувши, водночас, пропозиції Берліна щодо миру, проголошені 19 липня під час промови канцлера у рейхстазі⁵⁷⁰. Для А. Гітлера, вочевидь, це не стало приємною новиною. Так, голова рейхсбанку Я. Шахт зауважив, що у разі продовження Лондоном війни на морі та блокади Німеччини нацисти будуть змушені розпочати мирні переговори, оскільки режим «не зможе постійно існувати без тропічних продуктів»⁵⁷¹. У зв'язку з цим, на нараді А. Гітлера з генералами у його резиденції, м. Бергхоф було вирішено не розпочинати висадку військ на Британські острови, а спочатку досягти повної переваги у повітряному просторі над ними⁵⁷². У результаті, з початку серпня 1940 р. територія Великої Британії стала епіцентром масових бомбардувань німецькою авіацією.

Сполучені Штати сприйняли початок нових агресивних дій режиму А. Гітлера навесні 1940 р. досить негативно. Уже наступного дня після окупації Данії, 10 квітня, повірений у справах Німеччини в США Г. Томсен доповів міністру закордонних справ І. Ріббентропу, що «американська громадськість шокована діями Німеччини і засуджує їх», що начебто

---

⁵⁶⁸ Blood, Toil, Tears and Sweat: The Speeches of Winston Churchill / by W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1989. – P. 151-154.

⁵⁶⁹ Churchill W. The Second World War. Vol. II: Their Finest Hour. – Boston: Houghton Mifflin, 1949. – P. 264.

⁵⁷⁰ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 10 (June 23 – August 31, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – No 220. – P. 287.

⁵⁷¹ D. Heath to S. Welles, June 6, 1940 / Box № 76: State - Welles, Sumner, June – December, 1940. PSF. – P. 1-2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfb000251.pdf

⁵⁷² DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 10 (June 23 – August 31, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – No 261. – P. 370-373.

«лідерські позиції президента Ф. Рузвельта суттєво зміцнили»⁵⁷³ і що «ставлення до Німеччини істотно погіршилось навіть серед ізоляціоністів»⁵⁷⁴. Справді, відповідно до результату соціологічного опитування Інституту Геллапа, 93 % американців вважали окупацію Данії й Норвегії «не виправданою»⁵⁷⁵. Водночас, коли 21 квітня унаслідок нацистського бомбардування Норвегії був убитий капітан Р. Лоусі, військовий аташе США у скандинавських державах, Сполучені Штати відреагували на цю подію стримано, не висунувши Берліну жодних звинувачень⁵⁷⁶. Під час прес-конференції 12 квітня Ф. Рузвельт на запитання кореспондентів, які будуть його дії у разі окупації Німеччиною о. Гренландія (входила до володінь Данії), відповів, що острів нібито не входив у зону дії «доктрини Монро» (визначала принципи невтручання США у конфлікти поза межами Західної півкулі), а «за рисами своєї фауни, флори та геології» належав до Європи⁵⁷⁷.

Досить схожою була позиція Вашингтона щодо нападу Третього Рейху на Бельгію та Францію у травні 1940 р.: Ф. Рузвельт лише на словах засудив дії режиму А. Гітлера⁵⁷⁸. Так, Ф. фон Беттігер, військовий аташе Німеччини, після приватної розмови з представниками оборонного відомства США, повідомив Берлін, що Сполучені Штати навряд чи вступлять у війну до виникнення безпосередньої зовнішньої загрози американському континенту⁵⁷⁹. Це, знову

⁵⁷³ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 9 (March 18 – June 22, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – No 80. – P. 118-119.

⁵⁷⁴ Ibid. – No 142. – P. 206.

⁵⁷⁵ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 220. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

⁵⁷⁶ New York Times, 23.04.1940. – P. 1. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/04/23/issue.html>

⁵⁷⁷ Press Conferences of President Franklin D. Roosevelt, 1933 – 1945. Series 1: Press Conference Transcripts / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – No 635. – P. 4. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/pc/pc0096.pdf

⁵⁷⁸ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1940 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 184-187. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926581.1940.001?view=toc>

⁵⁷⁹ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 9 (March 18 – June 22, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – No 236. – P. 329.

ж таки, підтверджували дані соціологічного опитування: 29 травня на запитання «Чи вважаєте ви необхідним для США оголосити війну Німеччині та відправити армію та флот за кордон для участі у битвах» понад 93 % громадян Сполучених Штатів відповіли негативно⁵⁸⁰.

Водночас, не можна стверджувати, що події у Європі суттєво не вплинули на позицію Вашингтона. Так, 16 травня Ф. Рузвельт представив Конгресу вимогу щодо зростання витрат на ремілітаризацію, передусім, на спорудження 50 тис. нових літаків упродовж року⁵⁸¹. 31 травня виділена на оборонну сферу сума коштів стала ще більшою⁵⁸², а у липні був прийнятий законопроект про зростання американського флоту на майже 70 %⁵⁸³. Також держсекретар К. Хелл пізніше згадував, що саме розгром Німеччиною Франції спричинив рішення Ф. Рузвельта балотуватися на третій термін, порушуючи таким чином традицію минулих президентів – займати посаду не більше, ніж два рази⁵⁸⁴.

Крім того, після захоплення німецькими військами Парижа у середині червня 1940 р. К. Хелл надіслав у Берлін ноту, у якій заявив про неготовність Вашингтона визнати у перспективі приєднання яких-небудь територій у Західній півкулі до «неамериканської держави»⁵⁸⁵. На наш погляд, це свідчило про усвідомлення адміністрацією Ф. Рузвельта того, що наступною ціллю режиму А. Гітлера могла стати Латинська Америка. У відповідь І. Ріббентроп

⁵⁸⁰ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 226. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

⁵⁸¹ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 767.

⁵⁸² The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1940 Vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 252. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926581.1940.001?rgn=full+text;view=toc;q1=1940>

⁵⁸³ Davis J. The Ministry of Economic Warfare: Anglo-American Relations from 1939 – 1941: A Thesis in Candidacy for the Degree of Masters of History / J. Davis. – Lynchburg: Liberty University, 2013. – P. 85. – Access mode: <https://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1269&context=masters>

⁵⁸⁴ The Memoirs of Cordell Hull / C. Hull. Vol. 1. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 855.

⁵⁸⁵ FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 2 (General and Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – P. 494.

назвав позицію Держдепартаменту Сполучених Штатів «незрозумілою», зазначивши про відсутність намірів Третього Рейху проникати у Західну півкулю. Водночас, у цій заяві прозвучало попередження, що «невтручання» Німеччини «виправдане» лише за умов такої ж позиції США щодо Європи⁵⁸⁶.

Щодо британсько-американських відносин, то упродовж весни – літа 1940 р. можна простежити суттєве зближення двох держав з поступовим згасанням протистояння в економічній сфері. Водночас, важливим фактором, на наш погляд, була не лише агресія Німеччини проти незалежних країн Європи, а й зміна уряду у Великій Британії. Так, вину за окупацію Данії і Норвегії Ф. Рузвельт покладав, передусім, на уряд Н. Чемберлена, який вчасно не зміг зреагувати⁵⁸⁷. У листі до члена Палати громад, ветерана Першої світової війни А. Мюррея президент порівняв стратегію Великої Британії з «недосконалою машиною»⁵⁸⁸. Водночас, він не критикував Н. Чемберлена особисто, однак, коли 10 травня на чолі нового уряду став В. Черчилль, Ф. Рузвельт назвав його «найкращою людиною в Англії»⁵⁸⁹. Сам британський прем'єр пізніше зізнався: «Мої відносини з Президентом поступово стали настільки тісними, що основні справи між нашими двома державами ... вирішувалися через взаємні обміни думками»⁵⁹⁰.

Таку позицію щодо колишнього Першого лорда Адміралтейства у Вашингтоні схвалювали не всі. Заступник держсекретаря США С. Веллес дотримувався критичного погляду щодо В. Черчилля ще зі своєї

⁵⁸⁶ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 199.

⁵⁸⁷ Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933 – July 27, 1945). Series 2: Morgenthau Presidential Diaries. Vol. 2, August 1, 1939 – May 15, 1940. Part 3 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – No 0456 (April 10, 1940). – P. 2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/mpd06.pdf

⁵⁸⁸ F. D. Roosevelt to A. Murray, 30.04.1940 / PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 38: Great Britain – Murray, Arthur, 1940 – 1944. Part 1/ Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0365.pdf

⁵⁸⁹ Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. III. The Lowering Clouds 1939 – 1941. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 176.

⁵⁹⁰ Churchill W. The Second World War. Vol. II: Their Finest Hour. – Boston: Houghton Mifflin, 1949. – P. 23.

дипломатичної місії до Європи у березні 1940 р.: за спогадами помічника держсекретаря з латиноамериканських справ А. Берлі, він називав нового британського прем'єра «п'яницею» без жодних ознак лідерства⁵⁹¹. Також недовіру до В. Черчилля висловлював і американський посол у Франції У. Булліт. Так, у травні 1940 р. у донесеннях він ледь не звинувачував Лондон у «зраді», заявивши про нібито сприяння тогочасного уряду обранню новим прем'єр-міністром О. Мослі, голову партії «Союз британських фашистів», з метою укладення миру і співпраці з А. Гітлером⁵⁹².

Щодо перспективи військової допомоги США, то адміністрація Ф. Рузвельта навесні 1940 р. не давала гарантій Лондону, хоч сам президент у приватних розмовах неодноразово зазначав про загрозу вторгнення вермахту на територію Великої Британії і висловлював стурбованість, що англійці можуть зазнати поразки⁵⁹³. Про це також стверджував під час розмови з В. Черчиллем у середині травня американський посол у Лондоні Дж. Кеннеді: на його думку, армія Сполучених Штатів не збиралася «одягати рюкзаки» для вступу у війну, у якій «союзників от-от розгромлять»⁵⁹⁴.

Водночас, коли британський прем'єр 15 травня у листі до Ф. Рузвельта просив надати для боротьби з вермахтом 40-50 додаткових есмінців, то отримав відмову⁵⁹⁵. Пізніше президент пояснив своє рішення тим, що у разі поразки Лондона американські кораблі могли опинитися у німців і згодом бути

---

⁵⁹¹ Navigating the Rapids, 1918 – 1971: From the Papers of Adolf A. Berle / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – P. 310.

⁵⁹² Bullitt C. For the President, Personal and Secret / Ed. by O. Bullitt. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1972. – P. 427-428.

⁵⁹³ Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933 – July 27, 1945). Series 2: Morgenthau Presidential Diaries. Vol. 2, August 1, 1939 – May 15, 1940. Part 3 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – No 0471 (April 29, 1940). – P. 1. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/mpd06.pdf

⁵⁹⁴ FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 3 (The British Commonwealth, The Soviet Union, The Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1958. – P. 29-30

⁵⁹⁵ Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Vol. 1: Alliance Emerging (October 1933 – November 1942) / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – P. 37-38.

застосовані проти США⁵⁹⁶. На наш погляд, така позиція Сполучених Штатів щодо Великої Британії була зумовлена двома факторами:

1) Бажанням максимально відтермінувати вступ у війну з метою переозброєння. Так, наприкінці травня 1940 р. Ф. Рузвельт заявив про готовність передачі уряду В. Черчилля боєприпасів, гвинтівок, мінометів і навіть літаків, однак генералітет США зупинив реалізацію цього плану, оскільки рішення Вашингтона нібито могло суттєво відтермінувати реалізацію планів з ремілітаризації, затверджені Конгресом⁵⁹⁷.

2) Протидією «ізоляціоністів», які не схвалювали перспективи військової допомоги Великій Британії. Для боротьби з останніми у своїй адміністрації Ф. Рузвельт був змушений проводити зміну кадрів. Так, наприкінці червня 1940 р. він замінив «ізоляціоніста» Г. Вудринга на Г. Стімсона на посаді військового секретаря, а Ч. Едісона, керівника Департаменту ВМФ, на Ф. Нокса. Як наслідок, Ф. Нокс відразу заявив про необхідність затвердження обов'язкового призову і створення, таким чином, мільйонної армії, а Г. Стімсон під час виступу у Нью-Хейвені закликав до повного скасування Закону про нейтралітет. Водночас, новий військовий секретар не лише підтвердив готовність надання Великій Британії боєприпасів та зброї, але й супроводжувати вантаж під американським конвоєм⁵⁹⁸.

В. Черчилль, незважаючи на поразку Франції, продовжував вірити у перспективу військової допомоги США, навіть коли, на його думку, уряд буде змушений у разі агресії Німеччини переїхати до Канади⁵⁹⁹. Сподівання В. Черчилля також, очевидно, підтверджувалися ходом передвиборчої

⁵⁹⁶ Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 25. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

⁵⁹⁷ Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of «From the Morgenthau Diaries» / by J. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1970. – P. 318.

⁵⁹⁸ Langer W., Gleason S. The challenge to isolation. The World Crisis of 1937 – 1940 and American Foreign Policy. Vol. II / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Row, 1952. – P. 511.

⁵⁹⁹ FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 3 (The British Commonwealth, The Soviet Union, The Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1958. – P. 29-30.

кампанії у США, де Ф. Рузвельт, як представник Демократичної партії, конкурував з республіканцем В. Віккі. Так, Ф. Лотіан у своїх телеграмах у Лондон зазначав, що обоє кандидатів займали однакову позицію щодо Другої світової війни, і тому для Британії начебто було не важливо, хто з них переможе⁶⁰⁰. Водночас, у розмові з радянським послом І. Майським прем'єр зауважив, що «генеральна стратегія» уряду після падіння Франції полягала у тому, щоб «пережити наступні три місяці», що у разі допомоги США було ймовірним⁶⁰¹.

31 липня В. Черчилль написав Ф. Рузвельту листа, у якому ще раз висловив прохання про допомогу, аргументуючи це тим, що Лондон суттєво не встигає з розбудовою флоту⁶⁰². Як наслідок, Ф. Нокс заявив послу Ф. Лотіану, що рішення про американські есмінці начебто буде прийняте лише після вияву «уваги» з боку Великої Британії, висунувши пропозицію про дозвіл на користування англійськими військовими базами на території Західної півкулі⁶⁰³. Не можна стверджувати, що ця заява була сприйнята урядом В. Черчилля відразу. Прем'єр спочатку рішуче відкидав ідею Ф. Нокса, оскільки, на його погляд, це нібито створювало загрозу посилення американського впливу у британських колоніях у Західній півкулі, а також повного привласнення там військових баз. У результаті, він погодився після аргументів міністра закордонних справ Е. Галіфакса, на думку якого, це міг бути єдиний шанс схилити Конгрес до надання Лондону есмінців⁶⁰⁴. Водночас,

---

⁶⁰⁰ Butler J. Lord Lothian (Philip Kerr), 1882 – 1940 / J. Butler. – L.; Macmillan & Co LTD, 1960. – P. 290.

⁶⁰¹ Майский И. Воспоминания советского дипломата, 1925 – 1945 гг. / И. Майский – Т.: Узбекистан, 1980. – С. 451.

⁶⁰² Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Vol. 1: Alliance Emerging (October 1933 – November 1942) / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – P. 56-57.

⁶⁰³ Ickes H. The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. III. The Lowering Clouds 1939 – 1941. – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – P. 283.

⁶⁰⁴ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 203-204.

на початку серпня В. Черчилль повідомив Ф. Лотіана про свій дозвіл лише на оренду британських баз на невизначений термін, а не на їх повне придбання⁶⁰⁵.

Угоду про передачу 50 старих американських есмінців було укладено з Лондоном 2 вересня 1940 р.⁶⁰⁶. Вона передбачала виконання урядом В. Черчилля двох вимог: 1) про уникнення потрапляння частин британського флоту під контроль вермахту; 2) про оренду США військових баз Великої Британії у Ньюфаундленді, Бермудських островах, Багамах, островах Сент-Люсія, Тринідад та у Британській Гвіані на 99 років⁶⁰⁷. При цьому договір було укладено в обхід американського Конгресу⁶⁰⁸.

Для уряду В. Черчилля це, безумовно, стало не лише проявом підтримки і суттєвою військовою допомогою з боку адміністрації Ф. Рузвельта, а й фактично гарантією недоторканості своїх колоній: на думку прем'єра, США з передачею 50 есмінців начебто перейшли з «ізоляціонізму» у статус звичайної держави, що не брала участі у війні⁶⁰⁹. На наш погляд, це, справді, відображало геополітичне становище Сполучених Штатів наприкінці 1940 р. Водночас, экс-прем'єр-міністр Британії Д. Ллойд-Джордж зауважив, що позиція Вашингтона, загалом, не змінилася: «Дядько Сем [тобто США] залишився тим же дядьком Семом... Він ніколи не був дуже щедрим»⁶¹⁰.

Щодо адміністрації Ф. Рузвельта, то тут позиції щодо угоди відрізнялися. Так, посол у Лондоні Дж. Кеннеді ледь не подав у відставку, назвавши

⁶⁰⁵ Churchill W. The Second World War. Vol. II: Their Finest Hour. – Boston: Houghton Mifflin, 1949. – P. 402-403.

⁶⁰⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 3 (The British Commonwealth, The Soviet Union, The Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1958. – P. 73-74.

⁶⁰⁷ Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Vol. 1: Alliance Emerging (October 1933 – November 1942) / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – P. 59.

⁶⁰⁸ British Foreign Policy in the Second World War. Vol. 1 / by L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1970. – P. 379.

⁶⁰⁹ Churchill W. The Second World War. Vol. II: Their Finest Hour. – Boston: Houghton Mifflin, 1949. – P. 404.

⁶¹⁰ Майский И. Воспоминания советского дипломата, 1925 – 1945 гг. / И. Майский – Томск: Узбекистан, 1980. – С. 452.

американську військову допомогу «запізнілою»⁶¹¹, а Дж. Тінхем, сенатор-ізоляціоніст зі штату Масачусетс, взагалі, заявив, що між діями американського президента, німецького канцлера, італійського «дуче» Б. Муссоліні та лідера СРСР Й. Сталіна не було «жодної різниці»⁶¹². Керівник штабу ВМФ США адмірал Г. Старк, навпаки, виправдовував продаж старих есмінців, назвавши ключовим досягненням домовленостей отримання англійських баз⁶¹³. Президент Сполучених Штатів, водночас, повністю схвалював угоду, порівнявши її значення з придбанням штату Луїзіана у Наполеонівської Франції у 1803 р.⁶¹⁴. Загалом, ризики Ф. Рузвельта виправдалися: реакція Конгресу була досить м'якою, а згідно з результатами опитувань громадян США, 62 % повністю схвалювали продаж англійцям військових кораблів⁶¹⁵.

На наш погляд, іншим чинником, який вплинув на укладення вищезгаданої угоди, було фактичне призупинення торговельного протистояння між обома державами. Так, ще у травні 1940 р., після обрання В. Черчилля прем'єр-міністром, відбулися кадрові зміни поміж керівництва британського Міністерства економічної війни – Р. Кросс був замінений на Х. Далтона, який за підтримки нового уряду суттєво реформував організацію, спрямувавши її діяльність, передусім, проти держав «осі»⁶¹⁶. Водночас, саме він прийняв рішення про скорочення часу затримки американських торговельних суден частинами британського ВМФ майже на 8 днів,

⁶¹¹ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 10 (June 23 – August 31, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – No 364. – P. 510.

⁶¹² New York Times, 04.09.1940. – P. 16. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/09/04/issue.html>

⁶¹³ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 213.

⁶¹⁴ New York Times, 04.09.1940. – P. 1, 10. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/09/04/issue.html>

⁶¹⁵ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 237-238. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

⁶¹⁶ Medlicott W. The Economic Blockade. Vol. 1 / W. Medlicott. – L.: His Majesty's Stationery Office; Longmans, Green and Co., 1952. – P. 61.

демонструючи можливість перегляду у майбутньому чинних договорів з Вашингтоном у сфері міжнародної торгівлі⁶¹⁷. Це, на нашу думку, для США могло бути навіть вигіднішим, ніж оренда британських баз у Західній півкулі.

Щодо реакції Німеччини, то А. Гітлер, вочевидь, був стурбований американською допомогою уряду В. Черчилля, зреагувавши суттєвим посиленням повітряних атак на найбільші міста Великої Британії. Ситуація настільки погіршилася, що деякі американські журналісти називали її «повітряним бліцкригом»⁶¹⁸. Однак, за спостереженнями військового секретаря Г. Стімсона, після укладення угоди зі Сполученими Штатами у британців начебто «зникли песимістичні настрої», а загальна позиція змінилася у бік «остаточної перемоги»⁶¹⁹. У результаті, вже у середині вересня 1940 р. німецький канцлер відклав початок вторгнення у Велику Британію на весну 1941 р.⁶²⁰.

Японський фактор теж мав значний вплив на британсько-американські відносини навесні – восени 1940 р., зокрема – на позицію адміністрації Ф. Рузвельта щодо агресивних дій Німеччини у Європі. Так, необхідність організації оборони володінь США у Тихому океані, вочевидь, стала однією з причин відмови президента використати британську колонію Сінгапур для

---

⁶¹⁷ Davis J. The Ministry of Economic Warfare: Anglo-American Relations from 1939 – 1941: A Thesis in Candidacy for the Degree of Masters of History / J. Davis. – Lynchburg: Liberty University, 2013. – P. 80. – Access mode: <https://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1269&context=masters>

⁶¹⁸ Panter-Downes M. London War Notes, 1939 – 1945 / Ed. by W. Shawn. – N. Y.: Farrar, Straus and Giroux, 1971. – P. 95.

⁶¹⁹ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 219.

⁶²⁰ Fuehrer Conferences on Naval Affairs, 1939 – 1945 / Brassey's Naval Annual, 1948 / Ed. by H. Thursfield. – N. Y.: the Macmillan Company, 1948. – P. 137-140.

стримування «японського пса»⁶²¹, вирішивши залишити американський флот на Гавайських островах⁶²².

Важливий вплив на двосторонні відносини здійснило укладення 27 вересня 1940 р. Троїстого пакту, який перетворив вісь «Берлін-Рим-Токіо» на військовий союз. За умовами договору, Німеччина, Італія та Японія зобов'язувалися надавати одна одній всебічну допомогу у випадку нападу держави, яка не брала участі у війні у Європі, чи на Далекому Сході⁶²³. За задумом А. Гітлера, пакт мав на меті утримати Вашингтон від вступу у Другу світову війну на боці Великої Британії, або «зробити цей вступ неефективним»⁶²⁴. Водночас, сам Лондон планувалося ізолювати та «остаточно оточити» державами «осі»⁶²⁵.

Однак це, навпаки, зблизило адміністрацію Ф. Рузвельта з урядом В. Черчилля. Так, на допиті під час розслідування у 1946 р. нападу Японії на Перл-Харбор адмірал Г. Старк зізнався, що цей пакт нібито остаточно переконав його у неминучості втягнення Сполучених Штатів у світовий конфлікт⁶²⁶. Заступник держсекретаря С. Веллес заявив, що договір не стане «пасткою» для Вашингтона і не зупинить американську допомогу Великій Британії⁶²⁷. Такої ж позиції дотримувався і президент, назвавши під час свого

---

⁶²¹ Churchill to Roosevelt, 15.05.1940 / Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: Churchill – FDR, October 1939 – December 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 3. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0002.pdf

⁶²² Roosevelt to Churchill, 16.05.1940 / Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, September 1939 – 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0001.pdf

⁶²³ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 11 (September 1, 1940 – January 31, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – No 118. – P. 204-205.

⁶²⁴ Ibid. – No 68. – P. 104.

⁶²⁵ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 231.

⁶²⁶ Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 5 (December 31, 1945 – January 5, 1946). – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 2205.

⁶²⁷ The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – P. 331.

виступу 12 жовтня англійців «майже останніми вільними людьми, які все ще продовжують боротьбу»⁶²⁸. Крім того, відповідно до результатів проведених наприкінці вересня – на початку жовтня опитувань, відсоток тих, хто підтримував вступ США у війну зріс на 10 % порівняно з травнем 1940 р., а 52 % виступали за допомогу Великій Британії навіть під загрозою втягнення у світовий конфлікт⁶²⁹.

Отже, для британсько-американських відносин навесні – восени 1940 р., на наш погляд, були характерні такі тенденції:

1) Посилення військового співробітництва двох держав. Про це свідчить продаж Великій Британії 50 есмінців, інших видів озброєнь, надання Лондоном доступу США до таємних документів щодо ситуації на фронті тощо. Водночас, початком нового етапу співробітництва можна вважати вересень 1940 р. унаслідок укладення Троїстого пакту між Німеччиною, Італією та Японією.

2) Послаблення торговельного суперництва. Порівняно з 1939 р., коли конкуренція за ринки становила майже половину всіх проблем британсько-американських відносин, упродовж 1940 р. спостерігалися суттєві взаємні поступки обох держав у цій сфері із поглибленням економічної блокади Німеччини.

3) Фактичне об'єднання німецького та японського чинників у відносинах Британії та США. Так, унаслідок укладення Троїстого пакту між державами «осі» втягнення Вашингтона у конфлікт з Японією автоматично трансформувався б у вступ Сполучених Штатів у Другу світову війну на боці Великої Британії.

⁶²⁸ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1940 Vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 466. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926581.1940.001?rgn=full+text;view=toc;q1=1940>

⁶²⁹ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 226, 243, 245. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

4) Поступова втрата впливу «ізоляціоністів» у Сполучених Штатах. Про це свідчать як соціологічні опитування, так і позиція адміністрації Ф. Рузвельта, заява британського посла Ф. Лотіана про те, що у разі перемоги на президентських виборах республіканця В. Віккі, надання всебічної допомоги уряду В. Черчилля не припиниться.

4.3. Агресивні дії Німеччини у контексті британсько-американських відносин наприкінці першого періоду Другої світової війни (листопад 1940 – червень 1941 рр.)

На фоні продовження Другої світової війни новим етапом у відносинах Сполучених Штатів Америки і Великої Британії стали президентські вибори у США, які відбулися 5 листопада 1940 р. і на яких перемогу з 54.7 % голосів здобув Ф. Рузвельт, увійшовши в історію, як перший президент, обраний на третій термін⁶³⁰. Це свідчило про продовження курсу на зближення з британським урядом В. Черчилля, якого Вашингтон уже дотримувався до цього. Так, керівник військово-морських операцій адмірал Г. Старк незабаром заявив, що американська адміністрація нібито ніколи не стане на бік умиротворення держав-агресорів, незважаючи на відсутність у неї «чітких зобов'язань»⁶³¹. У Лондоні це зрозуміли, як значну ймовірність остаточного виходу Вашингтона з «ізоляціонізму». Так, депутат від Лейбористської партії Г. Нікольсон у спогадах зазначив, що перемога Ф. Рузвельта – «найкраще, що могло трапитися» з Британією з початку війни⁶³².

---

⁶³⁰ 1940 Popular Vote by Counties // Atlas of the U.S. Presidential Elections since 1789. – Access mode: http://geoelections.free.fr/USA/elec_comtes/1940.htm

⁶³¹ H. Stark to J. Richardson, 12.11.1940 // Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 14. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 971 (923-1422). – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol14.pdf>

⁶³² The Diaries & Letters of Harold Nicolson. Vol. II, The War Years 1939 – 1945 / Ed. by N. Nicolson. – N. Y.: Atheneum, 1967. – P. 126.

Водночас, через три дні після виборів у США британський посол Ф. Лотіан зустрівся з англійськими військовими і заявив про нібито значно глибше розуміння Вашингтоном небезпеки нацистської Німеччини, а також про нову стратегію Ф. Рузвельта з порятунку Америки шляхом всебічної допомоги Великій Британії⁶³³. З огляду на це, В. Черчилль прийняв рішення написати листа президенту США із закликом до посилення військово-морської співпраці обох держав. У листі прем'єр зазначив про необхідність внесення подальших поправок до Закону про нейтралітет, передусім, щодо дозволу на вхід американських кораблів у порти країн-учасниць війни та щодо можливості трансформації принципу «cash & carry» у проблемі оплати подальших військових вантажів для Великої Британії⁶³⁴.

Позиція британського уряду і його складне міжнародно-політичне становище, вочевидь, вплинули на адміністрацію Ф. Рузвельта, оскільки упродовж листопада – грудня 1940 р. пропозиції В. Черчилля постійно обговорювалися у приватних розмовах президента із секретарем фінансів Г. Моргентау, військовим секретарем Г. Стімсоном та іншими високопосадовцями. І саме там було узгоджено проект закону про «ленд-ліз» (англ. «Lend-Lease» – «позичай-здавай в оренду»). Як наслідок, презентуючи нову ідею під час виступу на черговій прес-конференції, Ф. Рузвельт порівняв британський уряд з «сусідом, у якого трапилася пожежа». На думку президента, було начебто несправедливо брати з такого сусіда 15 доларів за «шланг з водою», натомість необхідно дати його безкоштовно з обов'язковим поверненням у початковому стані⁶³⁵. Таким чином, відповідно до нової

⁶³³ Butler J. Grand Strategy. Vol. 2 (September, 1939 – June, 1941) / J. Butler. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1976. – P. 418.

⁶³⁴ W. Churchill to F. Roosevelt, 07.12.1940 // Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: Churchill – FDR, October 1939 – December 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 8. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0002.pdf

⁶³⁵ Press Conferences of President Franklin D. Roosevelt, 1933 – 1945. Series 1: Press Conference Transcripts / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – №702. – P. 354. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/pc/pc0111.pdf

системи держави-союзники мали право лише на тимчасове користування американськими військовими об'єктами з їх поверненням США у відремонтованому вигляді після перемоги над Німеччиною.

Законопроект Ф. Рузвельта про «ленд-ліз» 10 січня 1941 р. був спрямований на розгляд до Конгресу, де, однак, майже відразу наштовхнувся на спротив ізоляціоністів. Так, лідер комітету «Америка понад усе» генерал Р. Вуд оголосив, що буде протидіяти всіма можливими засобами прийняттю пропозиції президента у парламенті⁶³⁶. За кілька днів до того, сенатор від штату Монтана Б. Вілер охарактеризував «ленд-ліз», як «ведмежу послугу» Великій Британії, оскільки це начебто штовхало Лондон до подальшої боротьби з Німеччиною до повного виснаження⁶³⁷. Щоправда, законопроект таки був прийнятий Конгресом: на засіданні 11 березня 317 з 429 присутніх депутатів проголосували «за», 71 – «проти» і 41 утрималися⁶³⁸. У той же час соціологічне опитування Інституту Дж. Геллапа засвідчило підтримку «ленд-лізу» більшістю американців⁶³⁹.

Водночас, на фоні прийняття досить вигідного для Лондона Закону про «ленд-ліз» не можемо стверджувати про відсутність суперечностей між США і Великою Британією. Так, незважаючи на очікування Великої Британії, Сполучені Штати після президентських виборів у війну з блоком держав «осі» не вступили, а майже всі з переданих раніше американською адміністрацією 50 старих есмінців були визнані непридатними до користування без капітального ремонту⁶⁴⁰. Крім того, Ф. Рузвельт під час зустрічі з Ф. Лотіаном

⁶³⁶ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 222.

⁶³⁷ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 265.

⁶³⁸ CR. Vol. 87. Part 2 (February 19 – March 18, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1941. – P. 2178.

⁶³⁹ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 263. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

⁶⁴⁰ W. Churchill to F. Roosevelt, 13.12.1940 // Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: Churchill – FDR, October 1939 –

зауважив про нібито можливість Лондона використовувати наявні у Західній півкулі британські інвестиції для оплати американських товарів, при цьому засудивши публічні заяви посла щодо готовності США надавати всебічну підтримку уряду В. Черчилля: на думку президента, це могло б спровокувати значне невдоволення сенаторів-ізоляціоністів⁶⁴¹. Невдовзі пропозиція Ф. Рузвельта перетворилася в офіційну вимогу Вашингтона про перевезення усього британського золота з Південно-Африканського Союзу до Сполучених Штатів, що викликало у Лондоні неоднозначну реакцію. Так, впливовий британський газетний магнат лорд В. Бівербрук у листі до В. Черчилля відверто засудив позицію США: «Вони вимагали оплати за все, що зробили для нас... Вони отримали доступ до наших таємниць, а, натомість, запропонували нам абсолютно неадекватну послугу». Крім того, у лютому 1941 р., порівнюючи відносини Британії з Вашингтоном та Японією, він назвав останню «запеклим ворогом», а США – «невблаганним кредитором»⁶⁴². Водночас, британський прем'єр у телеграмі голові Білого дому погодився на відправку судна у Кейптаун за запасами золота для США⁶⁴³. Позиція В. Черчилля, на наш погляд, свідчила про недоцільність і неспроможність Великої Британії в умовах війни ускладнювати відносини з Вашингтоном через торговельно-економічні проблеми.

Як наслідок, Ф. Рузвельт надіслав до Лондона колишнього секретаря торгівлі і свого особистого помічника Г. Гопкінса для порозуміння з урядом В. Черчилля. Так, у приватній розмові президент зауважив, що будь-які розбіжності з британським прем'єром начебто були б усунуті, якби вони могли зустрітися і «просто посидіти деякий час» у неформальній атмосфері. Погляди

December 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – P. 1-2. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0002.pdf

⁶⁴¹ Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of «From the Morgenthau Diaries» / by J. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1970. – P. 341-342.

⁶⁴² Taylor A. Beaverbrook / A. Taylor. – N. Y.: Simon and Schuster, 1972. – P. 439-440.

⁶⁴³ Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Vol. 1: Alliance Emerging (October 1933 – November 1942) / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – P. 122.

Ф. Рузвельта фактично підтвердилися унаслідок зустрічі Г. Гопкінса з В. Черчиллем у Лондоні у січні 1941 р. Так, прем'єр спростував тезу помічника президента США щодо нібито негативного ставлення британського уряду до політики Вашингтона, звинувативши у неправильному трактуванні позиції Лондона американського посла Дж. Кеннеді⁶⁴⁴. Водночас, під час одного з обідів В. Черчилль заявив, що «майбутнє всього світу» начебто «залежать від відносин між Британською імперією, або Співдружністю націй, та Сполученими Штатами Америки». За результатами візиту, Г. Гопкінс зробив висновок про наявність багатьох спільних цілей двох держав у війні, запевнивши англійців навіть у перспективах встановлення постійної «гарячої лінії» телефонного зв'язку між Лондоном і Вашингтоном⁶⁴⁵.

Візит Г. Гопкінса та ухвалення впродовж лютого – березня 1941 р. Конгресом США Закону про «ленд-ліз» ще більше спричинили поступки уряду В. Черчилля в економічній сфері. Так, прем'єр підтримав вимогу Сполучених Штатів щодо передачі їм «усіх наявних фінансових ресурсів» Великої Британії, а також надіслав у Вашингтон звіти про розміри британських податків. На думку голови уряду, це мало продемонструвати готовність Лондона «пожертвувати» власними інтересами для врегулювання суперечностей з США⁶⁴⁶. Щодо характеристики самого «ленд-лізу», то В. Черчилль у спогадах назвав цю подію «третім кульмінаційним моментом» Другої світової війни після поразки Франції у червні 1940 р. і наступної «битви за Британію»⁶⁴⁷.

⁶⁴⁴ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – P. 230, 238.

⁶⁴⁵ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 278, 282.

⁶⁴⁶ CAB 65/17. Meetings and papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – P. 96. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-17.pdf>

⁶⁴⁷ The Fourth Climacteric. 1941 // Winston Churchill Speeches from 1941 – 1949, 1963 / American's National Churchill Museum. – Access mode: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/the-fourth-climacteric.html>

Упродовж січня – березня 1941 р. позиції Лондона та Вашингтона узгоджувалися під час таємних переговорів військових штабів щодо створення спільної стратегії ведення війни. Ініціатором цього процесу став адмірал Г. Старк, який, проте, наприкінці 1940 р. заявив, що заклики уряду Великої Британії про надання їй всебічної допомоги Великій Британії були свідченням її «слабкості» та «нереалістичності у поглядах на міжнародні відносини»⁶⁴⁸. Як наслідок, згідно з узгодженим британською та американською делегаціями планом під кодовою назвою «АВС-1», пріоритетним ворогом оголошувалася нацистська Німеччина, а, отже, проти неї необхідно було спрямувати всі основні сили⁶⁴⁹. У листі до командирів американського ВМФ Г. Старк обґрунтував необхідність передислокації основних кораблів тихоокеанського флоту до Атлантичного океану, додавши, що вступ у війну з Німеччиною та Італією упродовж найближчих двох місяців був більш імовірним, ніж з Японією, яка, взагалі, могла «залишитися поза межами» протистояння⁶⁵⁰. Водночас, у разі нападу якої-небудь держави блоку «осі» у вищезгаданому плані передбачалося продовження поставок Лондону військових вантажів⁶⁵¹. На наш погляд, результати переговорів мали важливе значення, оскільки вперше з приходу А. Гітлера до влади Сполучені Штати продемонстрували розуміння, що агресивні дії нацистського режиму були більш небезпечними для Вашингтона, ніж політика японського уряду на Далекому Сході.

Щодо реакції Німеччини на розвиток британсько-американських відносин, то повірений Берліна у справах у Вашингтоні Г. Томсен

---

⁶⁴⁸ H. Stark to T. Hart, 12.11.1940 // Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 16. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 2448. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol16.pdf>

⁶⁴⁹ U.S. War Plans / Ed. by S. T. Ross. – L. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002. – P. 69. – Access mode: <https://goo.su/aM6f>

⁶⁵⁰ H. Stark to the Commanders in Chief of Pacific, Asiatic and Atlantic Fleets, 03.04.1941 // Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 17. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 2462. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol17.pdf>

⁶⁵¹ U.S. War Plans / Ed. by S. T. Ross. – P. 69-73. – Access mode: <https://goo.su/aM6f>

продемонстрував досить песимістичну позицію, зазначивши у звіті про ризики перетворення війни у «затяжну» з «перспективою» перемоги уряду В. Черчилля у ній за умов повноцінної реалізації американського плану допомоги⁶⁵². На початку березня 1941 р. німецький дипломат, щоправда, зробив висновок про те, що «раптових чудес» у військовій допомозі британському уряду з Вашингтона нібито не буде через кризову, на його думку, ситуацію у промисловості США, охарактеризувавши позицію Великої Британії, як все більш васально залежну територію від Сполучених Штатів⁶⁵³. На наш погляд, така реакція режиму А. Гітлера не була виявом готовності вести війну одночасно проти Лондона і Вашингтона – навпаки, у Берліні розуміли неможливість перемоги над Великою Британією за умов надання їй американської військової допомоги. Тривога нацистського режиму підтверджувалася у меморандумі колишнього німецького посла у США Г. Дікгофа, надісланому до МЗС Німеччини на початку січня 1941 р.: «Якщо Сполучені Штати вступають у війну, то ... сумніви, що Німеччина зможе перемогти, суттєво посиляться»⁶⁵⁴.

Подальші дії щодо підтримки Великої Британії, на наш погляд, свідчили про перебування США на межі вступу у війну з Німеччиною. Так, на початку квітня 1941 р. у відповідь на німецьку підводну атаку на англійські торговельні кораблі поблизу берегів Ісландії президент прийняв рішення про постійне патрулювання західної частини Атлантики уздовж 25 меридіану, а також надіслав розвідувальний есмінець «Niblack» для закладання підводних мін у регіоні⁶⁵⁵. Водночас, з міністром Данії було підписано угоду про окупацію

⁶⁵² DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 11 (September 1, 1940 – January 31, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – No 534. – P. 905.

⁶⁵³ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – No 141. – P. 252.

⁶⁵⁴ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 11 (September 1, 1940 – January 31, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – No 633. – P. 1062.

⁶⁵⁵ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 299.

США Гренландії з перспективою створення там військових аеродромів⁶⁵⁶. Для порівняння, лише за рік до того, у квітні 1940 р. Ф. Рузвельт в інтерв'ю кореспондентам навіть не визначав острів, як сферу впливу Сполучених Штатів⁶⁵⁷.

Водночас, навесні 1941 р. Вашингтон все ще демонстрував обережність у відносинах з країнами «осі» для уникнення відкритого вступу з ними у війну. По-перше, все ще зберігався вплив «ізоляціоністів» у Конгресі: згідно з опитуваннями на початку травня депутатів нижньої палати парламенту, 80 % займали негативну позицію щодо патрулювання американськими кораблями частини Атлантичного океану, тоді як у сенаті ініціативу президента підтримували, однак, з різницею у п'ять голосів⁶⁵⁸. По-друге, помічник держсекретаря Б. Лонг⁶⁵⁹ та генерал-майор С. Ембік⁶⁶⁰ стверджували про недостатню готовність армії США до повномасштабної війни. По-третє, сам Ф. Рузвельт продовжував зважати на позицію громадськості та Конгресу, не наважуючись у результаті атакувати німецькі кораблі навіть у тих випадках, коли це було необхідно Лондону. Так, коли один з найпотужніших лінкорів Третього Рейху «Бісмарк» наприкінці травня 1941 р. завдав значних втрат британському флоту, президент прийняв рішення не вступати у збройну сутичку з кораблем. На думку Ф. Рузвельта, такі дії нібито могли бути розтлумачені Конгресом, як порушення Закону про нейтралітет. Е. Галіфакс, який став британським послом у Вашингтоні наприкінці 1940 р. після смерті Ф. Лотіана, у листі В. Черчиллю висловив думку, що громадська думка США

⁶⁵⁶ FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 2 (Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – P. 43-44.

⁶⁵⁷ Press Conferences of President Franklin D. Roosevelt, 1933 – 1945. Series 1: Press Conference Transcripts / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – No 636-A. – P. 17-18. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/pc/pc0096.pdf

⁶⁵⁸ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 303.

⁶⁵⁹ Long B. The War Diary of Breckinridge Long: Selections from the Years, 1939 – 1944 / B. Long. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1966. – P. 196.

⁶⁶⁰ Pogue F. George C. Marshall. Vol. 2: Ordeal and Hope, 1939 – 1942 / F. Pogue. – N. Y.: The Viking Press, 1966. – P. 132.

начебто гальмувала більшість ініціатив президента⁶⁶¹. По-четверте, обережність Вашингтона була спричинена невирішеною ситуацією на Тихому океані, оскільки, незважаючи на визнання американським військовим штабом більш небезпечним супротивником Німеччину, Японія у випадку нападу на бази США могла відволікти з Атлантичного океану значні сили⁶⁶².

Щодо позиції Німеччини, то німецький канцлер А. Гітлер ще під час виступу у рейхстазі 30 січня 1941 р. погрожував США підводними атаками на ту частину флоту, яка буде доставляти військові вантажі уряду В. Черчилля⁶⁶³. Як наслідок, німецький ВМФ, справді, реалізував погрози фюрера: наприкінці травня раптовим ударом підводного човна «U-69» поблизу західного узбережжя Африки було затоплено американське вантажне судно «Робін Мур» через підозру у перевезенні військових матеріалів Великій Британії, хоча на кораблі знаходилося лише кілька гвинтівок, призначених для продажу у магазинах спорттоварів⁶⁶⁴.

Реакція Ф. Рузвельта на агресивні дії ВМФ Німеччини була досить жорсткою. У своїй промові 27 травня президент, зазначивши про недопущення контролю режиму А. Гітлера над морями, оголосив про запровадження надзвичайного стану у Сполучених Штатах та приведення усіх військ до повної бойової готовності. Водночас, голова Білого дому підтвердив намір надавати всебічну допомогу Великій Британії та іншим державам, які «ведуть збройну боротьбу з гітлерівським режимом»⁶⁶⁵. Крім того, 14 червня Вашингтон «заморозив» усі наявні в американських банках фінансові активи

⁶⁶¹ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 302, 315.

⁶⁶² DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – No 600. – P. 973-974.

⁶⁶³ The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938) / by M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – P. 2364.

⁶⁶⁴ New York Times, 14.06.1941. – P. 3. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/06/14/issue.html>

⁶⁶⁵ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: Harper & Brothers, 1950. – P. 192, 195. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926590.1941.001/1?view=pdf&size=100>

Німеччини та її союзника, Італії⁶⁶⁶. Через два дні, 16 червня, заступник держсекретаря С. Веллес передав німецькому послу Г. Томсену ноту, у якій було зазначено про вимогу розпуску усіх німецьких консульств на території Сполучених Штатів до початку липня 1941 р. Щоправда, припинення діяльності посольства у столиці США у ноті не передбачалося⁶⁶⁷. Все ж, В. Черчилль у листі Ф. Рузвельту повністю схвалив вказані дії Вашингтона, назвавши їх «значним проривом»⁶⁶⁸.

Звичайно, відповідь Берліна на дії адміністрації Ф. Рузвельта була такою ж: секретар німецького МЗС Е. Вайцекер у документі, врученому американському повіреному, заявив про вимогу закриття консульств США через нібито їхню «шкідливу» діяльність, до того ж у Берліні обговорювали можливість блокади фінансових активів Вашингтона на території Третього Рейху⁶⁶⁹. З огляду на це, можемо стверджувати про суттєве загострення американсько-німецьких відносин на фоні військової допомоги, яку адміністрація Ф. Рузвельта надавала Великій Британії, однак стратегія режиму А. Гітлера з уникнення вступу США у війну залишалася незмінною. Про це свідчить, передусім, директива німецького канцлера, передана 21 червня головнокомандувачу ВМФ Третього Рейху адміралу Е. Редеру, щодо «запобігання навіть ризикам появи нових морських інцидентів» з Вашингтоном⁶⁷⁰. На наш погляд, така тактика Берліну пояснювалася, передусім, бажанням уникнути війни на два фронти, оскільки на той час уже завершувалася підготовка до вторгнення вермахту на територію СРСР.

---

⁶⁶⁶ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 230.

⁶⁶⁷ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – No 634. – P. 1035-1036.

⁶⁶⁸ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 328.

⁶⁶⁹ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – No 632. – P. 1032.

⁶⁷⁰ Fuehrer Conferences on Naval Affairs, 1939 – 1945 / Brassey's Naval Annual, 1948 / Ed. by H. Thursfield. – N. Y.: the Macmillan Company, 1948. – P. 219-220.

На фоні підготовки Німеччини до війни з Радянським Союзом і подальшого загострення відносин з США, у середині травня 1941 р. відбувся політ заступника голови нацистської партії Р. Гесса до Великої Британії⁶⁷¹. Метою цієї миротворчої місії, вочевидь, було бажання укласти перемир'я з британським урядом з метою повної концентрації військ вермахту на Сході⁶⁷². Водночас, після того, як заступник голови НСДАП був затриманий місцевою поліцією, він, приховавши справжнє ім'я, відмовився вести переговори безпосередньо з прем'єр-міністром, натомість, вимагав зустрічі з відомим британським авіатором, герцогом Д. Гамільтоном⁶⁷³. Майже відразу з'явилися думки про зв'язок герцога з існуванням пронацистської опозиції у Великій Британії, яка нібито мала на меті відправити В. Черчилля у відставку і вивести країну зі світового конфлікту⁶⁷⁴. Однак британський уряд, очевидно, відкинув пропозиції Р. Гесса, оскільки заступник голови НСДАП був відразу заарештований, а на Нюрнберзькому процесі після Другої світової війни отримав довічний термін ув'язнення⁶⁷⁵. Водночас, ця миротворча місія до нині оповита різними міфами, конспіративними теоріями⁶⁷⁶. По-перше, В. Черчилль відмовлявся розкривати деталі польоту наближеної до А. Гітлера особи, навіть у листі Ф. Рузвельту у відповідь на його прохання. У результаті, під час розмови з Г. Гопкінсом і заступником держсекретаря С. Веллесом голова Білого дому нібито висловив сумнів щодо «справжньої суті цієї історії»⁶⁷⁷. По-друге, екс-президент США Г. Гувер відповідно до своїх джерел

⁶⁷¹ Nesbit R. The flight of Rudolf Hess: Myths and Reality / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – P. 44-57.

⁶⁷² Reasons for Rudolf Hess Flight / Personal Files (PF) № 61281. Vol 1 / KV-2-34 // The National Archives. – P. 31. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3539615>

⁶⁷³ Nesbit R. The flight of Rudolf Hess: Myths and Reality / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – P. 60.

⁶⁷⁴ General W. Grey to admiral L. Leahy, 19.06.1941 / Personal Files (PF) № 61281. Vol 1 / KV-2-34 // The National Archives. – P. 32. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3539615>

⁶⁷⁵ Nesbit R. The flight of Rudolf Hess: Myths and Reality / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – P. 98.

⁶⁷⁶ Ibid. – P. 104-138.

⁶⁷⁷ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – P. 294.

стверджував про не лише наявність у Р. Гесса конкретних пропозицій щодо укладення миру з Великою Британією і значний інтерес до них у Лондоні, а також про те, що всі деталі «мирного плану» були донесені у Вашингтон⁶⁷⁸. І, по-третє, сам Р. Гесс, залишаючись останнім ув'язненим за злочини нацизму, помер у в'язниці Шпандау за загадкових обставин у серпні 1987 р. незадовго до виходу на волю⁶⁷⁹.

Водночас, інцидент з польотом заступника голови нацистської партії до Великої Британії, незважаючи на публічне нерозголошення деталей, не вплинув на загальний стан відносин уряду В. Черчилля та адміністрації Ф. Рузвельта. Причин, на наш погляд, було дві: відмова Лондона на пропозицію мирних переговорів з Берліном та напад Німеччини на Радянський Союз, який, у результаті, став провідною подією у міжнародних відносинах.

Отже, розглянувши вплив німецького фактора на британсько-американські відносини наприкінці 1940 – на початку літа 1941 рр., можемо простежити такі тенденції:

1) Посилення військового співробітництва двох держав. Порівняно з діями США улітку – восени 1940 р., коли Великій Британії було надано для оборони 50 есмінців, до того ж, непридатних без ремонту для користування, прийняття Вашингтоном Закону про «ленд-ліз» забезпечило суттєву підтримку уряду В. Черчилля і навіть спричинило сумніви в оточення А. Гітлера щодо перемоги нацистської Німеччини у Другій світовій війні. Водночас, виявом поглиблення співробітництва США і Великої Британії були і таємні переговори військових штабів на початку 1941 р.

2) Послаблення суперечностей обох держав в економічній сфері. Фактично більшість непорозумінь, які існували між Лондоном і Вашингтоном

---

⁶⁷⁸ Statements of Herbert Hoover Regarding Alleged German Peace Proposals, June 22, 1941 // PSF. Departmental Correspondence. Box № 77: State - Welles, Sumner, June – December 1941 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfb000253.pdf

⁶⁷⁹ Nesbit R. The flight of Rudolf Hess: Myths and Reality / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – P. 101-102.

у проблемах міжнародної торгівлі, були ліквідовані завдяки суттєвим поступкам уряду В. Черчилля, що стало протилежною тенденцією порівняно з Оттавськими угодами 1932 р. Причиною цього стало міжнародно-політичне становище Великої Британії, яке, на відміну від початку 1930-х років, було значно складнішим.

3) Загострення американсько-німецьких відносин, що спричинило фактичне перебування США на межі війни з блоком «осі». Водночас, після укладення Троїстого пакту у вересні 1940 р. фактор нацистської Німеччини поступово почав переважати у зовнішній політиці Сполучених Штатів, що і зумовило вперше визначення режиму А. Гітлера, як пріоритетного супротивника, за результатами штабних переговорів з Великою Британією.

4.4. Напад Німеччини на Радянський Союз, Японії – на Перл-Харбор та остаточне формування британсько-американського військово-політичного альянсу (червень – грудень 1941 р.)

Зранку 22 червня 1941 р. Німеччина здійснила ще один масштабний акт агресії – напад на Радянський Союз, який з моменту укладення пакту Молотова-Ріббентропа (серпень 1939 р.) вважався у Великій Британії та Сполучених Штатах союзником нацистського режиму⁶⁸⁰. За короткий період часу вермахт окупував значні регіони СРСР, а на початку грудня дійшов до Москви. У той же час, 7 грудня, відбулася атака Японії на американську військово-морську базу Перл-Харбор на Гавайських островах⁶⁸¹. Розглянемо позиції Лондона і Вашингтона щодо вказаних події, а також простежимо розвиток відносин двох держав у другій половині 1941 р.

---

⁶⁸⁰ New York Times, 22.06.1941. – P. 1, 7. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/06/22/issue.html>

⁶⁸¹ Churchill W. The Second World War. Vol. III: The Grand Alliance / W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1985. – P. 545.

Щодо Великої Британії, то прем'єр-міністр В. Черчилль, незважаючи на свої антикомуністичні погляди, ще за день до початку німецько-радянської війни стверджував: «У мене лише одна мета – знищити Гітлера... Тому якби він здійснив вторгнення у Пекло, я б принаймні прихильно висловився про Диявола в Палаті громад». Як наслідок, прем'єр став одним з небагатьох британських політиків, хто під час виступу на радіо ВВС не відкинув можливості надання допомоги Москві, оскільки нібито «будь-яка людина, чи держава, які ведуть боротьбу з нацизмом» має право її отримати. Згодом у листі до лідера СРСР Й. Сталіна прем'єр натякнув на перспективу відправки британських військових кораблів до Архангельська для психологічного впливу на німців⁶⁸². На наш погляд, окрім визначення режиму А. Гітлера, як пріоритетного супротивника для Лондона, на позицію прем'єр-міністра вплинули й передбачення, що у випадку поразки СРСР Німеччина могла здійснити новий напад уже на Британські острови. Про це, передусім, заявив англійський посол у Москві С. Кріппс⁶⁸³.

Щодо США, то держсекретар К. Хелл погодився з позицією В. Черчилля про надання у перспективі військової допомоги СРСР відповідно до Закону про «ленд-ліз», оскільки Москва, як і Велика Британія вели війну проти країн «осі»⁶⁸⁴. Водночас, такого погляду у Вашингтоні дотримувались не всі. Так, президент Ф. Рузвельт на позачерговому засіданні адміністрації охарактеризував початок німецько-радянської війни, як фактор, який суттєво ускладнив міжнародне становище для Сполучених Штатів⁶⁸⁵. У газеті «New York Times» стверджувалося про нібито перспективу укладення сепаратного миру між Берліном та Москвою, а лідера СРСР було названо майбутнім

---

⁶⁸² Ibid. – P. 331-332, 341.

⁶⁸³ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 361.

⁶⁸⁴ The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 2 / by K. Hull. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 967.

⁶⁸⁵ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 235.

«гауляйтером Сходу»⁶⁸⁶. Сенатор від штату Міссурі і майбутній американський президент Г. Трумен заявив, що метою Сполучених Штатів було максимальне затягування нової війни, передусім, для того, щоб «диктатори» «вбивали один одного якомога довше». Разом з тим, він розглядав можливість допомоги як Москві, так і Берліну, залежно від ходу протистояння⁶⁸⁷.

Щодо британсько-американських відносин, то початок німецько-радянської війни спричинив подальше зближення двох держав, щоправда, на фоні зростання загрози безпосереднього вступу Сполучених Штатів у Другу світову війну. Так, С. Кріппс заявив про нібито настання «критичного моменту» для вступу Вашингтона у світовий конфлікт, адже у випадку такого розвитку подій А. Гітлер отримав би те, чого намагався уникнути – війни на два фронти⁶⁸⁸. З огляду на це, на думку американського Генерального юриста-консультанта Управління ленд-лізу О. Кокса, у період концентрації майже всіх сил вермахту проти Радянського Союзу необхідно було максимально допомогти Великій Британії в Атлантичному океані⁶⁸⁹. У відповідь Г. Гопкінс під час зустрічі з польським послом Я. Цехановським зазначив, що не може назвати точну дату вступу США у війну на боці Великої Британії, оскільки начебто «громадська думка ще не дозріла»⁶⁹⁰. Такого погляду дотримувалися і у Берліні: статс-секретар німецького МЗС Е. Вайцзеккер стверджував, що США у майбутньому будуть діяти значно «обережніше», ніж вони діяли до того⁶⁹¹.

⁶⁸⁶ New York Times, 06.08.1941. – P. 16. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/08/06/issue.html>

⁶⁸⁷ New York Times, 24.06.1941. – P. 7. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/06/24/issue.html>

⁶⁸⁸ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 363.

⁶⁸⁹ Ibid. – P. 374.

⁶⁹⁰ Ciechanowski J. Defeat in Victory / J. Ciechanowski. – Garden City, N.Y.: Doubleday & Co, Inc., 1947. – P. 27.

⁶⁹¹ Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939 – 1942 гг. Том 3. От начала восточной кампании до наступления на

Однак Вашингтон після початку німецько-радянської війни не послабив свій курс на протидію державам «осі». Так, на початку липня 1941 р. американські війська за згодою Лондона здійснили окупацію Ісландії⁶⁹². Унаслідок цього адмірал Е. Кінг, командир атлантичного флоту США, заявив, що вказані дії Сполучених Штатів мали на меті захист о. Гренландії та, передусім, шляхів транспортування зброї для уряду В. Черчилля⁶⁹³. Крім того, 21 липня Ф. Рузвельт закликав Конгрес продовжити встановлений термін служби призовників⁶⁹⁴.

Як наслідок, невдовзі В. Черчилль отримав копію американського «Плану оборони Західної півкулі №4», відповідно до якого передбачалося супроводження військово-морським флотом США британських судноплавних перевезень до 25° західної довготи⁶⁹⁵. Британський прем'єр схвально оцінив дії Вашингтона, а також назвав вищезгадану американську окупацію Ісландії, «як одну з найважливіших речей, що відбулися з початку війни»⁶⁹⁶.

Однією з найважливіших подій у розвитку британсько-американських відносин упродовж літа – осені 1941 р. стала особиста зустріч президента США з прем'єр-міністром В. Черчиллем, яка відбулася на борту кораблів на території військово-морської бази о. Ньюфаундленд. За результатами конференції 14 серпня було оголошено декларацію під назвою «Атлантична хартія», у якій керівники двох держав зобов'язувались спільно протидіяти «нацистській тиранії» з метою забезпечення права всіх країн на вільний вибір

Сталинград (22.06.1941 – 24.09.1942) / Пер. с нем. И. Глаголева. – М.: Воениздат, 1971. – С. 26.

⁶⁹² FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 2 (Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – P. 791-792.

⁶⁹³ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 246-247.

⁶⁹⁴ CR. Vol. 87. Part 6 (July 3 – August 11, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1941. – P. 6149-6150. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt6/>

⁶⁹⁵ Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Vol. 1: Alliance Emerging (October 1933 – November 1942) / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – P. 217-218.

⁶⁹⁶ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 372.

власної політичної системи та відмови від застосування сили, як засобу вирішення міжнародних проблем⁶⁹⁷. Ця подія, на наш погляд, стала новим етапом зближення Лондона і Вашингтона, а саме – початком формування військового блоку на противагу «осі» Берлін-Рим-Токіо, тобто антигітлерівської коаліції.

Появу «Атлантичної хартії» у Німеччині сприйняли, як начебто нові «14 пунктів» екс-президента США В. Вільсона, які були прийняті наприкінці Першої світової війни⁶⁹⁸. Водночас, уведення цензури на публікацію будь-яких матеріалів на шпальтах німецьких газет про зустріч Ф. Рузвельта та В. Черчилля, вочевидь, свідчила про суттєву тривогу оточення канцлера А. Гітлера щодо майбутнього розвитку міжнародної ситуації⁶⁹⁹. До того ж фюрер у листі до італійського диктатора Б. Муссоліні під час розгляду перспектив розвитку військових дій з СРСР, зазначив про нібито відсутність шансів перемогти США⁷⁰⁰. Вочевидь, потенціал Великої Британії і Сполучених Штатів виявився значно потужнішим, ніж це передбачав Берлін⁷⁰¹.

Як наслідок, упродовж осені 1941 р. відбувалося поступове загострення відносин США і Німеччини. Цей період дослідники називають ще «неоголошеною війною в Атлантиці»⁷⁰², тоді як Ф. Рузвельт дав йому іншу

---

⁶⁹⁷ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: Harper & Brothers, 1950. – P. 314-317. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926590.1941.001/1?view=pdf&size=100>

⁶⁹⁸ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 13 (June 23 – December 11, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1964. – No 209. – P. 322.

⁶⁹⁹ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 257.

⁷⁰⁰ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – No 660. – P. 1068.

⁷⁰¹ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 260.

⁷⁰² Langer W., Gleason S. The Undeclared War, 1940 – 1941 / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Brothers, 1952. – P. XIV.

назву – «активна оборона»⁷⁰³. Так, на початку вересня американський есмінець «Грір» був атакований німецьким підводним човном «U-652», щоправда, безуспішно⁷⁰⁴. Президент США у радіозверненні 11 вересня назвав Німеччину «grimучою змією», яку потрібно встигнути вбити, доки не «вкусила»⁷⁰⁵. Як наслідок, секретар ВМФ Ф. Нокс під час промови 15 вересня віддав наказ про «захоплення і знищення із застосуванням всіх необхідних засобів кораблів, які ведуть війну проти торговельного судноплавства». Очевидно, що наказ мав на меті протистояти, передусім, флоту режиму А. Гітлера⁷⁰⁶. Водночас, рішення Білого дому, відповідно до соціологічного опитування Інституту Геллапа, підтримало 62 % американців⁷⁰⁷.

Вказані дії Вашингтона були повністю схвалені Великою Британією: В. Черчилль назвав їх суттєвою загрозою для Німеччини, якій начебто «доведеться обирати між поразкою в Атлантиці та частими зіткненнями з американськими кораблями»⁷⁰⁸. Крім того, коли наприкінці серпня 1941 р. США повідомили Лондон про свої плани закрити для кораблів держав «осі» прохід між Ісландією та Гренландією, британський флот взяв на себе зобов'язання зробити те ж саме щодо протоки між Ісландією та Фарерськими островами. Під час інциденту з американським судном «Грір» суттєву допомогу з намагання перехопити німецький підводний човен надавав саме

---

⁷⁰³ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 Vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 390. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926579.1939.001?view=toc>

⁷⁰⁴ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – P. 370.

⁷⁰⁵ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 Vol.: War – and Neutrality / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – P. 390. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926579.1939.001?view=toc>

⁷⁰⁶ Langer W., Gleason S. The Undeclared War, 1940 – 1941 / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Brothers, 1952. – P. 746.

⁷⁰⁷ New York Times, 03.10.1941. – P. 4. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/03/issue.html>

⁷⁰⁸ Churchill W. The Second World War. Vol. III: The Grand Alliance / W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1985. – P. 459.

літак Великої Британії⁷⁰⁹, а на прохання В. Черчилля щодо посилення захисту підмандатних Лондону територій Близького Сходу, Ф. Рузвельт висловив готовність спрямувати туди «найкращі транспортні судна» зі спроможністю перевозити близько 20 тис. осіб⁷¹⁰. З огляду на це, можемо стверджувати про значний прогрес щодо отримання американської військової допомоги Великою Британією восени 1941 р. порівняно з досить тривалими ваганнями США щодо відправки Лондону 50 старих есмінців улітку 1940 р.

Німецький адмірал Е. Редер під час зустрічі з А. Гітлером у Східній Пруссії з огляду на дії США заявив, що «відтепер немає жодних відмінностей між американськими і британськими військовими кораблями», закликавши фюрера завдати удару у відповідь⁷¹¹. Однак, німецький канцлер заявив, що «віддасть під трибунал будь-якого офіцера», який прийме самовільне рішення про збройний напад на американські судна⁷¹². На наш погляд, перенесення термінів фактичного початку повномасштабної війни на морі проти США зумовила війна з СРСР. Щоправда, сподівання Берліна успішно застосувати проти Радянського Союзу тактику «блискавичної війни» і перемогти у ній за кілька місяців не реалізувалися: уже на початку грудня 1941 р. вермахт зазнав поразки у битві під Москвою.

Водночас, з кінця вересня 1941 р. у США стартувала кампанія з повного скасування Закону про нейтралітет унаслідок відповідної заяви голови сенатського комітету з міжнародних справ Т. Корналлі⁷¹³. На початку жовтня

⁷⁰⁹ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 416, 421.

⁷¹⁰ F. D. Roosevelt to W. Churchill, 05.09.1941 // Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, July – December 1941 (Vol. 3) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0005.pdf

⁷¹¹ Fuehrer Conferences on Naval Affairs, 1939 – 1945 / Brassey's Naval Annual, 1948 / Ed. by H. Thursfield. – N. Y.: the Macmillan Company, 1948. – P. 232.

⁷¹² The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938) / by M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – P. 2511.

⁷¹³ CR. Vol. 87. Part 13 (July 14 – October 10, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1941. – P. A4437-A4438. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt13/>

сенатора підтримав адмірал Г. Старк, на думку якого негайний вступ Вашингтона у війну з Німеччиною спричинив би нейтралітет Японії, уряд якої начебто намагався уникнути втягнення у світовий конфлікт на стороні режиму А. Гітлера⁷¹⁴. Це дало змогу Ф. Рузвельту, нарешті, відкрито розпочати процес виведення Сполучених Штатів з «ізоляціоністської» позиції у міжнародних відносинах. Так, 7 жовтня у листі британському прем'єру В. Черчиллю, президент стверджував, що саме наявність Закону про нейтралітет нібито «суттєво перешкоджала» наданню Лондону військової допомоги⁷¹⁵. Порівнюючи вказані дії Білого дому з першими спробами виходу з «ізоляціонізму» напередодні війни, улітку 1939 р., варто звернути увагу на кардинальну зміну позиції американського Конгресу та громадськості восени 1941 р. Про це, зокрема, свідчить висновок Ф. Рузвельта у його листі британському королю Георгу VI: «Зараз громадська позиція набагато сприятливіша...: вона швидше підтримує адміністрацію, ніж Конгрес»⁷¹⁶.

Як наслідок, уже 17 жовтня Палата представників прийняла рішення про внесення змін до законодавства про нейтралітет, а саме щодо дозволу на озброєння американських торговельних кораблів⁷¹⁷. Водночас, на рішення конгресменів, вочевидь, вплинула нова атака німецького підводного човна U-568 поблизу Ісландії, унаслідок якої загинули щонайменше 11 американців⁷¹⁸. Процес виходу Сполучених Штатів з позиції «ізоляціонізму», однак, продовжився: у середині листопада у Конгресі

⁷¹⁴ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – P. 379-380.

⁷¹⁵ F. D. Roosevelt to W. Churchill, 07.10.1941 // Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, July – December 1941 (Vol. 3) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0005.pdf

⁷¹⁶ F. D. R.: His Personal Letters. Vol. IV (1937 – 1945) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1947. – P. 1224.

⁷¹⁷ CR. Vol. 87. Part 7 (August 12, 1941 – October 20, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1941. – P. 8041. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt7/context>

⁷¹⁸ New York Times, 18.10.1941. – P. 1, 3. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/18/issue.html>

розпочався розгляд цілковитого скасування Закону про нейтралітет. Ф. Рузвельт у промові особисто закликав депутатів підтримати вказану ініціативу, однак під час прес-конференції 3 листопада заперечив можливість оголошення війни Німеччині⁷¹⁹.

Результатом бурхливих дебатів у Конгресі стало скасування з незначною перевагою голосів основних пунктів Закону про нейтралітет⁷²⁰, що фактично стало перемогою Ф. Рузвельта у його тривалій боротьбі з позицією громадськості Сполучених Штатів: соціологічні опитування засвідчили абсолютну підтримку зовнішньополітичного курсу Вашингтону – понад 80 % американців⁷²¹. Щодо «ізоляціоністів», то найвпливовіший опозиційний блок «Америка понад усе» на початку грудня під тиском обставин повністю припинив своє існування⁷²².

Щодо реакції Великої Британії, то В. Черчилль ще на початку дебатів у Конгресі рекомендував американському президенту «не боятися» громадської думки⁷²³. Водночас, на початку листопада 1941 р. у відповідь на лист генерала Я. Смутса щодо необхідності прямої вимоги Ф. Рузвельту про оголошення війни Німеччині, британський прем'єр продемонстрував обережнішу позицію: він заявив про наявність «конституційних труднощів» у президента, а також про «терпіння» Лондона⁷²⁴. На наш погляд, це свідчило про намагання В. Черчилля максимально не втручатися у процес скасування Закону про

---

⁷¹⁹ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: Harper & Brothers, 1950. – P. 463, 488. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926590.1941.001/1?view=pdf&size=100>

⁷²⁰ CR. Vol. 87. Part 8 (October 21 – November 25, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Gov. Printing Office, 1941. – P. 8891. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt8/>

⁷²¹ The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – P. 304. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

⁷²² Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 301-302.

⁷²³ New York Times, 01.10.1941. – P. 4. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/01/issue.html>

⁷²⁴ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 430.

нейтралітет з метою запобігання додатковому спротиву «ізоляціоністів» у Конгресі через начебто «британський фактор» втягнення США у Другу світову війну. Звичайно, реакція Лондона на вихід Вашингтона зі статусу нейтральної держави була схвальною, а у газеті «New York Times» скасування вказаного Закону охарактеризували, як «гарантію перемоги США і Великої Британії у Битві за Атлантику»⁷²⁵.

Упродовж літа – осені 1941 р. на розвиток британсько-американських відносин суттєво впливала позиція Японії, яка відповідно до Троїстого пакту (вересень 1940 р.) зобов'язалася надавати допомогу Німеччині та Італії у випадку нападу на них іншої держави. Після початку радянсько-німецької війни, незважаючи на сподівання міністра закордонних справ Третього Рейху І. Ріббентропа⁷²⁶, японський уряд Ф. Коное відмовився здійснювати агресивні дії щодо СРСР, а вирішив «рухатися на Південь», тобто на володіння Британської імперії⁷²⁷. Як наслідок, на запитання Е. Галіфакса про позицію США у випадку вказаних дій Токіо, С. Веллес заявив про можливість застосування лише фінансового тиску, а також різних форм торговельного ембарго щодо Японії⁷²⁸. Така перспектива не була схвально сприйнята у Лондоні: відповідно до повідомлень британського посла, економічні санкції проти уряду Ф. Коное, навпаки, могли спричинити до нападу Токіо на британські колонії, або Нідерландську Ост-Індію у зв'язку з потребою ресурсів, у той час як щодо можливості військової допомоги Великій Британії на Далекому Сході у Вашингтоні не дали чіткої відповіді⁷²⁹. Вочевидь, адміністрація Ф. Рузвельта сподівалася уникнути конфронтації з Японією,

---

⁷²⁵ New York Times, 14.11.1941. – P. 2, 48. – Access mode: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/11/14/issue.html>

⁷²⁶ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 13 (June 23 – December 11, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1964. – No 53 – P. 61-63.

⁷²⁷ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 378-379.

⁷²⁸ FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – P. 301-303.

⁷²⁹ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 380.

оскільки пріоритетним завданням, як і раніше, залишалася допомога уряду В. Черчилля у боротьбі з Німеччиною.

Відносини з Японією ускладнилися на початку жовтня 1941 р., коли замість уряду Ф. Коное до влади прийшов Х. Тодзіо – прихильник нацистів, який заявив про необхідність виконання всіх зобов'язань перед Німеччиною, оскільки нібито «дороги назад не було»⁷³⁰. Як наслідок, у ніч на 5 грудня за участі А. Гітлера, міністра закордонних справ Італії Г. Чіано та японського посла у Берліні було укладено доповнення до Троїстого пакту, відповідно до якого проголошувалося, що у випадку початку війни Японії та Сполучених Штатів, інші держави «осі» негайно вступають у неї. Водночас, угода передбачала і можливість бойових дій між Японією і Великою Британією на Далекому Сході⁷³¹. Як наслідок, зранку, 7 грудня і відбулася вищезгадана атака японської ескадри на американську військово-морську базу на Гавайських островах – Перл-Харбор.

Реакція США була передбачуваною: оголошення війни Японії⁷³². Водночас, за спогадами офіцера ВМФ С. Шервуда, під час екстреного засідання американської військової ради більшість присутніх продовжували вважати основним противником Берлін і що Токіо лише дало привід для офіційного початку бойових дій з Німеччиною⁷³³. 9 грудня Ф. Рузвельт під виступу на радіо, зокрема, назвав напад на Перл-Харбор наслідком агресивних дій режиму А. Гітлера упродовж останніх років⁷³⁴. Однак, незважаючи на передбачення Білого дому, що Німеччина оголосить війну США не пізніше,

---

⁷³⁰ Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 14. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 1359-1360. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol14.pdf>

⁷³¹ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 13 (June 23 – December 11, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1964. – No 546. – P. 958-959.

⁷³² Declaration of War with Japan // Internet Archive. – Access mode: <https://web.archive.org/web/20110926204630/http://www.hbci.com/~tgort/japan.htm>

⁷³³ Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – P. 431.

⁷³⁴ The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / by F. D. Roosevelt. – N. Y.: Harper & Brothers, 1950. – P. 523. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926590.1941.001/1?view=pdf&size=100>

ніж за добу після такої ж дії Вашингтона щодо Японії⁷³⁵, це відбулось 11 грудня: о 14:18 відповідну ноту міністр закордонних справ І. Ріббентроп передав американському повіреному у справах Л. Моррісу⁷³⁶. Таким чином, німецький чинник остаточно спричинив втягнення Сполучених Штатів у Другу світову війну.

Щодо реакції Великої Британії, то 8 грудня 1941 р. В. Черчилль під час засідання Палати громад підтримав Білий дім, оприлюднивши Декларацію про оголошення війни Японії⁷³⁷. Водночас, під час телефонного дзвінка прем'єр погодився зі словами Ф. Рузвельта: «Ми всі зараз всі в одному човні». Це, вочевидь, означало остаточно зближення США і Великої Британії. Вказаний підхід також підтвердив американський президент у листі королю Георгу VI: «Наші дві нації відтепер стали бойовими товаришами»⁷³⁸. Крім того, у спогадах В. Черчилль так охарактеризував наслідки нападу Японії на Перл-Харбор для Лондона: «Отже, ми все-таки перемогли... Співдружність Націй буде жити»⁷³⁹.

Отже, розглянувши вплив німецького фактора на розвиток британсько-американських відносин наприкінці червня – на початку грудня 1941 р., можемо простежити такі тенденції:

1) Фактичне створення військового блоку і остаточно зближення США і Великої Британії, що започаткувало антигітлерівську коаліцію. На наш погляд, початком формування союзу можна вважати «Атлантичну хартію» (серпень 1941 р.) про спільну протидію нацизму, а завершенням – напад Японії

⁷³⁵ Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – С. 296.

⁷³⁶ DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 13 (June 23 – December 11, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1964. – No 577. – P. 1004-1005.

⁷³⁷ Prime Minister's Declaration // House of Commons. Hansard records. Vol. 376 / UK Parliament. – Access mode: <http://hansard.millbanksystems.com/sittings/1941/dec/08>

⁷³⁸ Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – P. 490, 492.

⁷³⁹ Churchill W. The Second World War. Vol. III: The Grand Alliance / W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1985. – P. 539.

на Перл-Харбор (грудень 1941 р.), який спричинив вступ Сполучених Штатів у Другу світову війну.

2) Остаточний вихід США з «ізоляціонізму» у результаті скасування Закону про нейтралітет, прийнятого у 1935 р.

3) Поступове покращення міжнародного становища Великої Британії унаслідок двох подій: а) нападу Німеччини на Радянський Союз, коли всі військово-повітряні сили режиму А. Гітлера були сконцентровані на Сході, що припинило масштабні бомбардування Британських островів; б) агресії Японії проти США, коли в уряді В. Черчилля остаточно з'явився союзник у Другій світовій війні.

4) Загострення американсько-німецьких відносин, що мало наслідком спочатку «неоголошену війну» двох держав в Атлантичному океані, а 11 грудня 1941 р. – офіційний стан війни між ними.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновки, які виносяться на захист:

- Проаналізовано стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження. Так, було простежено еволюцію усвідомлення, сприйняття відносин Лондона та Вашингтона упродовж 1933 – 1941 рр. британськими та американськими істориками – від погляду щодо «особливого», суто взаємовигідного стану цих взаємин (традиційний етап) до комплексного підходу з урахуванням усієї неоднозначності міжнародних відносин напередодні та на початку Другої світової війни (сучасний (постревізіоністський) період). Щодо вітчизняної історіографії проблеми, то варто відзначити певні стереотипи спадщини СРСР, сформовані ще радянськими дослідниками, з огляду на жорсткий контроль зі українською історіографією історії країн Західної Європи та Північної Америки з боку Москви за радянських часів. Нині саме у Росії на пострадянському просторі простежується найбільша кількість праць, присвячених відносинам провідних західних держав 1930 – початку 1940 - х років, щоправда, величезний вплив на них мають агресивні зовнішньополітичні амбіції Кремля. Джерельна база з вивчення проблеми є різноплановою: у даній роботі використано майже всі види доступних джерел, більшість з яких оцифровані і розміщені у мережі Інтернет. Усі матеріали умовно поділено на 5 основних груп: архівні документи, офіційні публікації, наративні джерела (передусім, щоденники та мемуари визначних політиків та дипломатів), статистичні видання, а також періодична преса. Все це дало змогу звернути увагу на раніше маловідомі аспекти британсько-американських відносин та провести комплексний аналіз еволюції цих відносин та впливу німецького чинника на їх розвиток.

- Розглянуто вплив німецького чинника на розвиток взаємин США і Великої Британії на етапі становлення нацистського режиму (1933 – 1937 рр.).

У вказаний період відбувалося формування британської позиції щодо Берліна. Лондон почав вважати режим А. Гітлера, як потенційну небезпеку для Європи, на наш погляд, лише у 1935 р. з огляду на ремілітаризацію німецького флоту, оскільки це спричинило безпосередню загрозу для першості британського ВМФ у світі. Така недооцінка загрози Німеччини стосувалася і США. Крім того, адміністрація Ф. Рузвельта, навпаки, реагувала на кожен агресивний крок нацистського режиму посиленням політики «ізоляціонізму». Прийнятий у 1935 р. Закон про нейтралітет забороняв не лише втручатися у збройні конфлікти у Європі, а й надавати зброю країнам-учасникам таких конфліктів, насамперед, Великій Британії і Франції. Водночас, у 1933 – 1937 рр. німецький чинник не був визначальним у розвитку британсько-американських відносин, оскільки між обома державами відбувалися досить жорсткі суперечності в економічній сфері. Вони виявилися, передусім, у таких подіях: а) укладених ще у 1932 р. Оттавських угодах, що передбачали зміцнення торговельних зв'язків Великої Британії з її домініонами зі зростанням експортного мита для американської продукції; б) фінансовій політиці Лондона, яка була спрямована на зміцнення національної валюти – фунта-стерлінгів на міжнародному ринку і зумовила його конкуренцію з доларом США; в) проблемі виплати Великою Британією боргів, які вона була винна Сполученим Штатам унаслідок Першої світової війни. Тому вплив німецького фактору виявлявся, на нашу думку, лише у формальній підтримці Вашингтоном позиції британського уряду на конференції зі скорочення озброєнь у Женеві у 1933 – 1934 рр., британсько-німецькій морській угоді і рішеннях конференції у Стрезі 1935 р. тощо. Водночас, можна погодитися з думкою російської дослідниці М. Єрмакової, що США неодноразово використовували агресивні дії Німеччини з метою дипломатичного тиску на Лондон та розширення впливу своїх торговельних компаній у світі.

- Простежено роль німецького фактору у британсько-американських взаєминах напередодні Другої світової війни (1937 – 1939 рр.). Європейський вектор політики Сполучених Штатів у цей період фактично залишався

незмінним: «ізоляціоністська» більшість у Конгресі та Закон про нейтралітет не давали змоги хоча б опосередкованого втручання Вашингтона у передвоєнну ситуацію в Європі. З іншого боку, можна відзначити посилення уваги адміністрації Ф. Рузвельта щодо агресивних дій режиму А. Гітлера з огляду на початок у липні 1937 р. японсько-китайської війни, оскільки саме Японія вважалася у США потенційно найнебезпечнішим супротивником і була партнером Берліна. Позиція Великої Британії щодо Німеччини у цей період визначалася політикою «умиротворення», яка полягала у спробах уряду Н. Чемберлена домовитися з А. Гітлером з метою задоволення всіх його вимог без застосування військової сили. Можна погодитися з думкою британського дослідника Дж. Батлера, що важливою причиною такої позиції Лондона, яка виявилася, передусім, під час Мюнхенської угоди 1938 р. і таємних переговорів Г. Вільсона – Г. Вольтата улітку 1939 р., була відсутність перспектив отримання американської військової допомоги у випадку війни, яка б компенсувала незавершеність британської програми переозброєння. Водночас, вплив німецького та японського факторів у британсько-американських відносинах, на наш погляд, був приблизно однаковим: Лондон намагався залучити США на свій бік у випадку масштабної війни як у Європі, так і на Далекому Сході з огляду на ризик уряду Н. Чемберлена бути втягнутим у неї одночасно на різних континентах. Про це свідчили спроби Великої Британії знайти компроміс з адміністрацією Ф. Рузвельта у всіх непорозуміннях у сфері економіки – насамперед, перегляд навесні 1938 р. Закону про кіноіндустрію на користь США, переговори з домініонами щодо надання американським авіалініям безперешкодного повітряного коридору над Тихим океаном та прийняття американської пропозиції щодо спільного управління деякими островами.

- Проаналізовано вплив німецького чинника на розвиток британсько-американських відносин у перші два роки Другої світової війни (1939 – 1941 рр.). Позиції Великої Британії та Сполучених Штатів щодо Німеччини у вказаний період суттєво трансформувалися – від політики

«умиротворення», яку проводив Лондон, та «ізоляціонізму» США до війни обох держав з нацистським режимом і формування антигітлерівської коаліції. Водночас, нейтралітет Сполучених Штатів став одним з важливих факторів відсутності масштабних бойових дій на Західному фронті восени 1939 – навесні 1940 рр. з огляду на не до кінця реалізовану програму переозброєння Великої Британії та нерішучість Вашингтона у наданні Лондону військової допомоги. Так, у листопаді 1939 р. адміністрація Ф. Рузвельта запровадила принцип «cash & carry», який давав змогу уряду Н. Чемберлена лише купувати американську зброю та певні види озброєнь. Доленосними подіями для американської військової допомоги Великій Британії стали укладений між державами «осі» Троїстий пакт (вересень 1940 р.) та перемога Ф. Рузвельта на президентських виборах (листопад 1940 р.), після чого у Вашингтоні вперше почали вважати нацистську Німеччину небезпечнішим ворогом, ніж Японію. Як наслідок, було прийнято Закон про «ленд-ліз» (березень 1941 р.), відповідно до якого Лондон отримав право на тимчасове користування американськими військовими об'єктами та на оренду зброї, а у листопаді 1941 р. скасовано Закон про нейтралітет, який суттєво гальмував отримання урядом У. Черчилля необхідної американської зброї та боєприпасів. Щодо економічної сфери, то тут у відносинах Лондона та Вашингтона відбувалося поступове нівелювання напруженості. Водночас, можна погодитися з думкою американського історика Дж. Леша, що конкуренція долара і фунта-стерлінгів, боротьба за вплив британських та американських компаній за міжнародні ринки лише загальмувалася з огляду на пріоритетність боротьби з «віссю» держав-агресорів. Про це свідчить, на наш погляд, відмова США улітку 1940 р. передати свої есмінці для потреб Великої Британії без обміну їх на англійські військово-морські бази у Західній півкулі.

- З'ясовано особливості, характерні риси та основні тенденції відносин Великої Британії і США упродовж 1933 – 1941 рр. Поняття «особливі відносини», як глибоку, інтенсивну і взаємовигідну співпрацю держав у різних

сферах діяльності, досить часто використовують, зокрема, для характеристики ситуації, яка склалася у взаєминах Лондона та Вашингтона напередодні та на початку Другої світової війни. Вказаний погляд відображено, насамперед, у працях дослідників В. Медлікотта, С. Пик та Н. Яковенко. Справді, протягом досліджуваного періоду простежується поступове зближення двох держав в основних векторах зовнішньої політики та міжнародних відносин. Так, можна погодитися з британським істориком К. Смітом, що США з огляду на агресивні дії нацистської Німеччини почали вважати Велику Британію «шефом поліції» у Європі – провідною (після поразки Франції улітку 1940 р. – єдиною) державою, яка поряд зі Сполученими Штатами виступала на захист принципів демократії поміж авторитарних і тоталітарних режимів на континенті. Водночас, підтримуємо погляди дослідників Д. Рейнольдса, Дж. Леша, Р. Овендейла, що така співпраця не передбачала вирішення усіх суперечностей між Великою Британією і США, а стала ситуативним наслідком їхнього спільного геополітичного становища. Як наслідок, не можемо стверджувати про «особливий» характер британсько-американських відносин напередодні Другої світової війни з огляду на досить жорстке протистояння двох держав у сфері міжнародної торгівлі та конкуренцію долара і фунта стерлінга. У період 1939 – 1941 рр., коли німецький чинник почав домінувати у взаєминах США і Великої Британії, співпрацю обох держав, на наш погляд, можна окреслити лише, як взаємодопомогу союзників у боротьбі з агресивним блоком «осі Берлін-Рим-Токіо». Така співпраця Лондона і Вашингтона стосувалася лише військової сфери – надання Великій Британії американської зброї та боєприпасів, обміну таємною інформацією між військовими штабами двох держав і формування антигітлерівської коаліції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**ДЖЕРЕЛА****I. Архівні документи****1. Відділ публічних записів (Public Record Office), Британський національний архів**

1. CAB 23-100. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-100.pdf>
2. CAB 23-90a. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-90a.pdf>
3. CAB 23-98. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-98.pdf>
4. CAB 23-99. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1937 to 1939 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-99.pdf>
5. CAB 24-229. Meetings and Papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-229.pdf>
6. CAB 24-263. Meetings and Papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-263.pdf>
7. CAB 24-265. Meetings and Papers. Cabinet Memoranda 1935 to 1937 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-265.pdf>

8. CAB 65/1. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-1.pdf>
9. CAB 65/17. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-17.pdf>
10. CAB 65/2. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-2.pdf>
11. CAB 65/3. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-3.pdf>
12. CAB 65/6. Meetings and Papers. Cabinet Conclusions 1939 to 1945 / The National Archives. – Access mode: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-65-6.pdf>
13. FO 800/324 / Public Record Office, London / The National Archives. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267423>
14. FO 800/397 / Public Record Office, London / The National Archives. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C4267496>
15. Personal Files №61281. Vol 1 / KV-2-34 // The National Archives. – 85 p. – Access mode: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3539615>

2. Електронна президентська бібліотека Ф. Д. Рузвельта

2.1. Дипломатичні документи Ф. Рузвельта

16. Press Conferences of President Franklin D. Roosevelt, 1933 – 1945. Series 1: Press Conference Transcripts / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/collections/franklin/index.php?p=collect ions/findingaid&id=508&q=press+conferences>

17. PSF. Departmental Correspondence. Box № 76: State – Welles, Sumner, June – December, 1940 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfb000251.pdf
18. PSF. Departmental Correspondence. Box № 77: State – Welles, Sumner, June – December 1941 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfb000253.pdf
19. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 142. London Naval Conference: 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psf000685.pdf
20. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 31. Germany: 1933 – 1938 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0312.pdf
21. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 32: Germany – Dodd, William E.: 1936 – 1938. Diplomatic Correspondence. PSF / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0318.pdf
22. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 32: Great Britain, 1939 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0322.pdf
23. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 37: Great Britain - Kennedy, Joseph P., July 1939 – 1940. Part 2 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0357.pdf
24. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 38: Great Britain – Murray, Arthur, 1940 – 1944. Part 1 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0365.pdf

25. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 41. Italy: Long, Breckinridge 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0398.pdf

26. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 46. Poland: 1935 – 1938 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0447.pdf

27. PSF. Diplomatic Correspondence. Box № 50: Spain, 1933 – 1936 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0478.pdf

28. Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, September 1939 – 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0001.pdf

29. Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: FDR – Churchill, July – December 1941 (Vol. 3) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0005.pdf

30. Roosevelt, Franklin D. Papers as President: Map Room Papers, 1941 – 1945. Series 1: General. Box № 1: Churchill – FDR, October 1939 – December 1940 (Vol. 1) / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/mr/mr0002.pdf

2.2. Щоденники Г. Моргентая

31. Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933 – July 27, 1945). Series 1: Morgenthau Diaries / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum / Digital collections. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/md00.pdf

32. Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933 – July 27, 1945). Series 2: Morgenthau Presidential Diaries. Vol. 2, August 1, 1939 – May 15, 1940. Part 3 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/mpd06.pdf

33. Diaries of Henry Morgenthau, Jr. (April 27, 1933 – July 27, 1945). Series 2: Morgenthau Presidential Diaries. Vol. 3, May 16, 1940 – February 8, 1941. Part 1 / Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. – Access mode: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/morg/mpd07.pdf

II. Опубліковані документи

1. Офіційні публікації

34. Cinematograph Films Act, 1938. Access mode: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/1-2/17/enacted>

35. CR. Vol. 79. Part 1 (January 3 – January 29, 1935). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 74th Congress. – W.: U.S. Government Printing Office, 1935. – P. 1-1204. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1935-pt1-v79/>

36. CR. Vol. 81. Part 1 (January 5 – February 12, 1937). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 75th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1937. – P. 1-1188. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1937-pt1-v81/>

37. CR. Vol. 84. Part 8 (June 28 – July 13, 1939). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 76th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1939. – P. 8033-9072. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1939-pt8-v84/>

38. CR. Vol. 87. Part 13 (July 14 – October 10, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. –

W.: U. S. Government Printing Office, 1941. – P. A3403-A4596. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt13/>

39. CR. Vol. 87. Part 2 (February 19 – March 18, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1941. – P. 1149-2348 – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt2/>

40. CR. Vol. 87. Part 6 (July 3 – August 11, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1941. – P. 5807-6992. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt6/>

41. CR. Vol. 87. Part 7 (August 12, 1941 – October 20, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1941. – P. 6993-8074. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt7/context>

42. CR. Vol. 87. Part 8 (October 21 – November 25, 1941). Proceedings and Debates of Sessions of the First Session of the 77th Congress. – W.: U. S. Government Printing Office, 1941. – P. 8075-9142. – Access mode: <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1941-pt8/>

43. DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IV: Europe, January 20 – April 3, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1951. – 736 p.

44. DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. IX: Far East, April 10 – September 5, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1955. – 632 p.

45. DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. V: Europe, April 4 – June 7, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1952. – 920 p.

46. DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. VI: Europe, June 8 – August 14, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1953. – 896 p.

47. DBFP 1919 – 1939. Third series. Vol. VII: Europe, August 15-31, 1939 / Ed. by E. L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1954. – 750 p.
48. Declaration of War with Japan // Internet Archive. – Access mode: <https://web.archive.org/web/20110926204630/http://www.hbci.com/~tgort/japan.htm>
49. DGFP 1918 – 1945 Series C (1933 – 1937). Vol. 3 (June 14, 1934 – March 31, 1935). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – 1240 p.
50. DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. 5 (March 5 – October 31, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1966. – 1300 p.
51. DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. 4 (April 1, 1935 – March 4, 1936). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1962. – 1275 p.
52. DGFP 1918 – 1945. Series C (1933 – 1937). Vol. 6 (November 1, 1936 – November 14, 1937). – W.: U.S. Government Printing Office, 1983. – 1234 p.
53. DGFP 1918 – 1945. Series D (1933 – 1937). Vol. 1. From Neurath to Ribbentrop (September, 1937 – September, 1938). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – 1336 p.
54. DGFP 1918 – 1945. Series D (1933 – 1937). Vol. 3. Germany and the Spanish Civil War (1936 – 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – 1058 p.
55. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 12 (February 1 – June 22, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1962. – 1109 p.
56. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 13 (June 23 – December 11, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1964. – 1035 p.
57. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 6 (March – August 1939). – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – 1256 p.
58. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 2: Germany and Czecho-Slovakia (1937 – 1938). – L.: His Majesty's Stationery Office, 1950. – 1154 p.
59. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 8 (September 3, 1939 – March 18, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – 975 p.

60. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 9 (March 18 – June 22, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – 729 p.
61. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 7 (August 9 – September 3, 1939). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – 756 p.
62. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 10 (June 23 – August 31, 1940). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – 615 p.
63. DGFP 1918 – 1945. Series D (1937 – 1945). Vol. 11 (September 1, 1940 – January 31, 1941). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – 1265 p.
64. Documents on International Affairs / as. By S. A. Heald. – L.: Humphrey Milford – Oxford: University Press, 1934. – 547 p. – Access mode: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.175871/mode/2up>
65. Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs. Vol. 2: March 1934 – August 1935 / Ed. by Edgar B. Nixon. – Cambridge – Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1969. – 664 p.
66. FRUS. Diplomatic Papers 1932. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1948. – 979 p.
67. FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1950. – 1012 p.
68. FRUS. Diplomatic Papers 1933. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1949. – 1031 p.
69. FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – 1136 p.
70. FRUS. Diplomatic Papers 1934. Vol. 2 (Europe, Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1951. – 1108 p.
71. FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 1 (General, the Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – 1180 p.
72. FRUS. Diplomatic Papers 1935. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1952. – 816 p.

73. FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 1 (General, the British Commonwealth). – W.: U.S. Government Printing Office, 1953. – 976 p.
74. FRUS. Diplomatic Papers 1936. Vol. 2 (Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – 853 p.
75. FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – 1015 p.
76. FRUS. Diplomatic Papers 1937. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1954. – 911 p.
77. FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 1 (General). – W.: Gov. Print Office, 1955. – 1009 p.
78. FRUS. Diplomatic Papers 1938. Vol. 2 (The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1955. – 1136 p.
79. FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – 1059 p.
80. FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 2 (General. The British Commonwealth and Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – 911 p.
81. FRUS. Diplomatic Papers 1939. Vol. 5 (American Republics). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – 827 p.
82. FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 1 (General). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – 832 p.
83. FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 2 (General and Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1957. – 915 p.
84. FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 3 (The British Commonwealth, The Soviet Union, The Near East and Africa). – W.: U.S. Government Printing Office, 1958. – 1028 p.
85. FRUS. Diplomatic Papers 1940. Vol. 5 (The American Republics). – W.: U.S. Government Printing Office, 1961. – 1202 p.
86. FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 1 (General, the Soviet Union). – W.: U.S. Government Printing Office, 1958. – 1048 p.

87. FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 2 (Europe). – W.: U.S. Government Printing Office, 1959. – 1011 p.
88. FRUS. Diplomatic Papers 1941. Vol. 4 (The Far East). – W.: U.S. Government Printing Office, 1956. – 1044 p.
89. Fuehrer Conferences on Naval Affairs, 1939 – 1945 / Brassey's Naval Annual, 1948 / Ed. by H. Thursfield. – N. Y.: the Macmillan Company, 1948. – 538 p.
90. Great Britain and Northern Ireland and Italy – Agreement regarding Questions of Mutual Concern consisting of a Protocol and Annexes, signed at Rome, April 16th, 1938 // League of Nations Treaty Series / Documents of World Legal Information Institute. – Access mode: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1939/42.html>
91. Great Britain. Parliament. House of Commons. Hansard records. Vol. 299 / UK Parliament. – Access mode: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1935/mar/14#commons>
92. Great Britain. Parliament. House of Commons. Hansard records. Vol. 360 / UK Parliament. – Access mode: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1940-05-08/debates/388edb0d-36fe-4b6c-a3db-5d8d5cc9bf96/ConductOfTheWar>
93. Great Britain. Parliament. House of Commons. Hansard records. Vol. 376 / UK Parliament. – Access mode: <http://hansard.millbanksystems.com/sittings/1941/dec/08>
94. Kellogg-Briand Pact 1928 // The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. – Access mode: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp#art2
95. Nazi-Soviet Relations 1939 – 1941 // The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. – Access mode: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/nazsov.asp

96. Nazi Conspiracy and Aggression. Vol. VII / by US Office of Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – 1116 p.
97. Papers Relating to the FRUS. Japan: 1931 – 1941. Vol. 1. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – 1050 p.
98. Peace and War. United States Foreign Policy, 1931 – 1941. – W.: U.S. Government Printing Office, 1943. – 850 p. – Access mode: <https://www.ibiblio.org/hyperwar/Dip/PaW/index.html>
99. Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 5 (December 31, 1945 – January 5, 1946). – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 2065-2492. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol05.pdf>
100. Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 14. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 923-1422. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol14.pdf>
101. Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 16. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 1937-2456. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol16.pdf>
102. Pearl Harbor Attack: Hearings before the Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack / 79th Congress of the United States. Part 17. – W.: U.S. Government Printing Office, 1946. – P. 2457-2768. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/congress/Vol17.pdf>
103. Second Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the American Republics, Habana, July 21-30, 1940 / Report of the Secretary of State. – W.: U.S. Government Printing Office, 1941. – 108 p. – Access mode: <https://goo.su/9SCz>
104. The Anglo-German Naval Agreement // Totally History. – Access mode: <http://totallyhistory.com/the-anglo-german-naval-agreement/>

105. The British Film and Television Industries / Communications Committee / Publications and Records of the House of Lords / UK Parliament. – Access mode: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldcomuni/37/3705.htm#n10>
106. The Conference of Brussels: November 3-24, 1937. – P. 1-2. – Access mode: <https://www.legal-tools.org/doc/71b9bb/pdf/>
107. The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1939 Vol.: War – and Neutrality / Ed. by S. Rosenman. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – 635 p. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926579.1939.001?view=toc>
108. The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1940 Vol.: War – and Aid to Democracies / Ed. by S. Rosenman. – N. Y.: The Macmillan Company, 1941. – 741 p. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926581.1940.001?rgn=full+text;view=toc;q1=1940>
109. The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt. 1941 Vol.: War – and Aid to Democracies / Ed. by S. Rosenman. – N. Y.: Harper & Brothers, 1950. – 632 p. – Access mode: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926590.1941.001/1?view=pdf&size=100>
110. Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 2: Multilateral 1918 – 1930 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968. – 1154 p. – Access mode: <https://play.google.com/books/reader?id=t84WAAAAYAAJ&hl=uk&pg=GBS.PA1>
111. Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776 – 1949). Vol. 3: Multilateral 1931 – 1945 / Ed. By Ch. Bevans. – W.: Department of State, 1968. – 1434 p. – Access mode: <https://play.google.com/books/reader?id=IM8WAAAAYAAJ&hl=uk&pg=GBS.PA13>

112. U.S. War Plans / Ed. by S. T. Ross. – L. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2002. – 371 p. – Access mode: <https://goo.su/aM6f>
113. Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы в 2 томах. Т. 2. (1 июня – 4 сентября 1939 г.). – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
114. Документы внешней политики СССР. Том 20. 1 января – 31 декабря 1937 г. – М.: Политиздат, 1976. – 788 с.
115. Документы международных отношений (1917 – 1945 гг.) / Моск. гос. институт международ. отношений (ун-т) МИД РФ; Сост. И. А. Ахтамзян. – М.: МГИМО, 1999. – 148 с.; ISBN 5-86476-131-1.
116. Итоги империалистической войны. Версаль. Серия мирных договоров / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина / Пер. с фр. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – 236 с.
117. Сборники документов по международной политике и международному праву. Вып. X: Разоружение, 1933 – 1936. – М.: НКВД, 1936. – 290 с.

2. Мемуари, щоденники, листи сучасників

118. Action This Day: Working with Churchill / Ed. by J. Wheeler-Bennett. – N. Y.: St. Martin's Press, 1969. – 275 p.
119. Addresses and Messages of Franklin D. Roosevelt // Development of United States foreign policy / Sub. By Mr Overton in the Senate of the U.S. – W.: U.S. Government Printing Office, 1942. – 150 p.
120. Ambassador Dodd's Diary, 1933 – 1938 / Ed. By W. E. Dodd and Martha Dodd. – N. Y.: Harcourt Brace, & Co, 1941. – 490 p. – Access mode: <https://archive.org/details/ambassadorodd00doddrich/mode/2up>
121. Blood, Toil, Tears and Sweat: The Speeches of Winston Churchill / by W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1989. – 355 p.
122. Bullitt C. For the President, Personal and Secret / Ed. by O. Bullitt. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1972. – 661 p.

123. Chamberlain N. *The Struggle for Peace*. – L.: Hutchinson & Co Ltd, 1939. – 394 p. – Access mode: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.176501/page/n393/mode/2up>
124. Churchill and Roosevelt: *The Complete Correspondence*. Vol. 1: *Alliance Emerging (October 1933 – November 1942)* / Ed. by W. Kimball. – Princeton: University Press, 1984. – 683 p.
125. Churchill W. *The Second World War*. Vol. I: *The Gathering Storm*. — Harmondsworth: Penguin Books, 1985. – 729 p.
126. Churchill W. *The Second World War*. Vol. II: *Their Finest Hour* / W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1949. – 755 p.
127. Churchill W. *The Second World War*. Vol. III: *The Grand Alliance* / W. Churchill. – Boston: Houghton Mifflin, 1985. – 821 p.
128. Ciechanowski J. *Defeat in Victory* / J. Ciechanowki. – Garden City, N. Y.: Doubleday & Co, Inc., 1947. – 401 p.
129. Cooper D. *Old Men Forget. The Autobiography of Duff Cooper*. – N. Y.: E. P. Dutton & Co. Inc., 1954. – 424 p.
130. *Diplomat in Paris, 1936-1939. Papers and Memoirs of Juliusz Łukasiewicz, Ambassador of Poland* / Ed. by W. Jędrzejewicz. – N. Y.: Columbia University Press, 1970. – 415 p.
131. Eden E. *The Reckoning: The Memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon* / E. Eden. – Boston, Houghton Mifflin Co., 1965. – 727 p.
132. F. D. R.: *His Personal Letters*. Vol. III (1928 – 1937) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1950. – 743 p.
133. F. D. R.: *His Personal Letters*. Vol. IV (1937 – 1945) / by E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pearce, 1947. – P. 744-1621.
134. Franklin D. Roosevelt. *Selected Speeches, Messages, Press Conferences and Letters* / Ed. By B. Rauch. – N. Y. - Toronto: Rinehart & Co, Inc., 1957. – 420 p.
135. *From the Morgenthau Diaries*. Vol. 1 (*Years of Crisis, 1928 – 1938*) / by J. M. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1959. – 587 p.

136. Henderson N. M. *Failure of Mission*, Berlin 1937 – 1939. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1940. – 362 p.
137. Ickes H. *The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. II. The Inside Struggle 1936 – 1939.* – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – 759 p.
138. Ickes H. *The Secret Diary of Harold L. Ickes. Vol. III. The Lowering Clouds 1939 – 1941.* – N. Y.: Simon & Schuster, 1954. – 710 p.
139. Long B. *The War Diary of Breckinridge Long: Selections from the Years, 1939 – 1944* / B. Long. – Lincoln: University of Nebraska Press, 1966. – 415 p.
140. *Navigating the Rapids, 1918 – 1971: From the Papers of Adolf A. Berle* / Ed. by B. Berle. – N. Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. – 863 p.
141. Panter-Downes M. *London War Notes, 1939 – 1945* / Ed. by W. Shawn. – N. Y.: Farrar, Straus and Giroux, 1971. – 392 p.
142. Roosevelt E. *As He Saw It* / E. Roosevelt. – N. Y.: Duell, Sloan and Pierce, 1946. – 270 p.
143. Shirer W. *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent, 1934 – 1941.* – N. Y.: Alfred A. Knopf, 1941. – 648 p.
144. Shirer W. *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany* / W. Shirer. – N. Y.: Simon & Schuster, 1960. – 1270 p.
145. *The American Speeches of Lord Lothian* / by Lord Halifax. – L. – N. Y. – Toronto: Oxford University Press, 1941. – 200 p.
146. *The Diaries & Letters of Harold Nicolson. Vol. II, The War Years 1939 – 1945* / Ed. by N. Nicolson. – N. Y.: Atheneum, 1967. – 528 p.
147. *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937 – 1940* / Ed. by J. Harvey. – L.: Collins, 1970. – 451 p.
148. *The F.D.R. memoirs* / by B. Asbell. – N. Y.: Doubleday & Company, 1973. – 484 p. – Access mode: <https://archive.org/details/fdrmemoirs00asbe/page/n5/mode/2up>

149. The Fourth Climacteric. 1941 // Winston Churchill Speeches from 1941 – 1949, 1963 / American's National Churchill Museum. – Access mode: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/the-fourth-climacteric.html>

150. The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 1 / by K. Hull. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 1-916. – Access mode: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015010696188&view=1up&seq=1>

151. The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 2 / by K. Hull. – N. Y.: The Macmillan Company, 1948. – P. 917-1804. – Access mode: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.32106010760830&view=1up&seq=7&sk=2021>

152. The Memoirs of General the Lord Ismay / by H. Ismay. – L.; Toronto: Heinemann, 1960. – 520 p.

153. The Moffat Papers: Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919 – 1943 / Ed. by N. Hooker. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956. – 408 p.

154. The Neville Chamberlain Diary Letters. Vol. 4 (The Downing Street Years, 1934 – 1940) / Ed. by R. Senf. – Aldershot – Burlington: Ashgate, 2000. – 591 p.

155. The Speeches of Adolf Hitler. Vol. 2 (April 1922 – August 1939) / Ed. by N. H. Baynes. – L. – Oxford: University Press, 1942. – P. 988-1980.

156. Welles S. The Time for Decision / S. Welles. – L.: Hamish Hamilton, 1944. – 343 p.

157. Белов Н. Я был адъютантом Гитлера. / Пер. с нем. и пред. Г. Рудой. – Смоленск: Русич, 2003. – 528 с.

158. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939 – 1942 гг. Том 2. От запланированного вторжения в Англию до начала Восточной кампании (1.7.1940 – 21.6.1941) / Пер. с нем. И. Глаголева и Л. Киселева. – М.: Воениздат, 1969. – 328 с.

159. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939 – 1942 гг. Том 3. От начала восточной кампании до наступления на Сталинград (22.06.1941 – 24.09.1942) / Пер. с нем. И. Глаголева. – М.: Воениздат, 1971. – 1074 с.

160. Гитлер А. Моя борьба / пер. с немецкого под ред. В. Корчагина. – М.: Витязь, 2002. – 602 с.

161. Майский И. Воспоминания советского дипломата, 1925 – 1945 гг. / И. Майский – Томск: Узбекистан, 1980. – 672 с.

3. Периодична преса

162. New York Times, 01.10.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/01/issue.html>

163. New York Times, 03.10.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/03/issue.html>

164. New York Times, 04.09.1940. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/09/04/issue.html>

165. New York Times, 06.08.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/08/06/issue.html>

166. New York Times, 14.06.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/06/14/issue.html>

167. New York Times, 14.09.1939. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/09/14/issue.html>

168. New York Times, 14.11.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/11/14/issue.html>

169. New York Times, 14.12.1939. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/12/14/issue.html>

170. New York Times, 15.03.1939. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/03/15/issue.html>

171. New York Times, 15.04.1935. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1935/04/15/issue.html>
172. New York Times, 17.04.1939. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/04/17/issue.html>
173. New York Times, 18.10.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/10/18/issue.html>
174. New York Times, 21.03.1939. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1939/03/21/issue.html>
175. New York Times, 22.06.1941. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1941/06/22/issue.html>
176. New York Times, 23.04.1940. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/04/23/issue.html>
177. New York Times, 30.03.1940. – Access mode:
<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1940/03/30/issue.html>
178. The Times, 10 March, 1936. – Access mode:
<https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1936-03-10/18/5.html?region=global>
179. The Times, 10 March, 1938 [Електронний ресурс] / The Times Archive. Режим доступу: <http://surl.li/dwio>
180. The Times, 14 March, 1938 [Електронний ресурс] / The Times Archive. Режим доступу: <http://surl.li/dwip>
181. The Times, 15 March, 1938 [Електронний ресурс] / The Times Archive. Режим доступу: <http://surl.li/dwin>
182. The Times, 18 February, 1938 [Електронний ресурс] / The Times Archive. – Режим доступу: <http://surl.li/dwya>
183. The Times, 18 March, 1933 [Електронний ресурс] / The Times Archive. Access mode: <https://cutt.ly/Zfh7iqc>

4. Статистичні видання

184. 1940 Popular Vote by Counties // Atlas of the U.S. Presidential Elections since 1789. – Access mode: http://geoelections.free.fr/USA/elec_comtes/1940.htm

185. The Gallup Poll. Public Opinion 1935 – 1971. Vol. 1 (1935 – 1948) / by American Institute of Public Opinion. – N. Y.: Random House, 1972. – 587 p. – Access mode: <http://www.ibiblio.org/pha/Gallup/Gallup.pdf>

ЛІТЕРАТУРА

1. Монографії, колективні видання

186. Blum J. Roosevelt and Morgenthau: A Revision and Condensation of «From the Morgenthau Diaries» / J. Blum. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1970. – 691 p.

187. Briggs S. The Home Front: War Years in Britain, 1939 – 1945 / S. Briggs. – N. Y.: American Heritage Publishing Co, Inc., 1975. – 256 p.

188. British Foreign Policy in the Second World War. Vol. 1 / by L. Woodward. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1970. – 640 p.

189. Butler J. Lord Lothian (Philip Kerr), 1882 – 1940 / J. Butler. – L.: Macmillan & Co LTD, 1960. – 389 p.

190. Butler J. Grand Strategy. Vol. 2 (September, 1939 – June, 1941) / J. Butler. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1976. – 639 p.\

191. Charman T. The Day We Went to War / T. Charman. – L.: Virgin Books, 2010. – 468 p.

192. Chibnall S., McFarlane B. The British 'B' Film // S. Chibnall, B. McFarlane. – Palgrave: British Film Institute, 2009. – 368 p. – Access mode: <http://surl.li/dwyb>

193. Clifford N. Retreat from China. British policy in the Far East, 1937 – 1941 / N. Clifford. – L.: Longmans, 1967. – 225 p.

194. Cole W. *America First. The Battle against Intervention, 1940 – 1941* / W. Cole. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1953. – 329 p.
195. Collier B. *Lion and the Eagle. British and Anglo-American strategy, 1900 – 1950* / B. Collier. – N. Y.: G. P. Putnam's Sons, 1972. – 520 p.
196. Cull N. J. *Selling War: the British Propaganda Campaign against American «Neutrality» in World War II* / J. N. Cull. – N. Y.: Oxford University Press, 1995. – 283 p.
197. Dallek R. *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932 – 1945* / R. Dallek. – N. Y.: Oxford University Press, 1979. – 680 p.
198. Davis K. *FDR, the War President, 1940 – 1943: A History* / K. Davis. – N. Y.: Random House, 2000. – 848 p.
199. Degener G., Degener, O.; Gillaspay E. *Canton Island, South Pacific. Atoll Research Bulletin*. – Washington, DC: The Pacific Science Board, National Academy of Sciences, 1955. – 51 p.
200. Divine R. *The Reluctant Belligerent. American Entry into World War II*. – N. Y.: John Wiley & Sons, 1965. – 196 p. – Access mode: <https://archive.org/details/reluctantbellige00divi>
201. Doenecke J. *Storm on the Horizon: The Challenge to American Intervention, 1939 – 1941*. – Lanham: Rowman & Littlefield, Inc., 2000. – 551 p. – Access mode: <https://goo.su/9p8e>
202. Domarus M. *The Complete Hitler: Speeches and Proclamations 1932 – 1945. In 4 volumes. Vol. 2 (1935 – 1938)* / M. Domarus. – Mundelein: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2007. – 3388 p.
203. Feiling K. *Life of Neville Chamberlain*. – L.: Macmillan & Co Ltd, 1946. – 475 p. – Access mode: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460025/page/n491/mode/2up>
204. Gardner L. *Economic Aspects of New Deal Diplomacy*. – Boston: Beacon Press, 1971. – 436 p.
205. Gilbert M., Gott R. *The Appeasers* / M. Gilbert, R. Gott. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1963. – 449 p.

206. Gregg P. *Modern Britain: A Social and Economic History Since 1760* / P. Gregg. – N. Y.: Pegasus, 1967. – 615 p. – Access mode: https://archive.org/details/modernbritainsoc0000greg_z1z5/page/440/mode/2up
207. *Halifax: The Life of Lord Halifax* / by F. Birkenhead. – Boston: Houghton Mifflin, 1966. – 626 p.
208. *Hearden P. Roosevelt Confronts Hitler: America's Entry into World War II* / P. Hearden. – De Kalb: Northern Illinois University Press, 1987. – 328 p.
209. *Kennan G. American Diplomacy, 1900 – 1950* / G. Kennan. – Chicago: University of Chicago Press, 1951. – 159 p.
210. *Kennedy D. M. Freedom from Fear. Part 1: The American people in the Great Depression* / D. M. Kennedy. – Oxford – N. Y.: Oxford University Press, 2004. – 465 p.
211. *Kinsella W. Leadership in Isolation. Franklin Roosevelt and the Origins of the Second World War.* – Boston: G. K. Hall & Co, 1978. – 285 p.
212. *Kissinger H. Diplomacy* / H. Kissinger. – N. Y.: Simon & Schuster, 1994. – 915 p.
213. *Langer W., Gleason S. The Challenge to Isolation. The World Crisis of 1937 – 1940 and American Foreign Policy. Vol. II* / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Row, 1952. – 794 p.
214. *Langer W., Gleason S. The Undeclared War, 1940 – 1941* / W. Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Brothers, 1952. – 963 p.
215. *Lash J. Roosevelt and Churchill, 1939 – 1941: The Partnership that Saved the West* / J. P. Lash. – N. Y.: Norton, 1976. – 528 p.
216. *Liddell Hart B. History of the Second World War* / B. Liddell Hart. – L.: Papermac, 1992. – 825 p.
217. *Macleod I. Neville Chamberlain* / I. Macleod. – N. Y.: Atheneum, 1962. – 319 p.
218. *McDonald C. A. The United States, Britain, and Appeasement, 1936 – 1939* / C. A. McDonald. – N. Y.: St. Martin's Press, 1981. – 223 p.

219. McKenna M. C. Borah / M. C. McKenna. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. – 455 p.
220. Medlicott W. The Economic Blockade. Vol. 1 / W. Medlicott. – L.: His Majesty's Stationery Office; Longmans, Green and Co., 1952. – 732 p.
221. Mowat C. Britain Between the Wars, 1918 – 1940 / C. L. Mowat. – L.: Methuen & Co, 1968. – 716 p.
222. Murfett M. Fool-Proof Relations: The Search for Anglo-American Naval Cooperation During the Chamberlain Years, 1937 – 1940 / M. H. Murfett. – Singapore: University Press, 1984. – 324 p.
223. Nesbit R. The Flight of Rudolf Hess: Myths and Reality / R. Nesbit. – Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub, 2007. – 183 p.
224. Ovendale R. «Appeasement» and the English Speaking World: Britain, the United States, the Dominions, and the Policy of «Appeasement» (1937 – 1939) / R. Ovendale. – Cardiff: University of Wales Press, 1975. – 404 p.
225. Pogue F. George C. Marshall. Vol. 2: Ordeal and Hope, 1939 – 1942 / F. Pogue. – N. Y.: The Viking Press, 1966. – 491 p.
226. Reinolds B. The British Government and the Rhineland Crisis / B. Reinolds / Masters Research Thesis. – Melbourne: School of Historical Studies, 2010. – 77 p.
227. Retreat from Power: Studies in Britain's Foreign Policy of the Twentieth Century. Vol. 1 (1906 – 1939) / Ed. by D. Dilks. – L.: Macmillan, 1981. – 232 p.
228. Reynolds D. Rich Relations: The American Occupation of Britain, 1942 – 1945 / D. Reynolds. – L.: Phoenix, 2000. – 555 p.
229. Reynolds D. The Creation of the Anglo-American Alliance 1937 – 1941. – L.: The University of North Carolina Press, 1981. – 411 p.
230. Rock W. Chamberlain and Roosevelt: British Foreign Policy and the United States, 1937 – 1940 / W. Rock. – Columbus: Ohio State University Press, 1988. – 337 p.

231. Saunders A. *The Invasion of Poland* / A. Sanders. – N. Y.: F. Watts, 1984. – 120 p.
232. Sherwood R. *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* / R. Sherwood. – N. Y.: Harper, 1948. – 989 p.
233. Tansill Ch. *Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933 – 1941.* – Westport: Greenwood Press, 1952. – 690 p.
234. Taylor A. *Beaverbrook* / A. Taylor. – N. Y.: Simon and Schuster, 1972. – 712 p.
235. *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War II* / Ed. by Igor Lukes and Erik Goldstein. – L.: Portland, OR: Frank Cass, 1999. – 420 p. – Access mode: <https://archive.org/details/munichcrisis193800igor?>
236. *Trade Regulations & Commercial Policy of the United Kingdom* / by Research Staff of the National Institute of Economic and Social Research. – Cambridge: University Press, 1943. – 294 p.
237. Traina R. *American diplomacy and the Spanish Civil War.* – L. – Bloomington: Indiana University Press, 1968. – 309 p.
238. Watt D. C. *Personalities and policies; studies in the formulation of British foreign policy in the twentieth century* / D. C. Watt. – L.: Longmans, 1965. – 279 p.
239. Watt D. C. *Succeeding John Bull. America in Britain's place, 1900 – 1975: A Study of the Anglo-American Relationship and World Politics in the Context of British and American Foreign-Policy-Making in the Twentieth Century* / D. C. Watt. – N. Y. – Cambridge: University Press, 1984. – 309 p.
240. Weinberg G. L. *Hitler's Foreign Policy 1933 – 1939: The Road to World War II.* – N. Y.: Enigma Books, 2010. – 866 p.
241. Wheeler-Bennett J. *King George VI. His Life and Reign* / J. Wheeler-Bennett. – N. Y.: St. Martin's Press, 1958. – 891 p.
242. Winkler H. *Germany: The Long Road West. Vol. 2: 1933 – 1990.* – Oxford: University Press, 2006. – 685 p. – Access mode: <https://cutt.ly/QfOmid>

243. Війна і міф. Невідома Друга світова / за ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 272 с.
244. Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним 1939 – 1941 / А. Галушка, Є. Брайлян. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 360 с.
245. Драбкин Я. С., Комолова Н. П. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я. С. Драбкин, Н. П. Комолова. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – 539 с.
246. Егорова Н. И. Изоляционизм и европейская политика США: 1933 – 1941 гг. / Н. И. Егорова. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 1995. – 235 с.
247. История дипломатии. Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.). – М: Гос. изд. полит. литературы, 1945. – 882 с.
248. История дипломатии. Т. 4 / Под ред. А. А. Громько. – М.: Политиздат, 1975. – 752 с.
249. История США (в 4-х томах). Т. 3 (1918 – 1945) / Под ред. Г. Н. Севостьянова. – М.: Наука, 1985. – 672 с.
250. Клотц Г. Уроки гражданской войны в Испании // Пер. с французского. – М.: Воениздат НКО СССР, 1938. – 88 с.
251. Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939 – 1941 / М. И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 483 с.
252. Наумов А. О. Фашистский интернационал. Покорение Европы / А. О. Наумов. – М.: Вече, 2005. – 448 с.
253. Память нужна живым: всероссийский сборник научных и научно-публицистических статей / Под ред. О. В. Милаевой, О. В. Черновой. – Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2015. – 196 с.
254. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

255. Пик С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пик. – К.: Знання, 2006. – 283 с.
256. Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы второй мировой войны: 1939 – 1941 / Л. В. Поздеева. – М.: Наука, 1964. – 452 с.
257. Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии, 1939 – 1941 / М. И. Семиряга. – М.: Высшая школа, 1992. – 303 с.
258. Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза, 1936 – 1939 / В. Я. Сиполс. – М.: Наука, 1987. – 335 с.
259. Трубайчук А. Ф. Брудершафт двох диктаторів / А. Ф. Трубайчук. – К.: Асоціація істориків «Істина», 1993. – 336 с.
260. Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. – Свердловск: издательство Уральського государственного университета, 1990. – 544 с.
261. Цветков Г. Н. Политика США в отношении СССР накануне Второй мировой войны / Г. Н. Цветков. – К.: Политиздат Украины, 1973. – 190 с.
262. Шубин А. В. Великая испанская революция / А. В. Шубин. – М.: «Либроком», 2011. – 377 с.
263. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
264. Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне / Н. Н. Яковлев. – М.: Гос. изд. Министерства просвещения РСФСР, 1961. – 271 с.

2. Статті

265. American Institute of Public Opinion – Surveys, 1938 – 1939 // Public Opinion Quarterly. – Vol. 3. – № 4 (Oct., 1939). – Oxford: University Press, 1939. – P. 581-607. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/2744994>

266. Burk K. The House of Morgan in Financial Diplomacy, 1920 – 1930 / Anglo-American Relations in the 1920s. The Struggle for Supremacy / by B. McKercher. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press LTD, 1991. – P. 125-157. – Access mode: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-11919-6>
267. Farnham B. Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory // Political Psychology. Vol. 13. – Columbus: International Society of Political Psychology, 1992. – No. 2. – 205-235 p. – Access mode: <https://cutt.ly/aAITibm>
268. Freidel F. FDR vs. Hitler: American Foreign Policy, 1933 – 1941 // Proceedings of the Massachusetts Historical Society. – Third Series. – Vol. 99. – Boston: Massachusetts Historical Society, 1987. – P. 25-43. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/25080976>
269. Goldman A. A Special Number on Appeasement // Two Views of Germany: Neville Henderson vs. Vansittart and the Foreign Office, 1937-1939 / British Journal of International Studies, Vol. 6, No. 3. – Cambridge: University Press, 1980. – P. 247–277.
270. Masland J. Commercial Influence upon American Far Eastern Policy, 1937 – 1941 // Pacific Historical Review. – Vol. 11, No. 3 (Sep., 1942). – Oakland: University of California Press, 1942. – P. 281–299. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/3633537?origin=JSTOR-pdf>
271. McIntyre W. D. New Zealand and the Singapore Base between the Wars // Journal of Southeast Asian Studies. Vol. 2. No 1 (Australia, New Zealand and Southeast Asia). – Cambridge: University Press, 1971. – P. 2-21. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/20069898?origin=JSTOR-pdf>
272. Middleton R. British Monetary and Fiscal Policy in the 1930s // Oxford Review of Economic Policy. – Vol. 26. – No. 3. – Oxford: University Press, 2010. – P. 414-441. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/oxrep/grq024>
273. Neville P. Foreign Office and Britain's Ambassadors to Berlin, 1933 – 1939 // Contemporary British History. – Vol. 18. – Issue 3: The Foreign

Office and British Diplomacy in the Twentieth Century. – L.: Routledge, 2004. – P. 110-129. – Access mode: <http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/1361946042000259332>

274. Nicolson H. Germany and the Rhineland / International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939). Vol. 15. No. 6 (Nov. - Dec., 1936). – P. 3-20. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/2602408>

275. Reynolds D. Lord Lothian and Anglo-American Relations, 1939 – 1940 / D. Reynolds // Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 73, No. 2. – Philadelphia: The American Philosophical Society, 1983. – P. 1-65. – Access mode: <https://www.jstor.org/stable/1006337>

276. Smith K. Reassessing Roosevelt's View of Chamberlain after Munich: Ideological Affinity in the Geoffrey Thompson-Claude Bowers Correspondence // Diplomatic History. Vol. 33. – Oxford: University Press, 2009. – No. 5. – 839-864 p. – Access mode: https://www.jstor.org/stable/44214051?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

277. Welles W. Roosevelt and British Appeasement in 1938 / Bulletin. British Association for American Studies, New Series, No. 5 (Dec., 1962). – P. 4-30. – Access mode: <http://www.jstor.org/stable/27553556>

278. When did the Dollar Overtake Sterling as the Leading International Currency? Evidence from the Bond Markets / by L. Chitu, B. Eichengreen and A. Mehl / European Central Bank. Working Paper Series. No 1433 (May 2012). – Frankfurt am Main: European Central Bank, 2012. – 43 p. – Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.09.008>

279. Гадеєв А. В. Англія в системі міжнародних відносин напередодні Другої світової війни / А. В. Гадеєв // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 140. – С. 10-16.

280. Клиніна Т. «Особливі» англо-американські відносини (1939 – 1949): історіографія проблеми / Т. Клиніна // Схід. – № 6(120)

(Донецьк, 2012). – Режим доступу: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6\(120\).16666](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6(120).16666)

281. Лебедева Н. Четвертый раздел Польши / Н. Лебедева // Новая газета № 102 (2009). – Режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/09/16/41335-chetvertyy-razdel-polshi>

282. Лукач І. Втілення принципів доктрини Джеймса Монро в «Дипломатії долара» США в Латинській Америці на початку ХХ ст. / І. Лукач. – Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 182-187. – Режим доступу: <https://cutt.ly/wDQgeW5>

283. Машевський О. П., Ткачук Т. А. Британсько-французько-радянські переговори 1939 р.: нереалізована спроба створення системи колективної безпеки у Європі // Європейські історичні студії: науковий журнал. – №10 – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. – С. 151-175. – Режим доступу: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.10.151-175>

284. Ткачук Т. А. «Аншлюс» Австрії і позиція країн Заходу // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – Вип. 135 (8). – К.: «Видавництво «Гілея», 2018. – С. 394-398. – Режим доступу: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=161>

285. Ткачук Т. А. Вплив Японії на розвиток британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни (1931 – 1940) / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 13. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 64-75. – Режим доступу: <http://doi.org/10.17721/2521-1706.2022.13.6>

286. Ткачук Т. А. Встановлення нацистського режиму у Німеччині та позиція американського політикуму й дипломатії / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 10. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – С. 60-69. – Режим доступу: <http://doi.org/10.17721/2521-1706.2020.10>

287. Ткачук Т. А. Мюнхенська угода 1938 року: підходи британського політикуму і дипломатії // Європейські історичні студії: науковий журнал. – №10 – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. – С. 253-274. – Режим доступу: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.10.253-274>

288. Ткачук Т. А. Позиція Сполучених Штатів Америки щодо надання військової допомоги Великій Британії на початку Другої світової війни (1939 – 1941) / Т. А. Ткачук // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. – № 1 (17). – К.: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2022. – С. 110-121. – Режим доступу: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-17-5>

3. Матеріали наукових конференцій:

289. Ткачук Т. А. Роль США у встановленні нацистського режиму у Німеччині / Т. А. Ткачук // Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11-12.10.2019 р.). – К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. – С. 17-21.

290. Ткачук Т. А. Британсько-американські відносини у першій половині 1930-х років: фактори впливу / Т. А. Ткачук // Шевченківська весна – 2021 (секція «історія»): матеріали ХІХ міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 26.03.2021 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. – С. 252-254.

291. Ткачук Т. А. Початок Другої світової війни та її вплив на американсько-британські відносини / Т. А. Ткачук // США: політика, суспільство, культура: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, присвяченої 30-річчю встановлення дипломатичних відносин США й України (м. Київ, 26.01.2022 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 17-19.

292. Ткачук Т. А. Роль економічного фактору у британсько-американських відносинах напередодні та на початку Другої світової війни /

Т. А. Ткачук // Актуальні проблеми історії зарубіжних країн у новий і новітній час: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10.05.2022 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 79-85.

293. Ткачук Т. А. Роль США у таємних британсько-німецьких переговорах 1939 р. / Т. А. Ткачук // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11.09.2021 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр дослідження проблем суспільства», 2021. – С. 36-40.

4. Дисертації

294. Davis J. The Ministry of Economic Warfare: Anglo-American Relations from 1939 – 1941: A Thesis in Candidacy for the Degree of Masters of History / J. Davis. – Lynchburg: Liberty University, 2013. – 106 p. – Access mode: <https://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1269&context=masters>

295. Gilman E. Economic Aspects of Anglo-American Relations in the Era of Roosevelt and Chamberlain: PhD Thesis / E. Gilman. – L.: University Press, 1976. – 366 p. – Access mode: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2929456/341897.pdf>

296. May M. A. Fuelling Fascism: British and Italian Economic Relations in the 1930s, League Sanctions and the Abyssinian Crisis: PhD Thesis / M. A. May. – L.: School of Economics and Political Science (University of London), 2000. – 323 p. – Access mode: <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.482810>

297. Гольцев А. Специфика германо-американских отношений в политической, экономической и военной сферах (1933–1941 гг.): Автореф. канд. истор. наук: спец. 07.00.15 «история международных отношений и внешней политики» / А. Гольцев. – Нижний Новгород: НГУ имени Н. И. Лобачевского, 2006. – 22 с.

298. Демидов С. В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании в Европе в 1933 – 1939 годах: дис. докт. ист. наук: 07.00.03 / С. В. Демидов. – Рязань: Госуд. педаг. университет им. С. А. Есенина, 2001. – 406 с.

299. Ермакова М. А. Проблема международной безопасности во франко-американских отношениях (1933 – 1938): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / М. А. Ермакова. – М.: МГУ, 2014 – 332 с.

300. Павлюченко А. В. Американо-германские отношения и проблема стабильности в Европе (1933 – 1938 гг.): дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / А. В. Павлюченко. – М.: МГУ, 2014. – 315 с.

301. Петросянц О. В. США и нацистская Германия: от Мюнхена до Перл-Харбора: дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / О. В. Петросянц. – М.: МГУ, 2014. – 351 с.

302. Крутько С. О. Британсько-радянські відносини в роки прем'єрства Н. Чемберлена (1937 – 1940 рр.): дисертація канд. іст. наук: 07.00.02 / С. О. Крутько. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 160 с.

5. Довідкові видання

303. Константинов В. Ю. Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932 – 1934 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4. – 528 с. – Режим доступу: <https://cutt.ly/wfjtzzW>

ДОДАТКИ

Додаток 1. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Ткачук Т. А. Встановлення нацистського режиму у Німеччині та позиція американського політикуму й дипломатії / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 10. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – С. 60-69. – DOI: 10.17721/2521-1706.2020.10

2. Ткачук Т. А. Вплив Японії на розвиток британсько-американських відносин напередодні та на початку Другої світової війни (1931 – 1940) / Т. А. Ткачук // Американська історія та політика: науковий журнал. – № 13. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 64-75. – DOI: 10.17721/2521-1706.2022.13.6

3. Ткачук Т. А. Позиція Сполучених Штатів Америки щодо надання військової допомоги Великій Британії на початку Другої світової війни (1939 – 1941) / Т. А. Ткачук // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. – № 1 (17). – К.: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2022. – С. 110-121. – DOI: 10.46869/2707-6776-2022-17-5

Матеріали наукових конференцій:

4. Ткачук Т. А. Роль США у встановленні нацистського режиму у Німеччині / Т. А. Ткачук // Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11-12.10.2019 р.). – К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. – С. 17-21.

5. Ткачук Т. А. Британсько-американські відносини у першій половині 1930-х років: фактори впливу / Т. А. Ткачук // Шевченківська весна – 2021 (секція «історія»): матеріали ХІХ міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 26.03.2021 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. – С. 252-254.

6. Ткачук Т. А. Роль США у таємних британсько-німецьких переговорах 1939 р. / Т. А. Ткачук // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11.09.2021 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр дослідження проблем суспільства», 2021. – С. 36-40.

7. Ткачук Т. А. Початок Другої світової війни та її вплив на американсько-британські відносини / Т. А. Ткачук // США: політика, суспільство, культура: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, присвяченої 30-річчю встановлення дипломатичних відносин США й України (м. Київ, 26.01.2022 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 17-19.

8. Ткачук Т. А. Роль економічного фактору у британсько-американських відносинах напередодні та на початку Другої світової війни / Т. А. Ткачук // Актуальні проблеми історії зарубіжних країн у новий і новітній час: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10.05.2022 р.). – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – С. 79-85.